

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

મૂવ્સ ટેકનોલોજીસ લિ.

(પૂર્વે ફાઈનાન્સિયલ ટેકનોલોજીઝ ઇન્ડિયા લિમિટેડ. તરીકે ઓળખાતું

) તથા અન્ય

વિ.

ભારત સંઘ

(દિવાની અપીલ નં. ૪૪૭૬ /૨૦૧૯)

એપ્રિલ ૩૦, ૨૦૧૯

[આર. એફ. નરીમન અને વીનીત શરણ, ન્યાયમૂર્તિઓ.]

કંપનીઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૬: કલમ ૩૯૬ – ની બંધારણીય માન્યતા
– ઠરાવાયું: કલમ ૩૯૬ જાહેર હિતમાં કંપનીઓના ફરજિયાત એકીકરણ માટે
જોગવાઈ કરે છે – બંધારણની કલમ ૩૧એ એનું પરિકલ્પન કરે છે કે જાહેર
હિતમાં બે અથવા વધુ નિગમોના એકીકરણ માટે જોગવાઈ કરતો કોઈપણ

“કાયદો” ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪ અથવા કલમ ૧૯ સાથે સંબંધિત આધારોએ પડકારથી મુક્ત છે – કંપનીઓ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ એવો જ કાયદો છે – ભારતનું બંધારણ – કલમો ૧૪, ૧૯ અને ૩૧એ.

કંપનીઝ અધિનિયમ, ૧૯૫૬: કલમ ૩૯૬ – કેન્દ્રીય સરકારના આદેશની અનુસારી પ્રતિરક્ષા – શું કલમ ૩૯૬ હેઠળ કરવામાં આવેલ કેન્દ્રીય સરકારના આદેશને પણ અનુચ્છેદ ૩૧એની રક્ષણાત્મક છત્રછાયા પ્રાપ્ત થશે, જ્યારે આ હકીકત નિર્વિવાદ છે કે કલમ ૩૯૬ને અનુચ્છેદ ૩૧એ હેઠળ રક્ષણ પ્રાપ્ત છે – શું કલમ ૩૯૬ હેઠળ કેન્દ્રીય સરકારે પસાર કરેલો આદેશ સ્વરૂપે વહીવટી છે – ઠરાવ્યું: અનુચ્છેદ ૧૩(૩)(એ) માં વ્યાખ્યાયિત “કાયદો” શબ્દપ્રયોગમાં ઓર્ડિનન્સ, નિયમ, વિનિયમ, જાહેરનામું તથા ભારતના પ્રદેશમાં કાયદાનું બળ ધરાવતી પ્રથા અથવા ચલણનો સમાવેશ થાય છે – તેથી, સ્પષ્ટ છે કે જ્યારે “આદેશ” શબ્દપ્રયોગ વપરાય છે ત્યારે તે ઓર્ડિનન્સ, નિયમ, વિનિયમ અને જાહેરનામા પરથી પોતાનો અર્થ અને સ્વભાવ ગ્રહણ કરશે, જે બધા જ વિધાનાત્મક સ્વરૂપના છે, વહીવટી નહીં – કાયદાનું બળ ધરાવતી પ્રથા અથવા ચલણ પણ સામાન્ય વર્તનનિયમોને સંદર્ભે છે, જે કોઈ કેસના તથ્યોના આધાર પર પસાર કરાયેલા વહીવટી આદેશોથી વિરુદ્ધ છે – જોકે, અહીં પ્રશ્નાધીન કેન્દ્રીય સરકારનો આદેશ, આદેશ હેઠળ વિલય કરવામાં આવનાર કંપનીઓ, તેમના શેરધારકો અને ધિરાણદારોના અધિકારો અને જવાબદારીઓને સીધી અસર કરે છે – આવો આદેશ એવો સામાન્ય આદેશ નથી કે જે આવી

તમામ કંપનીઓ પર લાગુ પડે, પરંતુ માત્ર જે નિશ્ચિત કંપનીઓનો વિલય કરાવવાનો છે તે જ કંપનીઓ સુધી મર્યાદિત છે અને પોતે કોઈ સામાન્ય વર્તનનિયમ નિર્ધારિત કરતો નથી, પરંતુ વાસ્તવમાં કલમ ૩૯૬ દ્વારા નિર્ધારિત સામાન્ય વર્તનનિયમનું અનુસરણ કરે છે – તેથી, આવો આદેશ વિધાન કે પ્રતિનિયુક્ત વિધાનના સ્વરૂપનો નથી – કલમ ૩૯૬(૫) હેઠળ કેન્દ્રીય સરકારનો આદેશ સંસદના ગૃહો સમક્ષ મુકવાનો હોય છે, એ હકીકતથી આ નિષ્કર્ષમાં કોઈ ફેર પડતો નથી કે આદેશ વહીવટી છે અને સ્વભાવથી વિધાનાત્મક નથી – ભારતનું સંવિધાન – અનુચ્છેદ ૧૩(૩).કંપનીઝ અધિનિયમ, ૧૯૫૬: કલમ ૩૯૬ – આવશ્યકતાની કસોટી – ઠરાવ્યું: કેન્દ્રીય સરકાર “સંતોષ પામેલી” હોવી જોઈએ, તેનો અર્થ એવો થાય છે કે તેણે કેટલાક નિષ્પક્ષ તથ્યોના આધારે આ નિષ્કર્ષે પહોંચવું આવશ્યક છે કે બે અથવા વધુ કંપનીઓ વચ્ચેનો વિલય જરૂરી છે – આ માત્ર ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે કેન્દ્રીય સરકાર તેને “અનિવાર્ય”, એટલે કે તેવું કરવું જરૂરી છે, એવું માને.

કંપનીઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૬: કલમ ૩૯૬ – જાહેર હિત – તેનો અર્થ – બે અથવા તેથી વધુ કંપનીઓના ફરજિયાત વિલીનીકરણના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, “જાહેર હિત” શબ્દપ્રયોગનો અર્થ જનતાનું કલ્યાણ અથવા સમગ્ર સમાજનો હિત એવો થાય, જે ખાનગી વ્યક્તિઓના કોઈ જૂથના “સ્વાર્થી” હિતથી ભિન્ન છે – તેથી, “જાહેર હિત”નો સંબંધ દેશ માટે આવશ્યક માલસામાન અથવા સેવાઓના ઉત્પાદનના હિત સાથે હોઈ શકે છે જેથી તે દેશના કલ્યાણ અને પ્રગતિમાં

યોગદાન આપી શકે, અને તે કરતાં કરતાં, અત્યંત આવશ્યક રોજગારી પણ પૂરી પાડી શકે – આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં “જાહેર હિત”નો અર્થ, તેથી, બે અથવા તેથી વધુ કંપનીઓના સંસાધનોનું એવું સંયોજન થાય કે જે માલસામાન અને સેવાઓના ઉત્પાદન અને વપરાશ તથા તે સંબંધિત વ્યક્તિઓના રોજગાર પર પ્રભાવ પેદા કરે અને સમુદાયના સામાન્ય હિતને સાધે – તેના વિરુદ્ધમાં, એવો કોઈપણ ઉપક્રમ કે જે ઉદ્યોગના પ્રોત્સાહનમાં અવરોધ ઉભો કરે અથવા એવો વિકાસ અટકાવે કે જે રાષ્ટ્રીય અથવા જાહેર હિતમાં હોય, તે અધિનિયમની કલમ ૩૯૬માં ઉદ્દેખિત જાહેર હિતના વિરોધમાં ગણાશે.

કંપનીઝ અધિનિયમ, ૧૯૫૬: કલમ ૩૯૬(૩) – વિલીનીકરણનો આદેશ – વળતર – શેરધારક અથવા ઋણદાતાનો અધિકાર – કલમ ૩૯૬(૩) વિલીનીકરણના આદેશથી ઉત્પન્ન થતી કંપનીમાં શેરધારકના અથવા ઋણદાતાના હિત અથવા કંપની વિરુદ્ધના અધિકારો વિષે કહે છે – કોઈ શેરધારક અથવા ઋણદાતા વિલીનીકરણના આદેશથી પ્રભાવિત થાય છે, જો વિલીનીકરણના પરિણામે તેના શેરની કિંમત ઘટે અને જો તેને ચૂકવવામાં આવેલા ડિવિડન્ડમાં વિલીનીકરણના પરિણામે ઘટાડો થવાની સંભાવના હોય – તે જ રીતે, સોલ્વન્ટ કંપનીનો ઋણદાતા એવા વિલીનીકરણથી સીધો પ્રભાવિત થાય છે, જેના કારણે આવા ઋણદાતાએ આપેલી રકમનું પરત ચૂકવણું વિલીનીકરણના પરિણામે, વિલીનીકરણ ન થયું હોત તેવી સ્થિતિની તુલનામાં, સમયસર થવાની સંભાવના ઓછી બની જાય – કંપનીનો દરેક શેરધારક અને

હકીકતમાં, કંપનીનો દરેક ઋણદાતા, સંબંધિત પરિસ્થિતિ મુજબ, પોતાના શેરના “આર્થિક મૂલ્ય” અથવા કંપનીને અપાયેલા ઋણના “આર્થિક મૂલ્ય” વિષે જ ચિંતિત હોય છે – જેમ જ શેરનું મૂલ્ય વાસ્તવિક અર્થમાં ઘટવાની સંભાવના થાય, અને/અથવા અપાયેલાં ઋણોનું સમયસર અથવા કદી પણ પરત ચુકવણું વિલીનીકરણના પરિણામે ન થવાની સંભાવના ઊભી થાય, તેમ વિલયમાન કંપનીના આવા સભ્યો અથવા ઋણદાતાઓને પણ, દરેક કેસની હકીકતો પર આધાર રાખીને, આ આર્થિક નુકસાન માટે એટલાં જ વળતર મેળવવાનો હક રહેશે જેટલો વિલય પામેલી કંપનીના સભ્યો અને ઋણદાતાઓને રહે છે – વિલીનીકરણ પછી, આવા સભ્ય અથવા ઋણદાતાના હિત અથવા અધિકારો મૂળ કંપની વિરુદ્ધના તેના હિત અથવા અધિકારો કરતાં જેટલા પ્રમાણમાં ઓછા થાય, તે પ્રમાણમાં તેને મૂલવી નક્કી કરવાનું વળતર મેળવવાનો અધિકાર રહેશે.

કંપનીઝ અધિનિયમ, ૧૯૫૬: કલમો ૩૯૬(૩), ૩૯૬(૩અ) – પીડિત વ્યક્તિને વળતર – અપીલ સંબંધિત જોગવાઈ, એટલે કે કલમ ૩૯૬(૩અ), માં વપરાયેલ ભાષા એવી છે કે “ઉપકલમ (૩) હેઠળ વિહિત પ્રાધિકરણ દ્વારા કરવામાં આવેલ વળતરના કોઈપણ મૂલ્યાંકનથી પીડિત કોઈપણ વ્યક્તિ ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ અપીલ કરી શકે છે, અને ત્યારબાદ વળતરનું મૂલ્યાંકન ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા કરવામાં આવશે” – ઉપકલમ (૩અ) ની લાગુ પડવા માટેની પૂર્વઆવશ્યક શરતો એ છે કે પ્રથમ, કોઈ વ્યક્તિ વિહિત પ્રાધિકરણ દ્વારા

“કરાયેલા” વળતરના “મૂલ્યાંકન” થી પીડિત હોય – જ્યાં વિહિત પ્રાધિકરણ દ્વારા કોઈપણ પ્રકારનું વળતરનું મૂલ્યાંકન જ કરવામાં આવ્યું નથી, ત્યાં કોઈપણ વ્યક્તિ એવા આદેશથી પીડિત થઈ શકે નહીં, જેમાં કોઈ વળતરનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું નથી, અને જેમાં અપીલીય ટ્રિબ્યુનલ હસ્તક્ષેપ કરી શકે નહીં, કારણ કે તેને ત્યારબાદ પોતાના દ્વારા જ વળતરનું મૂલ્યાંકન કરવું પડે – કાયદો સ્પષ્ટપણે આવા હિસ્સેદારો અને દેણદારોને આ હક્ક આપે છે કે વળતરનું મૂલ્યાંકન પ્રથમ વિહિત પ્રાધિકરણ દ્વારા અને ત્યારબાદ અપીલીય પ્રાધિકરણ દ્વારા કરવામાં આવે – વિહિત પ્રાધિકરણ દ્વારા કરાયેલા “અમૂલ્યાંકન” ના આદેશોને ન્યાયિક પુનર્વિલોકન પ્રક્રિયામાં વધુ યોગ્ય રીતે પડકારી શકાય, જેમાં ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ કાર્યરત વડી અદાલત, જો કલમ ૩૮૬(૩) નો ભંગ થયેલો જણાય, તો મામલો વિહિત પ્રાધિકરણને વળતર નક્કી કરવા માટે પાછો મોકલી શકે છે, અને તે પછી કલમ ૩૮૬ ની ઉપકલમ (૩અ) હેઠળ અપીલનો હક અનુસરે છે.

કંપનીઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૬: કલમ ૩૮૬ – લાગુ પડતાપણું – જાહેર હિતમાં કેન્દ્રીય સરકારના આદેશ દ્વારા કંપનીઓનું ફરજિયાત એકીકરણ – એનએસઈએલ, એફટીઆઈએલની ૯૯.૯૯% અનુગામી કંપની, તેના ૧૩,૦૦૦ રોકાણકારોને લગભગ રૂ. ૫,૬૦૦ કરોડની ચુકવણીઓમાં ડિફોલ્ટ કરી – ચુકવણીમાં ડિફોલ્ટ થયા પછી એનએસઈએલમાં વેપાર સ્થગિત કરવામાં આવ્યો – કલમ ૩૮૬ હેઠળ એનએસઈએલનું અપીલકર્તા (એફટીઆઈએલ)

સાથે ફરજિયાત એકીકરણ કરવાનો આદેશ – શું કલમ ૩૯૬ની લાગુ પડતાપણાં માટે પૂર્વશરતરૂપ દરેક શરત આ કેસના તથ્યો પર લાગુ પડતી હતી – ઠરાવ્યું: આ બાબતમાં કોઈ શંકા નથી કે જુલાઈ, ૨૦૧૩માં, એનએસઈએલે તેના એક્સચેન્જ પરનો વેપાર બંધ કરતાં, રૂ. ૫૬૦૦ કરોડનું ચુકવણી સંકટ ઊભું થયું – એફએમસી દ્વારા કોર્પોરેટ બાબતોના મંત્રાલયને સંબોધિત પત્ર દર્શાવે છે કે એફએમસીના જણાવ્યા અનુસાર, એકીકરણનું તાત્કાલિક કારણ એ હતું કે એનએસઈએલ, એક કોર્પોરેટ એકમ તરીકે, ડિફોલ્ટ કરનાર સભ્યો પાસેથી કોઈ નોંધપાત્ર વસુલાત કરાવવામાં નાણાકીય અને ભૌતિક રીતે અસમર્થ હતી – અંતિમ એકીકરણ આદેશ પસાર થયો ત્યાં સુધીમાં, સમયગાળાની વીતણીને કારણે ૨૦૧૩ની તાત્કાલિક પરિસ્થિતિ, જેને ફરજિયાત એકીકરણ જેવા તાત્કાલિક પગલાની જરૂર હતી, અદૃશ્ય થઈ ગઈ હતી – ડિફોલ્ટ કરનારાઓ સામે રૂ. ૩૩૬૫ કરોડ મૂલ્યના હુકમનામા/પંચાટો પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યા હતા, અને વડી અદાલત દ્વારા રચાયેલી સમિતિએ રૂ. ૮૮ કરોડની રકમ નિશ્ચિત કરી હતી, જે વડી અદાલતની સ્વીકૃતિ માટે બાકી હતી, અને તે પણ એકીકૃત કંપની તરીકે એફટીઆઈએલના નાણાકીય સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ કર્યા વિના – તેથી, ૨૦૧૩-૨૦૧૪માં એફએમસી અને સરકારના જણાવ્યા મુજબ જે તાત્કાલિક અને આવશ્યક હતું, તે એકીકરણ આદેશ કરવામાં આવ્યો ત્યારે ૨૦૧૬ સુધીમાં મોટાભાગે નિવારિત થઈ ગયું હતું – તેથી, આવશ્યકતાની કસોટી, જે કલમ ૩૯૬ની લાગુ પડતાપણાં માટેની પૂર્વશરત છે, પૂર્ણ થઈ નહોતી – જ્યારે, ચુકવણી ન થયેલા રોકાણકારો/વેપારીઓના ખાનગી હિતના વિરોધમાં જાહેર

હિતની બાબત આવે છે, ત્યારે એકીકરણ આદેશ અનેક સ્થળોએ “આવશ્યક જાહેર હિત”નો ઉલ્લેખ કરે છે, જાણે “આવશ્યક” શબ્દ “જાહેર હિત” સાથે જોડાયેલો હોય, જ્યારે તે કલમ ૩૯૬ હેઠળ સત્તાના ઉપયોગ માટે અલગ અને સ્વતંત્ર પૂર્વશરત છે – “જાહેર હિત” સંબંધિત ઉપયોગમાં લેવાયેલા તમામ અભિવ્યક્તિઓનો સંબંધ માત્ર એકીકરણ માટે ઇચ્છિત બે કંપનીઓના વ્યવસાય સાથે જ છે – સંયુક્ત સંપત્તિઓ, મૂડી અને અનામતોનો લાભ લેવો, સમગ્ર આદેશને એકમેક વાંચતાં અને બંને કંપનીઓના વ્યવસાય સંપૂર્ણપણે ભિન્ન હતા તે હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં, માત્ર કેટલાક હિતધારકો અને લેણદારોની બાકીદારીઓનું સમાધાન કરવા માટે છે – જ્યાં સુધી વ્યાપના આર્થિક લાભ અને કાર્યક્ષમ વહીવટ હાંસલ કરવાની વાત છે, ત્યાં સુધી આ કેસની તથ્યસ્થિતિમાં, જ્યાં એનએસઈએલ સ્વીકાર્ય રીતે એવી કંપની છે જેણે કોમોડિટીઝ એક્સચેન્જ તરીકે કાર્ય કરવાનું બંધ કરી દીધું છે અને કોઈ આશા નથી

કોઈપણ પુનર્જીવન અંગે – સરકારના આદેશમાં જ એન.એસ.ઈ.એલ.ની નેટ વર્થ આઈ.એન.આર. ૮.૮૬ કરોડ દર્શાવવામાં આવી છે, જ્યારે તેની મૂડી આઈ.એન.આર. ૬૦ કરોડ છે, કારણ કે કુલ અનામત અને વધારાની રકમ આઈ.એન.આર. ૫૧.૫૪ કરોડના ઋણાત્મક આંકમાં છે – તેના વિરુદ્ધમાં, એફ.ટી.આઈ.એલ.ની ૩૧.૦૩.૨૦૧૫ની સ્થિતિએ બેલેન્સ શીટ દર્શાવે છે કે એ જ વર્ષ માટે એફ.ટી.આઈ.એલ.ની નેટ વર્થ આઈ.એન.આર. ૨૭૭૯.૯૪ કરોડ છે – વધુમાં, એફ.ટી.આઈ.એલ.એ તેના શેરધારકોને ઊંચો ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યો

હતો, જ્યારે એન.એસ.ઈ.એલ.એ તેની સ્થાપના પછીથી ક્યારેય એકપણ ડિવિડન્ડ ચૂકવ્યો નથી – આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિલિનીકરણ પછી એફ.ટી.આઈ.એલ.ના શેરધારકોને ચૂકવવાપાત્ર ડિવિડન્ડ અનિવાર્ય રીતે ઘટશે – અનુરૂપ રીતે, આવા શેરોની ‘બજારમાં વેચી શકાય તેવી કિંમત’ પણ ઘટશે – એફ.ટી.આઈ.એલ.માં ધરાવાયેલા શેરોની ‘આર્થિક કિંમત’ વિલિનીકરણ પછી એવા શેરધારક પાસે રહેલા શેરોની બજાર કિંમતને દબાવી શકે છે અને આવા શેરો પર વિલિનીકરણ પછી ચૂકવવાપાત્ર ડિવિડન્ડ પર પણ અસર કરશે – વધુમાં, વિલિનીકરણથી થયેલા આર્થિક નુકસાન માટે એફ.ટી.આઈ.એલ.ના ન તો શેરધારકોને કે ન તો લેણદારોને કોઈ વળતર પૂરું પાડવામાં આવ્યું છે, જે કલમ ૩૯૬(૩)નો ભંગ છે – આ એવો કેસ છે જેમાં વળતરનું મૂલ્યાંકન કરતી સત્તાધિકારીએ એફ.ટી.આઈ.એલ.ના શેરધારકો અને લેણદારોને પ્રાપ્ત અધિકારો અને હિતો, જેનો ઉલ્લેખ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬(૩)માં કરવામાં આવ્યો છે, તેના પ્રત્યે સંપૂર્ણપણે મનનો ઉપયોગ કર્યો નથી – સ્થિતિ આવી હોવાથી, સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૩૯૬(૩)નું પાલન ન તો શબ્દશઃ થયું છે અને ન તો તેના ભાવાર્થમાં થયું છે – તેથી, વિલિનીકરણનો આદેશ કલમ ૩૯૬ની સીમાથી બહારનો છે અને મનસ્વી તથા અયોગ્ય હોવાથી ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરનાર છે।

મામલાઓનો નિકાલ કરતા, અદાલત

ઠેરવયું : ૧. કલમ ૩૯૬નું અર્થઘટન: ભારતના બંધારણની કલમ ૩૧એને ધ્યાનમાં લેતા, કલમ ૩૯૬ને અનુચ્છેદ ૧૪ અથવા અનુચ્છેદ ૧૯ના આધાર પર પડકારવામાં આવી શકતી નથી, એ બાબતમાં જરાય શંકા નથી. તેમ છતાં, તેનો અર્થ એવો નથી કે કલમ ૩૯૬નું એવું અર્થઘટન કરવું જ જોઈએ કે જેના પરિણામે મનસ્વી અથવા અયોગ્ય પરિણામો સર્જાય.[પરા ૨૩] [૬૧-અ-બ]

પ્રેમ નાથ રૈના વિ. જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર રાજ્ય તથા અન્ય (૧૯૮૩) ૪ એસસીસી ૬૧૬ : [૧૯૮૩] ૩ એસસીઆર ૫૩૬ ; બુધન સિંહ અને અન્ય એક વિ. નબી બક્સ અને અન્ય એક [૧૯૭૦] ૨ એસસીઆર ૧૦ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૨. કેન્દ્ર સરકારના આદેશની વ્યૂત્પન્ન મુક્તિ: અનુચ્છેદ ૩૧અ માં વપરાયેલ અભિવ્યક્તિ તે “કાયદો” છે, જેના માટે, કલમ ૧૩(૩) માં સમાવવામાં આવેલી વ્યાખ્યા જોવાની રહે છે. કલમ ૧૩(૩) માં “કાયદો” માં નિશ્ચિતપણે “આદેશ” નો સમાવેશ થાય છે. એકમાત્ર પ્રશ્ન એ છે કે શું તેમાં વહીવટી આદેશનો પણ સમાવેશ થશે. કલમ ૧૩(૩) ના વાંચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કલમ ૧૩(૩)(એ) માં વ્યાખ્યાયિત “કાયદો” શબ્દમાં અધ્યાદેશ, નિયમ, વિનિયમ, જાહેરનામું, તથા ભારતના પ્રદેશમાં કાયદાની શક્તિ ધરાવતો રૂઢિ કે પ્રચલનનો સમાવેશ થાય છે. તેથી, સ્વાભાવિક રીતે, જ્યારે “આદેશ” શબ્દનો

ઉપયોગ થાય છે, ત્યારે તે અધ્યાદેશ, નિયમ, વિનિયમ, જાહેરનામુંમાંથી પોતાનો સ્વભાવ ગ્રહણ કરશે, જે બધાં વિધાનપ્રકૃતિના છે, વહીવટી નહીં. કાયદાની શક્તિ ધરાવતો રૂઢિ કે પ્રચલન પણ વર્તનના સામાન્ય નિયમોને સૂચવે છે, જે આપેલ કેસના તથ્યોના આધારે પસાર કરાયેલા વહીવટી આદેશોથી ભિન્ન છે. કલમ ૧૩(૩)(એ) ના પ્રકાશમાં કલમ ૩૧એ નો અર્થઘટન કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉલ્લેખિત “આદેશ” તેથી માત્ર વિધાનાત્મક આદેશ જ હોઈ શકે. [પરિચ્છેદ ૨૪, ૨૬, ૨૭] [૬૨-સી; ૬૩-જી; ૬૪-એ-સી]

યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય વિ. સાયનામાઈડ ઈન્ડિયા લિ.
અને અન્ય .(૧૯૮૭) ૨ એસ.સી.સી. ૭૨૦ – પર આધાર
રાખવામાં આવ્યો.

પ્રાગ આઈસ એન્ડ ઓઈલ મિલ્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા
(૧૯૭૮) ૩ એસસીસી ૪૫૯ : [૧૯૭૮] ૩ એસસીઆર ૨૯૩
– આંશિક રીતે લાગુ પડે છે.

૩. શું કેન્દ્ર સરકારનો આદેશ વહીવટી સ્વરૂપનો છે

૩. ૧ કલમ ૩૯૬(૫) હેઠળ કેન્દ્રીય સરકારનો આદેશ સંસદના ગૃહો સમક્ષ મૂકવાનો રહે છે, તે માત્ર આ તથ્યને ખંડિત કરતું નથી કે આ આદેશ સ્વભાવમાં વહીવટી છે અને ધારાસભાત્મક નથી. કેન્દ્રીય સરકારનો આદેશ

સીધી રીતે તે કંપનીઓ, તેમના શેરહોલ્ડરો અને દેતા-લેણદારોના હકો અને બાધ્યતાઓને અસર કરે છે, જેઓને આ આદેશ હેઠળ વિલીનીકરણ માટે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા હોય. એવો આદેશ સામાન્ય સ્વરૂપનો એવો આદેશ નથી જે આવી બધી કંપનીઓને લાગુ પડે, પરંતુ માત્ર જે વિશિષ્ટ કંપનીઓનું વિલીનીકરણ કરવાનું પ્રસ્તાવિત છે, તેવી કંપનીઓને જ લાગુ પડે છે. એવો આદેશ ધારાસભા અથવા પ્રતિનિધિત ધારાસભાના સ્વરૂપનો નથી. કલમ ૩૯૬ હેઠળ કરવામાં આવેલો આદેશ નિશ્ચિત કંપનીઓને લગતો છે અને તે પોતે કોઈ સામાન્ય આચરણનો નિયમ નક્કી કરતો નથી, પરંતુ હકીકતમાં કલમ ૩૯૬ દ્વારા નિર્ધારિત સામાન્ય આચરણના નિયમનું અનુસરણ કરે છે. તેથી, કલમ ૩૯૬ હેઠળ કરવામાં આવેલો કેન્દ્રીય સરકારનો આદેશ ભારતીય સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯(૧)(જી) દ્વારા ખાતરી આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારોને અનુરૂપ હોવો જ જોઈએ.[પરા ૨૯, ૩૩] [૬૭-ડી-ઈ; ૭૦-બી]

કે.આઈ. શેફર્ડ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૮૭) ૪ એસ.સી.સી. ૪૩૧ : [૧૯૮૮] ૧ એસ.સી.આર. ૧૮૮; થોમસ ડાના વિ. પંજાબ રાજ્ય [૧૯૫૯] ૧ સપિલ. એસ.સી.આર. ૨૭૪ ; હમદર્દ દવાખાના (વકફ) લાલ ફૂઆન, દિલ્હી અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય [૧૯૬૦] ૨ એસ.સી.આર. ૬૭૧ ; સકલ પેપર્સ (પી) લિ. અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ [૧૯૬૨] ૩ એસ.સી.આર. ૮૪૨ ; અજય હસિયા અને અન્ય વિ. ખાલિદ

મુજબ સેઠરાવદી અને અન્ય .(૧૯૮૧) ૧ એસ.સી.સી. ૭૨૨ :
[૧૯૮૧] ૨ એસ.સી.આર. ૭૯ ; એમ.સી. મહેતા અને અન્ય
વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય (શ્રીરામ – ઓલિયમ ગેસ)
(૧૯૮૭) ૧ એસ.સી.સી. ૩૯૫ : [૧૯૮૭] ૧ એસ.સી.આર.
૮૧૯ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

નવી બેંક ઓફ ઇન્ડિયા એમ્પ્લોયીઝ' યુનિયન અને અન્ય વિ.
યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય. (૧૯૯૬) ૮ એસસીસી ૪૦૭
: [૧૯૯૬] ૩ એસસીઆર ૩૨૨; ક્વોરી ઓનર્સ' અસોસિએશન
વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર અને અન્ય . (૨૦૦૦) ૮ એસસીસી ૬૫૫
: [૨૦૦૦] ૨ સપ્લ. એસસીઆર ૨૧૧ ; જે.કે. (બોમ્બે) (પી)
લિ. વિ. ન્યૂ કાઈઝર-ઈ-હિંદ સ્પિનિંગ એન્ડ વીવિંગ કો. લિ.
[૧૯૬૯] ૨ એસસીઆર ૮૬૬ – લાગુ પડતો નથી એવો ઠરાવ
કરવામાં આવ્યો.

૩. ૨ કલમ ૩૯૬ અમલમાં આવે એવું કહેવાય તે પહેલાં તેમાં
સમાવાયેલ વિવિધ પૂર્વઆવશ્યકતાઓનું પ્રથમ પાલન થવું આવશ્યક છે. પ્રથમ
અને સર્વોપરી રીતે, કેન્દ્રીય સરકાર “સંતુષ્ટ” હોવી જરૂરી છે, તેનો અર્થ એ છે કે
તે કેટલીક વસ્તુલક્ષી હકીકતોના આધાર પર એવા નિષ્કર્ષે પહોંચે કે બે અથવા
વધુ કંપનીઓ વચ્ચે વિલીનીકરણ આવશ્યક છે. આ કાર્ય ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે

કેન્દ્રીય સરકાર તેને “અનિવાર્ય”, અર્થાત્ આવશ્યક, માને. વધુમાં, આ માત્ર “જાહેર હિત” માં જ થઈ શકે. આ કલમ હેઠળ કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા આદેશ પસાર કરવા માટેની એક પૂર્વશરત એ છે કે વિલીનીકરણ પહેલાં દરેક કંપનીના દરેક સભ્ય અથવા લેણદારને, શક્ય તેટલી સમાન રીતે, વિલીનીકરણના પરિણામે બનેલી કંપનીમાં તે જ હિત અથવા કંપની સામે તે જ હકો પ્રાપ્ત થવા જોઈએ, જે તેને પૂર્વવર્તી કંપનીમાં સભ્ય અથવા લેણદાર તરીકે હતા; અને જો આવું ન હોય, તો એવો સભ્ય અથવા લેણદાર તેવા વળતરનો હકદાર રહેશે, જેનું મૂલ્યાંકન નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવી સત્તાપ્રાધિકારી દ્વારા થવાનું રહેશે. ઉપકલમ (૩) હેઠળ વળતર અંગેનો આદેશ પ્રથમ કરવામાં ન આવે અને તેમાંથી અપીલ કરવામાં આવી ન હોય અથવા આવી અપીલનો નિકાલ થઈ ગયો ન હોય, ત્યાં સુધી વિલીનીકરણનો કોઈ આદેશ કરવામાં આવી શકશે નહીં. બીજી એક પૂર્વશરત સ્વાભાવિક ન્યાય માટેની આંતરિક જોગવાઈ છે, અર્થાત્ પ્રસ્તાવિત મસૂદા આદેશ પ્રથમ સંબંધિત દરેક કંપનીને મોકલવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ. ત્યારબાદ કંપનીઓ કેન્દ્રીય સરકારને સૂચનો અથવા વાંધાઓ મોકલી શકે, અને અંતિમ આદેશ પસાર કરતાં પહેલાં કેન્દ્રીય સરકારે તેમનો પ્રથમ વિચાર કરવો આવશ્યક છે. આવા વાંધાઓ અને સૂચનો બંને કંપનીઓમાંથી કોઈપણ એક કંપનીના શેરધારકોના કોઈ વર્ગ તરફથી અથવા બંને કંપનીઓમાંથી કોઈપણ એક કંપનીના કોઈ લેણદારો અથવા લેણદારોના કોઈ વર્ગ તરફથી પણ મોકલી શકાય છે. [પરિચ્છેદો ૩૪, ૩૬] [૭૪-સી-ડી; ૭૫-સી-એફ]

૪. “જ્યાં કેન્દ્ર સરકાર સંતુષ્ટ થાય છે”: કેન્દ્ર સરકારની સંતુષ્ટિ કલમમાં ઉલ્લેખિત પૂર્વશરતો અંગે, કાયદા અનુસાર યોગ્ય રીતે સમજેલી સ્થિતિમાં હોવી જોઈએ, અને તે એવા તથ્યો પર આધારિત હોવી જોઈએ કે જે કેન્દ્ર સરકારે એકત્રિત કર્યા હોય જેથી એ દર્શાવી શકાય કે જ્યારે કેન્દ્ર સરકારનો આદેશ કરવામાં આવે છે ત્યારે તે પૂર્વશરતો અસ્તિત્વમાં છે. [ફકરો ૪૨] [૮૭-સી-ડી]

બેરિયમ કેમિકલ્સ લિ. વિ. કંપની લો બોર્ડ [૧૯૬૭] ૧
એસ.સી.આર. ૮૯૮ ; રોહિતાસ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. વિ. એસ.ડી.
અગરવાલ [૧૯૬૯] ૩ એસસીઆર ૧૦૮ ; વેસ્ટર્ન યુ.પી.
ઇલેક્ટ્રિક પાવર એન્ડ સપ્લાય કો. લિ. વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી.
એન્ડ એનર. (૧૯૬૯) ૧ એસસીસી ૮૧૭ : [૧૯૬૯] ૩
એસસીઆર ૮૬૫ ; રામપુર ડિસ્ટિલરી કો. લિ. વિ. કંપની કાયદા
બોર્ડ [૧૯૭૦] ૨ એસસીઆર ૧૭૭ ; એમ. એ. રશીદ અને અન્ય
વિ. કેરળ રાજ્ય [૧૯૭૫] ૨ એસસીઆર ૯૩ ; ખુદીરામ દાસ વિ.
પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય (૧૯૭૫) ૨ એસસીસી ૮૧ : [૧૯૭૫] ૨
એસસીઆર ૮૩૨ ; ટાટા સેલ્યુલર વિ. ભારત સંઘ (૧૯૯૪) ૬
એસસીસી ૬૫૧ : [૧૯૯૪] ૨ સપ્લ. એસસીઆર ૧૨૨;
ભીખુભાઈ વિઠલભાઈ પટેલ વિ. ગુજરાત રાજ્ય (૨૦૦૮) ૪
એસસીસી ૧૪૪ ; એમ. જહાંગીર ભાતુષા અને અન્ય વિ. યુનિયન

ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વિ. (૧૯૮૯) ૨ સપ્લ. એસ.સી.સી.

૨૦૧ : [૧૯૮૯] ૩ એસ.સી.આર. ૩૫૬ – નો સંદર્ભ લેવાયો.

હરિયાણા ફાઇનાન્શિયલ કોર્પોરેશન વિ. જગદંબા ઓઇલ મિલ્સ

(૨૦૦૨) ૩ એસ.સી.સી. ૪૯૬ : [૨૦૦૨] ૧ એસ.સી.આર.

૬૨૧ – ઉલ્લેખિત.

૫. “અત્યાવશ્યક”: કેન્દ્રીય સરકારએ આ બાબતે મનન કરવાનું રહે છે કે ધારા ૩૯૬ હેઠળ ફરજિયાત વિલય અનિવાર્ય રીતે જરૂરી છે કે નહીં, સર્વોચ્ચ સ્તરે મહત્વપૂર્ણ છે કે નહીં, અને એવો વિલય મૂળભૂત તેમજ આવશ્યક બંને છે કે નહીં. [ફક્ટો ૪૪] [૮૮-બી]

જે. જયલલિતા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૯૯) ૫

એસ.સી.સી. ૧૩૮ : [૧૯૯૯] ૩ એસ.સી.આર. ૬૫૩ – નો

ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

પી. રમણાથ અચ્ચરનો કાનૂન શબ્દકોશ (૪ થી આવૃત્તિ);

બ્લેક્સ લો ડિક્શનરી (૧૦મી આવૃત્તિ) – નો ઉલ્લેખ કરવામાં

આવ્યો.

૬. ૧ “જાહેર હિત”: કલમ ૩૯૬ માટેની તૃતીય પૂર્વશરત એ છે કે કેન્દ્ર સરકારએ, જાહેર હિતમાં બે અથવા વધુ કંપનીઓનું બળજબરીપૂર્વક વિલીનીકરણ કરતી વખતે, પોતાના મનનો ઉપયોગ કરેલો હોવો જોઈએ. “જાહેર હિત” એવો અભિવ્યક્તિપ્રયોગ છે, જે વ્યાપક અને અનિશ્ચિત સ્વરૂપનો છે અને જે સંદર્ભમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે તે સંદર્ભમાંથી તેનો અર્થ અને પરિઘ નક્કી થાય છે. જાહેર હિત એટલે સમુદાયનો સામાન્ય હિત, જે કોઈ વ્યક્તિના ખાનગી હિતથી ભિન્ન હોય છે. બે અથવા વધુ કંપનીઓના બળજબરીપૂર્વકના વિલીનીકરણના સંદર્ભમાં “જાહેર હિત” નો અર્થ એવો થશે કે બે અથવા વધુ કંપનીઓના સંસાધનોનું એવું સંયોજન, જે માલ અને સેવાઓના ઉત્પાદન અને ઉપભોગ તેમજ તે સંબંધિત વ્યક્તિઓના રોજગાર પર અસર કરે અને તે સમુદાયના સર્વસામાન્ય હિત માટે હોય.[પરા ૪૫, ૫૪] [૮૮-સી; ૯૪-ડી-ઈ]

બિહાર રાજ્ય વિ. દરભંગાના મહારાજાધિરાજા સર કામેશ્વર સિંહ અને અન્ય. [૧૯૫૨] ૧ એસસીઆર ૮૮૯; મણિમેગલૈ વિ. સ્પેશિયલ તહસીલદાર (ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિકારી) આદી દ્રવિડર કલ્યાણ (૨૦૧૮) ૧૩ એસ.સી.સી. ૪૯૧: [૨૦૧૮] ૩ એસ.સી.આર. ૧૦૮૬; રમેશ્વર પ્રસાદ અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. અને અન્ય (૧૯૮૩) ૨ એસ.સી.સી. ૧૯૫ : [૧૯૮૩] ૨ એસ.સી.આર. ૪૧૮; જનતા દળ વિ. એચ.એસ. ચૌધરી અને

અન્ય (૧૯૯૨) ૪ એસ.સી.સી. ૩૦૫:[૧૯૯૨] ૧ સપ્લિ.
એસ.સી.આર. ૨૨૬; અમદાવાદ શહેરની મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન
અને અન્ય વિ. જન મોહમ્મદ ઉસ્માનભાઈ અને અન્ય (૧૯૮૬)
૩ એસ.સી.સી. ૨૦ : [૧૯૮૬] ૨ એસ.સી.આર. ૭૦૦;
બી.પી. શર્મા વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય (૨૦૦૩) ૭ એસ.સી.સી.
૩૦૯: [૨૦૦૩] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર ૬૮૪; હિન્દુસ્તાન લિવર
એમ્પ્લોયીઝ યુનિયન વિ. હિન્દુસ્તાન લિવર લિમિટેડ અને
અન્યાઓ (૧૯૯૫) ૧ સપ્લ. એસ.સી.સી. ૪૯૯ : [૧૯૯૪] ૪
સપ્લ. એસ.સી.આર. ૭૨૩ ; બિહાર પબ્લિક સર્વિસ કમિશન વિ.
સૈયદ હુસૈન અબ્બાસ રિઝવી અને અન્ય. (૨૦૧૨) ૧૩
એસ.સી.સી. ૬૧; આર.આર. ત્રિપાઠી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા
(૨૦૧૦) ૧ બોમ સીઆર ૫૧૩ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૬. ૨ વર્તમાન કેસના તથ્યો પર કલમ ૩૯૬ ની લાગુપડતાશ.
એફટીઆઈએલ કે એનએસઈએલ પૈકી કોઈએ પણ એ હકીકતનો ઇનકાર કર્યો
નથી કે માલસામાનમાં જોડિયા કરારો ચાલુ હતા, અને એપ્રિલથી જુલાઈ,
૨૦૧૩ દરમિયાન, ૯૯% (અને ઇ-શ્રેણીના કરારોને બહાર રાખીને), ઓછામાં
ઓછા ૪૬% એનએસઈએલના વહીવટનો ભાગ આવા જોડિયા કરારોથી બનેલો
હતો. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે આવા જોડિયા કરારો વાસ્તવમાં નાણાંકીય
વ્યવહારો હતા, જે માલસામાનના વેચાણ અને ખરીદીના વ્યવહારોથી ભિન્ન હતા

અને તેથી, એનએસઈએલને અપાયેલી બંને મુક્તિઓ તથા એફસીઆરએના ભંગરૂપ હતા. એનએસઈએલે સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન આવું દર્શાવ્યું હતું કે તે હકીકતમાં તાત્કાલિક ડિલિવરીઓ સાથે વ્યવહાર કરતી માલસામાન વિનિમય સંસ્થા હતી. ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન અહેવાલ અને એફએમસીના આદેશ સિવાય, શ્રી જિગ્નેશ શાહે ૧૦.૦૭.૨૦૧૩ ના રોજ ડીસીએ અને એફએમસી સમક્ષ રજૂઆતો કરી હતી, જેમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે એનએસઈએલ પાસે ગીરણા તરીકે સંપૂર્ણ જથ્થો હતો; ૧૦-૨૦% ખુદી સ્થિતિ માર્જિન રકમ તરીકે હતી; અને એનએસઈએલના ૧૨૦ ગોડાઉનોમાં હાલમાં રહેલા જથ્થાની કિંમત આઈએનઆર ૬૦૦૦ કરોડ હતી, જે તમામ નિવેદનો અંતે ખોટા નીવડ્યા. વધુમાં, તેમાં કોઈ જ શંકા નથી કે જુલાઈ, ૨૦૧૩ માં, એનએસઈએલે પોતાના વિનિમય મંચ પર વેપાર બંધ કરી દેવાથી આશરે આઈએનઆર ૫૬૦૦ કરોડની ચુકવણી-સંકટની સ્થિતિ ઊભી થઈ. હવે જે આગળનો પ્રશ્ન બાકી રહે છે તે એ છે કે, આ તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતા, કલમ ૩૯૬ ની લાગુપડતાશ માટેની પૂર્વશરતોનું પાલન કરવામાં આવ્યું હતું કે નહીં. બે કંપનીઓના વિલીનીકરણ માટે તે “આવશ્યક” હતું કે નહીં તે બાબતે કેન્દ્રીય સરકારની સંતોષ અંગે વિચાર કરતી વખતે, ધ્યાનમાં રાખવાની બાબત એ છે કે એનએસઈએલે પોતે જ છેતરાયેલા હોવાનું આક્ષેપ કરનાર વ્યક્તિઓને પરત ચુકવણી કરવા માટે એક સમાધાન યોજના રજૂ કરી હતી. એવું જાણવા મળ્યું હતું કે આ યોજના વાસ્તવમાં અમલમાં આવી શકી નહોતી, જેના પરિણામે આવી વ્યક્તિઓ પ્રત્યે મોટી રકમો બાકી જ રહી હતી.[પરા ૫૫ અને ૫૫.૩, ૫૬] [૯૪-એફ; ૧૦૫-સી-જી]

૬. ૩ કંપનીઓ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ લાગુ કરવાની અસ્તિત્વનું કારણ સમય પસાર થવાથી પોતે જ લુપ્ત થઈ ગયું છે. હકીકતમાં, આજની તારીખે, ડિફોલ્ટ કરનારાઓ વિરુદ્ધ આઈ.એન.આર. ૩૩૬૫ કરોડ મૂલ્યના ડિક્લીઓ/એવોર્ડ્સ પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યા છે, જેમાંથી આઈ.એન.આર. ૮૩૫.૮૮ કરોડની રકમ વડી અદાલત દ્વારા રચાયેલ સમિતિએ નિશ્ચિત કરી છે અને જે વડી અદાલતની સ્વીકાર માટે બાકી છે, તે પણ એફ.ટી.આઈ.એલ.ના વિલયિત કંપની તરીકેના નાણાકીય સાધનોનો ઉપયોગ કર્યા વગર. જે પરિસ્થિતિ તાત્કાલિક હતી અને તેથી ૨૦૧૩-૨૦૧૪માં એફ.એમ.સી. અને સરકારના મતાનુસાર આવશ્યક હતી, તેનું ૨૦૧૬માં, એટલે કે વિલય આદેશ કરવામાં આવ્યો ત્યારે, મોટા પ્રમાણમાં નિવારણ થઈ ચૂક્યું હતું. વધુમાં, કેન્દ્ર સરકારનો આદેશ કલમ ૩૯૬ના આવશ્યકતાના પાસાને લગતી બાબતે મનન જ કરતો નથી. હકીકતમાં, ઘણા સ્થળોએ, તે “આવશ્યક જાહેર હિત” એવો ઉદ્દેખ કરે છે જાણે “આવશ્યક” શબ્દ “જાહેર હિત” સાથે જોડાયેલો હોય, જ્યારે હકીકતમાં તે કલમ ૩૯૬ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટેની અલગ અને સ્વતંત્ર પૂર્વશરત છે. તેથી, હકીકતોના આધારે સ્પષ્ટ થાય છે કે આવશ્યકતાની કસોટી, જે કલમ ૩૯૬ લાગુ કરવા માટેની પૂર્વશરત છે, તે પૂર્ણ થઈ હોવાનું કહી શકાય નહીં.

[ફકરો ૫૬.૨] [૧૧૨-એફ-એચ; ૧૧૩-એ]

૬. જ જ્યારે “જાહેર હિત” ની બાબત આવે છે, ત્યારે ચૂકવણી ન પામેલા રોકાણકારો/વેપારીઓના “ખાનગી હિત” ની તુલનામાં, ૧૨.૦૨.૨૦૧૬ નો વિલય આદેશ વાંચવા યોગ્ય રસપ્રદ છે. એમાંથી જણાશે કે “જાહેર હિત” સંદર્ભે ઉપયોગમાં લેવાયેલા બધા અભિવ્યક્તિઓનો સંબંધ માત્ર તે બે કંપનીઓના ધંધાકીય કારોબાર સાથે જ છે, જેઓને વિલયિત કરવાની માંગ કરવામાં આવી છે. ઉલ્લેખિત બે કંપનીઓના ધંધાઓથી ભિન્ન, સામાન્ય જનતાનું એવું કોઈ હિત દર્શાવવામાં આવ્યું નથી. સમગ્ર આદેશને એકંદરે વાંચીએ ત્યારે, અને એ હકીકતને ધ્યાનમાં લઈએ ત્યારે કે બંને કંપનીઓના ધંધાઓ સંપૂર્ણપણે ભિન્ન હતા, સંયુક્ત મિલ્કતો, મૂડી અને અનામતનો ઉપયોગ માત્ર નિશ્ચિત હિતધારકો અને ઋણદાતાઓની બાકી જવાબદારીઓનું નિરાકરણ લાવવા માટે જ છે. જ્યાં સુધી વ્યાપના પાયે આર્થિક લાભ પ્રાપ્ત કરવો અને કાર્યક્ષમ વહીવટ હાંસલ કરવાનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી આ કેસની હકીકતી પરિસ્થિતિમાં તે કેવી રીતે લાગુ પડે તે જોવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે નિર્વિવાદ રીતે એન.એસ.ઈ.એલ. એવી કંપની છે જેણે ઓછામાં ઓછું જુલાઈ, ૨૦૧૩ થી કોમોડિટીઝ એક્સચેન્જ તરીકે કાર્ય કરવાનું બંધ કરી દીધું છે અને તેના પુનર્જીવનની કોઈ આશા નથી. વિલય આદેશનો એકમાત્ર હેતુ વાસ્તવમાં માત્ર રૂપિયા ૫૬૦૦ કરોડની બાકી રકમની ત્વરિત વસૂલાત સુનિશ્ચિત કરવાનો જ છે, જેનો ઉદ્દેશ એફ.એમ.સી. દ્વારા કોર્પોરેટ બાબતો મંત્રાલયના સચિવને લખાયેલા ૧૮.૦૮.૨૦૧૪ ના પત્રમાં કરવામાં આવ્યો છે.[પરા ૫૯] [૧૧૪-ઈ; ૧૧૫-બી-ઈ]

૭. ૧ એફ.એમ.સી. ની “ભલામણો” ૧૮.૦૮.૨૦૧૪ તારીખના પત્રના સ્વરૂપમાં છે, જેમાં “વ્યવસાયિક વાસ્તવિકતા” એ હકીકત છે કે આઈ.એન.આર. ૫૬૦૦ કરોડની બાકી રકમ ચૂકવવાની છે, અને એન.એસ.ઈ.એલ. પાસે તે ચૂકવવા માટે જરૂરી સાધનો ઉપલબ્ધ નથી. તેથી, આવી ચૂકવણી અમલમાં મૂકાશે તે માટે તેની મૂળ કંપનીના નાણાકીય સંસાધનોનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. આ “વ્યવસાયિક વાસ્તવિકતા”, તેથી, માત્ર તે રોકાણકારો/વેપારીઓના ખાનગી હિતની જ વાત કરે છે, જેઓને કથિત રીતે છેતરવામાં આવ્યા છે (જે હકીકત માત્ર તેઓએ વર્ષ ૨૦૧૪માં દાખલ કરેલા દાવાઓમાં જ સ્થાપિત થશે), અને તેનાથી આગળ કશું જ નહીં (જે જાહેર હિતના કોઈ અંશને દર્શાવે). એ જ રીતે, જાહેર વિશ્વાસનું ગંભીર રીતે ખંડન થયું છે અને કોમોડિટી એક્સચેન્જોની સ્થાપનાનો હેતુ નિષ્ફળ ગયો છે, એવો કેન્દ્રીય સરકારનો અભિપ્રાય ૧૭.૧૨.૨૦૧૩ના એફ.એમ.સી. ના આદેશ પર માત્ર ઉપરછાલી નોંધ છે. જો એવું હોત, તો એન.એસ.ઈ.એલ. ની કોમોડિટી એક્સચેન્જને પુનર્જીવિત અથવા પુનઃસ્થાપિત કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવી હોત, જે તેનું સંચાલન પોતાના કબજામાં લઈને હાંસલ કરી શકાય તેમ હતું. એ કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે કે એન.એસ.ઈ.એલ. ની કોમોડિટી એક્સચેન્જને કાયમી રીતે બંધ કરી દેવામાં આવવાને કારણે જાહેર વિશ્વાસને જે ગંભીર આંચકો પહોંચ્યો છે, તેનું નિવારણ માત્ર કેટલાક કથિત રીતે છેતરાયેલા રોકાણકારો/વેપારીઓને બાકી રકમો ચૂકવવામાં સહાયરૂપ થવાથી જ થઈ શકે; અને આ હકીકત તેઓએ દાખલ કરેલા, બોમ્બે વડી અદાલતમાં નિર્ણયાધીન

દાવાઓમાં સાબિત કે ખંડિત થશે. કોઈપણ સ્થિતિમાં, એફ.ટી.આઈ.એલ. દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા આક્ષેપના ઉત્તરરૂપે આ કારણ સંપૂર્ણપણે અસંગત છે, કારણ કે તે આક્ષેપ એવો છે કે આ કલમ માત્ર સરકારી કંપનીઓને જ લાગુ પડે છે. ઉપરાંત, જો એફ.ટી.આઈ.એલ. એ આવો આક્ષેપ કર્યો ન હોત, તો એવો કોઈ ઉત્તર પણ રજૂ થયો ન હોત. આદેશમાં જ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે આ કેસની હકીકતોમાં “છેતરપિંડી” અંગે કોઈ “નિર્ણય” થયો નથી, અને તેથી, પૂર્વ-વિલીનીકરણ કંપનીઓના સંદર્ભમાં કોર્પોરેટ આવરણ ઉઠાવવાની કોઈ કસરત કરવામાં આવી નથી. વિલીનીકરણનો આદેશ ત્યારબાદ પોતાનાં જ નિવેદનનો વિરોધ કરતાં એવું કહે છે કે એન.એસ.ઈ.એલ. એ એફ.ટી.આઈ.એલ. નું અલ્ટર ઇગો છે, અને તેથી, બંને કંપનીઓ વ્યવહારિક રીતે એક જ એકમ છે. કોઈપણ સ્થિતિમાં, આ પરિણેદો એ દર્શાવતા નથી કે ‘અલ્ટર ઇગો’ દલીલથી જાહેર હિત પર કેવી અસર થાય છે. [પરિણેદ ૫૯.૩] [૧૧૮-એફ-એચ; ૧૧૯-એ-એફ]

૭. કલમ ૩૯૬(જ)(બી) હેઠળ, ઉલ્લેખિત હિતધારકો પાસેથી સૂચનો અને આક્ષેપો પર વિચાર કર્યા પછી, કેન્દ્ર સરકારને એવો મસૂદા આદેશ તેમાં એવા ફેરફારો સાથે બનાવવાનો અધિકાર છે, જે આવા સૂચનો અને આક્ષેપોના પ્રકાશમાં તેને ઇચ્છનીય લાગે. અંતે બનાવવામાં આવેલ કેન્દ્ર સરકારના આદેશના મુખ્ય લખાણમાં કોઈ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી. જો કેન્દ્ર સરકારે વાસ્તવમાં એવું માન્યું હોત કે આ ત્રણેય કારણો જાહેર હિતને અસર કરે છે, તો

વિવિધ હિતધારકો દ્વારા સૂચનો અને આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા પછી તે બાબત સ્પષ્ટપણે જણાવવામાં આવી હોત. [ફરો ૫૯.૪] [૧૧૯-જી-એચ; ૧૨૦-એ]

ગણેશ બેંક ઓફ કુરુન્દવાડ લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા
(૨૦૦૬) ૧૦ એસ.સી.સી. ૬૪૫ : [૨૦૦૬] ૫ સપ્લ.
એસ.સી.આર. ૪૩૭ – ભિન્ન ઠરાવવામાં આવેલ.

મોહિંદર સિંહ ગિલ વિ. મુખ્ય ચૂંટણી આયુક્ત (૧૯૭૮) ૧
એસ.સી.સી. ૪૦૫ : [૧૯૭૮] ૨ એસ.સી.આર. ૨૭૨; ચેરમેન,
ઓલ ઇન્ડિયા રેલવે રિફ્રૂમેન્ટ બોર્ડ અને અન્ય વિ. કે. શ્યામ
કુમાર અને અન્ય (૨૦૧૦) ૬ એસ.સી.સી. ૬૧૪; પી.આર.પી.
એક્સપોર્ટ્સ અને અન્ય વિ. મુખ્ય સચિવ, તમિલનાડુ સરકાર અને
અન્ય (૨૦૧૪) ૧૩ એસ.સી.સી. ૬૯૨ – સંદર્ભિત.

૮. ધારા ૩૯૬(૩) સંમિલનના આદેશના પરિણામે કંપનીમાં શેરધારક અથવા ઋણદાતાના હિત અથવા કંપની સામેના તેના અધિકારો અંગે કહે છે. કોઈ શેરધારક અથવા ઋણદાતા સંમિલનના આદેશથી પ્રભાવિત થાય છે, જો સંમિલનના પરિણામે તેના શેરનું મૂલ્ય ઘટે અને જો તેને અપાયેલા ડિવિડન્ડ સંમિલનના પરિણામે ઘટવાની સંભાવના હોય. તેવી જ રીતે, સક્ષમ કંપનીનો

કોઈ ઋણદાતા એવા સંમિલનથી સીધો પ્રભાવિત થાય છે, જેના કારણે એવા ઋણદાતાએ આપેલું ધિરાણ, સંમિલન ન થયું હોત તેની સરખામણીમાં, સંમિલનના પરિણામે સમયસર પરત ચૂકવાય તેવી સંભાવના ઓછી બને. સભ્યો અને ઋણદાતાઓના આવા અધિકારો અને હિતો મૂળભૂત અધિકારો છે, જે સંમિલનથી પ્રભાવિત થતાં વળતર ચૂકવવાની ફરજ ઊભી કરે છે. કંપનીનો દરેક શેરધારક અને હકીકતમાં કંપનીનો દરેક ઋણદાતા, જે તે પરિસ્થિતિ મુજબ, માત્ર પોતાના શેરના “આર્થિક મૂલ્ય” અથવા કંપનીને અપાયેલા ધિરાણ સાથે જ સંકળાયેલો હોય છે. જે ક્ષણે વાસ્તવિક અર્થમાં શેરનું મૂલ્ય ઘટવાની સંભાવના ઊભી થાય, અને/અથવા સંમિલનના પરિણામે અપાયેલાં ધિરાણ સમયસર અથવા ક્યારેય પરત ન ચૂકવાય તેવી સંભાવના હોય, તે વખતે દરેક કેસના તથ્યો પર આધાર રાખીને, સંમિલન કરનાર કંપનીના એવા સભ્યો અથવા ઋણદાતાઓ પણ આ આર્થિક નુકસાન માટે વળતર મેળવવા એટલાં જ હકદાર બને છે જેટલાં સંમિલિત કંપનીના સભ્યો અને ઋણદાતાઓ હોય છે. સંમિલન પછી એવા સભ્ય અથવા ઋણદાતાનું હિત અથવા તેના અધિકારો મૂળ કંપની સામેના તેના હિત અથવા અધિકારો કરતાં જેટલા અંશે ઓછા થાય, તે અંશે તે મૂલ્યાંકન કરવાનું હોય તેવું વળતર મેળવવા હકદાર રહેશે. [પરા ૬૫, ૬૬]

[૧૨૬-જી-એચ; ૧૨૭-એ-સી, ઈ]

બાયા એફ. ગુઝદાર વિ. આવકવેરા કમિશનર [૧૯૫૫] ૧

એસસીઆર ૮૭૬ ; લાઈફ ઇન્શ્યોરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા

વિ. એસ્કોર્ટ્સ લિ. અને અન્ય (૧૯૮૬) ૧ એસસીસી ૨૬૪ :
[૧૯૮૫] ૩ સપ્લ. એસસીઆર ૯૦૯; આવકવેરા કમિશનર
(સેન્ટ્રલ) કલકત્તા વિ. સ્ટાન્ડર્ડ વેક્યૂમ ઓઇલ કો. [૧૯૬૬] ૨
એસ.સી.આર. ૩૬૭ ; મિહીર એચ. મફતલાલ વિ. મફતલાલ
ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. (૧૯૯૭) ૧ એસ.સી.સી. ૫૭૯ : [૧૯૯૬] ૬
સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧ – ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૯. તા. ૧૨.૦૨.૨૦૧૬નો ૧ સરકારી આદેશ પોતે જ દર્શાવે છે કે તા.
૩૧.૦૩.૨૦૧૫ની તેની તુલનાપત્રિકા મુજબ, તેની મૂડી આઈએનઆર ૬૦
કરોડ હોવા છતાં, એનએસઈએલની નેટ વર્થ આઈએનઆર ૮.૮૬ કરોડ છે,
કારણ કે કુલ અનામત અને વધિયારો આઈએનઆર ૫૧.૫૪ કરોડનો
નકારાત્મક આંકડો છે. તેની સામે, તા. ૩૧.૦૩.૨૦૧૫ની સ્થિતિએ,
એફટીઆઈએલની તુલનાપત્રિકા જાહેર કરે છે કે તે જ વર્ષ માટે એફટીઆઈએલની
નેટ વર્થ આઈએનઆર ૨૭૭૯.૯૪ કરોડ છે. તેમજ, એફટીઆઈએલ તેના
શેરહોલ્ડરોને વર્ષ ૨૦૦૭-૨૦૦૮થી ૨૦૧૫-૨૦૧૬ સુધી ૧૦૦૦% થી
૨૫૦% સુધીના દરે ડિવિડન્ડ ચૂકવતું આવ્યું છે. બીજી તરફ, એનએસઈએલે
તેની સ્થાપના પછીથી આજદિન સુધી એકપણ ડિવિડન્ડ ક્યારેય ચૂકવ્યો નથી.
તેથી, વિલીનીકરણ પછી, એફટીઆઈએલના શેરહોલ્ડરોને ચૂકવવાપાત્ર
ડિવિડન્ડમાં ઘટાડો થવો અનિવાર્ય છે. અનુરૂપ રીતે, આવા શેરોની ‘બજારમાં
વેચી શકાય તેવી કિંમત’ પણ ઘટશે. એનએસઈએલના ડિરેક્ટરના અહેવાલ અને

સંકલિત નાણાકીય હિસાબોમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, જો બાકી રહેલી કોઈપણ કાર્યવાહીમાં પ્રતિકૂળ પરિણામ આવે, તો કંપની પર જવાબદારીઓ આવવાની શક્યતા છે, જેના પરિણામે તેને એનએસઈએલના સભ્ય એવા રજ ડિક્લોટરો દ્વારા કથિત રોકાણકારો/વેપારીઓને બાકી રહેલી આઈએનઆર ૫૬૦૦ કરોડની સંપૂર્ણ રકમ અથવા તેનો કોઈ ભાગ પરત ચૂકવવો પડી શકે છે. આ બાબત નિશ્ચિતપણે એક્ઝીક્યુટિવમાં ધરાવતા શેરોની ‘આર્થિક કિંમત’ પર અસર કરશે, કારણ કે આ એવો એક પરિબલ છે જે વિલીનીકરણ પછી આવા શેરહોલ્ડર પાસે રહેલા શેરોની બજાર કિંમતને ઘટાડી દેશે, અને વિલીનીકરણ પછી આવા શેરો પર ચૂકવવાપાત્ર ડિવિડન્ડ પર પણ અસર કરશે. [પરા ૭૨, ૭૩]
[૧૩૦-ઈ-જી; ૧૩૧-જી-એચ; ૧૩૨-એ-બી]

૯. ૨ આક્ષેપિત ચુકાદામાં એવો નિર્ધાર પણ કરવામાં આવ્યો છે કે અદાલત સમક્ષ એવું દર્શાવવા માટે કોઈ સામગ્રી રજૂ કરવામાં આવી નહોતી કે વિલય પછી હિસ્સાઓના ભાવ વાસ્તવમાં ઘડાઘડ ઘટી જશે. આ હોવા છતાં, આક્ષેપિત ચુકાદો પોતે જ એ હકીકતનો ઉલ્લેખ કરે છે કે ૨૧.૧૦.૨૦૧૪ના રોજ મસુદા આદેશના પ્રકાશન પછી, હિસ્સાની કિંમત, જે આઈ.એન.આર. ૨૧૧.૧૦ હતી, તે દસ દિવસ બાદ ઘટીને આઈ.એન.આર. ૧૭૪.૫૫ થઈ ગઈ હતી. આ સર્વવિદિત છે કે શેરબજાર એવી ક્ષુદ્રતમ ઘટનાપ્રતિ પણ અત્યંત સંવેદનશીલ હોય છે જેનાથી કોઈ કંપની ઓછો નફાકારક બને તેવી શક્યતા સર્જાય. સ્પષ્ટ છે કે ૨૧.૧૦.૨૦૧૪ના રોજ મસુદા આદેશના પ્રકાશનનો એવો પ્રભાવ પડ્યો હતો

કે દસ દિવસ બાદ હિસ્સાના ભાવમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થયો. ૧૨.૦૨.૨૦૧૬ના તારીખના અંતિમ વિલય આદેશનું જાહેર પ્રસારણ થતા જ, હિસ્સાનો ભાવ ૧૨.૦૨.૨૦૧૬ના આઈ.એન.આર. ૮૯.૯૦થી ઘટીને ૨૪.૦૨.૨૦૧૬ના આઈ.એન.આર. ૭૩.૯૦ થયો અને વધુ ઘટીને ૨૯.૦૨.૨૦૧૬ના આઈ.એન.આર. ૭૩.૧૦ થયો. ૦૧.૦૪.૨૦૧૫ના તારીખના મૂલ્યાંકન આદેશમાં, કલમ ૩૯૬(૩)ના ભંગથી થયેલા વિલયના પરિણામે થયેલા આર્થિક નુકસાન બદલ એફ.ટી.આઈ.એલ.ના હિસ્સેદારો કે દેવાદારો પૈકી કોઈને પણ કોઈ વળતર આપવામાં આવ્યું નહોતું, એ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતા, સ્પષ્ટ થાય છે કે અંતિમ વિલય આદેશ પસાર કરવા માટેની એક મહત્વપૂર્ણ પૂર્વશરત પૂર્ણ થઈ નહોતી. તેથી, આ આધાર પર પણ, અંતિમ વિલય આદેશને કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬થી પરાધિકારિત ગણવો જરૂરી છે અને તે મનસ્વી તથા અયોગ્ય હોવાથી ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪નો ભંગ કરનાર છે.

[પરા ૭૪] [૧૩૨-સી-ઈ, એચ; ૧૩૩-એ]

૯. ૩ અપીલ સંબંધિત જોગવાઈમાં, અર્થાત કલમ ૩૯૬(૩એ) માં, આ પ્રકારે ભાષા વપરાઈ છે: “ઉપકલમ (૩) હેઠળ નિર્ધારિત સત્તાધિકારી દ્વારા કરવામાં આવેલ વળતરના કોઈપણ આકલનથી પીડિત કોઈપણ વ્યક્તિ ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ..... અપીલ કરી શકે છે, અને ત્યારબાદ વળતરનું આકલન ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા કરવામાં આવશે.” ઉપકલમ (૩એ) ના પ્રયોગ માટેની પૂર્વઆવશ્યકતાઓ એ છે કે પ્રથમ, કોઈ વ્યક્તિ નિર્ધારિત સત્તાધિકારી દ્વારા

“કરવામાં આવેલ” “વળતરના આકલન” થી પીડિત હોવી જોઈએ. જ્યાં નિર્ધારિત સત્તાધિકારી દ્વારા વળતરનું કોઈપણ આકલન જ કરવામાં આવ્યું નથી (અને અહીંના તથ્યો મુજબ, નિર્ધારિત સત્તાધિકારીએ હકીકતમાં એવું જણાવ્યું પણ નથી કે તેના દ્વારા આપેલ કારણોસર એફટીઆઈએલ, તેના શેરધારકો અને દેવાદારોને અપાતું વળતર શૂન્ય છે), ત્યાં કોઈપણ વ્યક્તિ એવા આદેશથી પીડિત ગણાઈ શકે નહીં કે જેમાં કોઈ વળતરનું આકલન કરવામાં આવ્યું જ નથી, અને જેમાં અપીલીય ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા હસ્તક્ષેપ થઈ શકે; ત્યારબાદ તેને પોતે જ વળતરનું આકલન કરવું પડે. [ફક્ટો ૭૫] [૧૩૩-બી-ઈ]

ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા વિ. એલ.કે. રત્ના અને અન્ય [૧૯૮૬] ૩ એસસીઆર ૧૦૪૯ ; યુનિયન કાર્બાઈડ કોર્પોરેશન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૧૯૯૧] ૧ સપ્લ. એસસીઆર ૨૫૧ ; ચરણ લાલ સાહુ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૯૦) ૧ એસસીસી ૬૧૩ : [૧૯૮૯] ૨ સપ્લ. એસસીઆર ૫૯૭ – ઉલ્લેખિત.

યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. જી. ગણાયુથમ (૧૯૯૭) ૭ એસ.સી.સી. ૪૬૩ : [૧૯૯૭] ૩ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૫૪૯; ઓમ કુમાર વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૨૦૦૧) ૨ એસ.સી.સી. ૩૮૬ – ઉલ્લેખિત.

લિયરી વિ. નેશનલ યુનિયન ઑફ વ્હીકલ બિલ્ડર્સ [૧૯૭૧]

સીએચ. ૩૪ – ઉલ્લેખિત.

કેસ લો રેફરેન્સ

- [૨૦૦૬] ૫ સપ્લ્. એસ.સી.આર. ૪૩૭ ભિન્ન ઠેરવાયો પેરા ૧૬
- [૧૯૭૮] ૨ એસ.સી.આર. ૨૭૨ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પેરા ૧૬
- [૧૯૮૮] ૧ એસ.સી.આર. ૧૮૮ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો પેરા ૧૬
- [૧૯૬૯] ૨ એસ.સી.આર. ૮૬૬ લાગુ ન પડતો ઠેરવાયો પેરા ૧૬
- [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૮૭૬ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પેરા ૧૮
- [૧૯૯૭] ૩ સપ્લ્. એસ.સી.આર. ૫૪૯ ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવ્યો પેરા ૧૮
- [૨૦૦૦] ૪ સપ્લ્. એસ.સી.આર. ૬૯૩ ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવ્યો પેરા ૧૮
- [૧૯૬૭] ૧ એસ.સી.આર. ૮૯૮ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પેરા ૧૯
- [૧૯૬૯] ૩ એસ.સી.આર. ૧૦૮ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પેરા ૧૯
- [૨૦૦૨] ૧ એસ.સી.આર. ૬૨૧ ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવ્યો પેરા ૧૯
- [૧૯૮૩] ૩ એસ.સી.આર. ૫૩૬ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો પેરા ૨૩
- [૧૯૭૦] ૨ એસ.સી.આર. ૧૦ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો પેરા ૨૩
- [૧૯૭૮] ૩ એસ.સી.આર. ૨૯૩ આંશિક રીતે લાગુ પડતો પેરા ૨૫(૧૯૮૭)
- ૨ એસ.સી.સી. ૭૨૦ પર પેરા ૨૭ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

[૧૯૯૬] ૩ એસ.સી.આર. ૩૨૨ પેરા ૩૦ માં લાગુ પડતો નથી એવું
ઠરાવવામાં આવ્યું

[૨૦૦૦] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૧૧ પેરા ૩૧ માં લાગુ પડતો નથી એવું
ઠરાવવામાં આવ્યું

[૧૯૫૯] ૧ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૭૪ પર પેરા ૩૩ માં આધાર રાખવામાં
આવ્યો

[૧૯૬૦] ૨ એસ.સી.આર. ૬૭૧ પર પેરા ૩૩ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

[૧૯૬૨] ૩ એસ.સી.આર. ૮૪૨ પર પેરા ૩૩ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

[૧૯૮૧] ૨ એસ.સી.આર. ૭૯ પર પેરા ૩૩ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

[૧૯૮૭] ૧ એસ.સી.આર. ૮૧૯ પર પેરા ૩૩ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

[૧૯૬૯] ૩ એસ.સી.આર. ૮૬૫ નો પેરા ૩૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૭૦] ૨ એસ.સી.આર. ૧૭૭ નો પેરા ૩૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૭૫] ૨ એસ.સી.આર. ૯૩ નો પેરા ૩૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૭૫] ૨ એસ.સી.આર. ૮૩૨ નો પેરા ૩૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૯૪] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૨૨ નો પેરા ૩૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૨૦૦૮] ૪ એસીસી ૧૪૪ નો ઉલ્લેખ પરિષદ ૪૦ માં કરવામાં આવ્યો

[૧૯૮૯] ૩ એસ.સી.આર. ૩૫૬ નો પરિષદ ૪૧ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો
છે

[૧૯૯૯] ૩ એસસીઆર ૬૫૩ નો ઉલ્લેખ ફરિયાદ ૪૪માં કરવામાં આવ્યો છે

[૧૯૫૨] ૧ એસ.સી.આર. ૮૮૯ ફરિયાદ ૪૫ પર અવલંબિત

[૨૦૧૮] ૧૩ એસ.સી.સી. ૪૯૧ પર ફક્ત ૪૬માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

[૧૯૮૩] ૨ એસ.સી.આર. ૪૧૮ પેરા ૪૭ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો

[૧૯૯૨] ૧ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૨૬ પર પરિચ્છેદ ૪૮ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

[૧૯૮૬] ૨ એસ.સી.આર. ૭૦૦ પરિચ્છેદ ૪૯ પર અવલંબિત

[૨૦૦૩] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૬૮૪ પર પેરા ૫૦ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

[૧૯૯૪] ૪ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૭૨૩ પર પરિચ્છેદ ૫૧ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

(૨૦૧૨) ૧૩ એસસીસી ૬૧ ફક્ત ૫૨ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો

(૨૦૧૦) ૧ બોમ સી.આર. ૫૧૩ પર પેરા ૫૩ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

[૨૦૧૦] ૬ એસ.સી.સી. ૬૧૪ નો પેરા ૬૪ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૨૦૧૪] ૧૩ એસ.સી.સી. ૬૯૨ નો ઉલ્લેખ પેરા ૬૪ માં કરવામાં આવ્યો છે

[૧૯૮૫] ૩ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૯૦૯ નો પેરા ૬૯માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૬૬] ૨ એસ.સી.આર. ૩૬૭ નો પરિચ્છેદ ૭૦ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૯૬] ૬ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧ નો ઉલ્લેખ પેરા ૭૧ માં કરવામાં આવ્યો

[૧૯૮૬] ૩ એસસીઆર ૧૦૪૯ પરિચ્છેદ ૭૫ માં ઉલ્લેખિત

[૧૯૯૧] ૧ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૫૧નો પેરા ૭૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૮૯] ૨ સપ્ત. એસ.સી.આર. ૫૯૭ નો પરા ૭૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

દિવાની અપીલી અધિકારક્ષેત્ર : દિવાની અપીલ નં. ૪૪૭૬ /૨૦૧૯

બોમ્બેની ન્યાયિક અધિકારિતાવાળી વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠના ૦૪.૧૨.૨૦૧૭ના રિટ પિટિશન નં. ૨૭૪૩/૨૦૧૪ માંના ચુકાદા અને આદેશમાંથી

સાથે

દિવાની અપીલ નં. ૪૪૭૮ / ૨૦૧૯, ૪૪૭૭ / ૨૦૧૯, ૪૪૭૯ / ૨૦૧૯, ૪૪૮૧ / ૨૦૧૯, ૪૪૮૦ / ૨૦૧૯ અને રિટ અરજી (દિવાની) નં. ૩૬૮ / ૨૦૧૯

તુષાર મહેતા, એસજી, સુશ્રી પિંકી આનંદ, એએસજી, મુકુલ રોહતગી, એ.એમ. સિંઘવી, આર. બાલાસુબ્રમણિયન, નીરજ કિશન કૌલ અને અરવિંદ પી. દાતાર, સિનિયર વકીલો, મહેશ અગ્રવાલ, અંકુર સૈગલ, સુશ્રી મિશા રોહતગી, સુશ્રી શનીન પરીખ, સુશ્રી નમિતા શેટ્ટી, હિમાંશુ સતીજા, સુશ્રી તન્વી મંચંદા, સુશ્રી પ્રિયંકા વોરા, ઈ. સી. અગ્રવાલા, અવિસ્કાર સિંઘવી, હિમાંશુ સતીજા, સુશ્રી તન્વી મંચંદા, અરવિંદ લખાવત, હર્ષવર્ધન રેડ્ડી, અમિત

અગ્રવાલ, સુશ્રી દીક્ષા રાય, સુશ્રી પલક મહાજન, ઈશાન બિષ્ટ, નકુલ મોહતા, અર્ધેન્દુમૌલી કુમાર પ્રસાદ, સૌરભ કિરપાલ, રાહુલ જી. તનવાણી, વી.સી. શુક્લ, વીએનએલ સિન્દુરા, નિખિલ ગોયલ, અરવિંદ લખાવત, સુશ્રી રંજિતા રોહતગી, વિકાસ મહેતા, વરુણ સિંહ, સુશ્રી અનુશ્રી મેનન, સુશ્રી ગુપુર દેસાઈ, સુશ્રી સમીક્ષા ગોદિયાલ, સુશ્રી સનમ ત્રિપાઠી, શેખર વ્યાસ, રાજેશ રંજન, સુશ્રી પ્રતિમા ગુપ્તા, અનુપ દાવન, જોએલ, સુશ્રી સ્નિધા મહેરા, સુમિત ટેટરવાલ, ચકિતન વિક્રમ શેખર પપ્પા, સુશ્રી કીર્તિ દુઆ, સુશ્રી સૌદામિની શર્મા, હેમંત આર્યા, સુશ્રી તનિષ્ઠા સામંતા, અનમોલ ચંદન, સુશ્રી શ્રદ્ધા દેશમુખ, સાઈ કૃષ્ણ, એ.કે. શર્મા, ડી.એન. રાય, ચિરાગ મનુભાઈ શાહ, સુશ્રી સંજના સેહી, લોકેશ કે. ચૌધરી, દિલીપ કુમાર નાયક, સુશ્રી દિશા રાય, સંજય લોધા, દેવાંશુ સાજલાન, શ્રીમતી સુમિતા રાય, પ્રતાપ વેણુગોપાલ, સુશ્રી સુરેખા રમણ, સુશ્રી વિદ્યુશી, અખિલ એ. રોય, મેસર્સ કે.જે. જૉન એન્ડ કો., મુકેશ કુમાર મરોરિયા, વકીલો, હાજર થયેલ પક્ષકારો તરફથી. અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો હતો

આર. એફ. નરીમાન, ન્યાયાધીશ ૧. પરવાનગી મંજૂર કરવામાં આવે છે.

૨. અપીલોનો આ સમૂહ અને આ રિટ અરજી, કંપનીઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૩૯૬ ની લાગુપડતાશ અને તેની વ્યાખ્યા સંબંધિત પ્રશ્નો ઊભા કરે છે, જે જાહેર હિતમાં આવું કરવું આવશ્યક બને ત્યારે કેન્દ્ર સરકારના

આદેશથી કંપનીઓના ફરજિયાત વિલય વિષે વ્યવસ્થા કરે છે. અપીલકર્તા, ૬૩ મૂન્સ ટેકનોલોજીઝ લિ. (આગળ " એફટીઆઈએલ " તરીકે ઓળખવામાં આવશે, જેના નામમાં ૨૭.૦૫.૨૦૧૬ના રોજ ફેરફાર કરી ૬૩ મૂન્સ ટેકનોલોજીઝ લિ. કરવામાં આવ્યું હતું), નેશનલ સ્પોટ એક્સચેન્જ લિ. નો ૯૯.૯૯% હિસ્સેદાર છે (આગળ " એનએસઈએલ " તરીકે ઓળખવામાં આવશે), અને તે સૂચિબદ્ધ કંપની છે. એફટીઆઈએલની આશરે ૪૫% હિસ્સેદારી શ્રી જિવેશ શાહ અને તેમના કુટુંબ પાસે છે, અને આશરે ૪૩% હિસ્સેદારી ભારતીય જનતાના સભ્યો પાસે છે. આશરે ૫% હિસ્સેદારી સંસ્થાગત રોકાણકારો પાસે છે. એફટીઆઈએલ નફાકારક કંપની છે, જેની નેટ મૂલ્યરાશિ આઈએનઆર ૨૫૦૦ કરોડથી વધુ સકારાત્મક છે, અને તે દેશમાં સર્વત્ર દલાલો અને એક્સચેન્જો દ્વારા લેવડદેવડ માટે ઉપયોગમાં લેવાતા સોફ્ટવેર પૂરું પાડવાનો વ્યવસાય કરે છે. એફટીઆઈએલ પાસે આશરે ૯૦૦ કર્મચારીઓ છે, અને તેનો નિયામક મંડળ તેની સંપૂર્ણ માલિકીની સહાયક કંપની, અર્થાત્ એનએસઈએલ,ના નિયામક મંડળથી જુદો છે. બીજી તરફ, એનએસઈએલની સ્થાપના ૨૦૦૫માં મલ્ટી કોમોડિટીઝ એક્સચેન્જેસ [" એમસીએક્સ "] અને તેમના નામનિર્દેશિતઓ દ્વારા કરવામાં આવી હતી. એનએસઈએલ તેમના પ્રતિનિધિત્વ કરતા દલાલો મારફતે ઇચ્છુક ખરીદદારો અને વેચાણકારો વચ્ચે જથ્થાબંધ માલના વેપાર માટે ઇલેક્ટ્રોનિક મંચ ઉપલબ્ધ કરાવતું હતું. ૦૫.૦૬.૨૦૦૭ના રોજ, ભારત સંઘે ફોરવર્ડ કોન્ટ્રાક્ટ્સ (રેગ્યુલેશન) અધિનિયમ, ૧૯૫૨ [" એફસીઆરએ "] ની કલમ ૨૭ હેઠળ મુક્તિ અંગેની

અધિસૂક્ષ્ણ જારી કરી, જેના દ્વારા એનએસઈએલ પર વેપાર થતા જથ્થાબંધ માલના વેચાણ અને ખરીદી માટે એક દિવસની અવધિના ફોરવર્ડ કરારોને એક્સીઆરએની જોગવાઈઓના અમલમાંથી મુક્ત રાખવામાં આવ્યા. એનએસઈએલે ઑક્ટોબર ૨૦૦૮માં કામગીરી શરૂ કરી. ૨૭.૦૪.૨૦૧૨ના રોજ, ગ્રાહક બાબતો વિભાગ [" ડીસીએ "] એ એનએસઈએલને કારણ દર્શાવો નોટિસ જારી કરી કે શા માટે તેની સામે એવી લેવડદેવડને અનુમતિ આપવા બદલ કાર્યવાહી શરૂ ન કરવી જોઈએ, જે એક્સીઆરએ હેઠળ તેને આપવામાં આવેલી મુક્તિના કથિત ભંગમાં હતી. એનએસઈએલે ૨૯.૦૫.૨૦૧૨ના રોજ કારણ દર્શાવો નોટિસનો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે તેણે તેને આપવામાં આવેલી મુક્તિનો ભંગ કર્યો નથી. કારણ દર્શાવો નોટિસનું નિરાકરણ કર્યા વિના, ૧૨.૦૭.૧૭૦૭૩ના રોજ ડીસીએએ એનએસઈએલને એવો બાંહેધરીપત્ર આપવા દિશા નિર્દેશ કર્યો કે આગળની સૂચના સુધી કોઈ નવા કરારો શરૂ કરવામાં આવશે નહીં અને હાલના બધા કરારો તેમની નિયત તારીખે સમાપ્ત કરવામાં આવશે. હકીકતમાં આ " સ્થગન " આદેશ હતો. ૨૨.૦૭.૨૦૧૩ના રોજ, એનએસઈએલે ડીસીએને બાંહેધરી આપી.

૩. અગાઉ, જાન્યુઆરી ૨૦૧૩માં, એમએમટીસી લિ., જે ભારત સરકારનું એક ઉપક્રમ છે અને જે એનએસઈએલના વેપારી સભ્યોમાંનું એક હતું, તેના પ્રતિનિધિઓએ તેમાં રહેલા જથ્થાની ચકાસણી કરવા માટે વિવિધ સ્થળોએ આવેલ કેટલાક ગોદામોની મુલાકાત લીધી હતી અને જણાવાયું હતું કે ઉક્ત

ગોદામોમાં સંપૂર્ણ કોમોડિટી જથ્થો અસ્તિત્વમાં હતો. જુલાઈ ૨૦૧૩માં કોઈક સમયે, એનએસઈએલના મંચ પર વેપાર કરનાર ૧૩,૦૦૦ વ્યક્તિઓએ દાવો કર્યો હતો કે અન્ય વેપારી સભ્યો દ્વારા, જેમની સંખ્યા ૨૪ હતી, તેમની સાથે છેતરપિંડી કરવામાં આવી હતી, કારણ કે તેમણે અંદાજે આઈએનઆર ૫૬૦૦ કરોડ જેટલી જવાબદારીઓની ચુકવણીમાં ચૂક કરી હતી. નવા કરારોને અચાનક અને આકસ્મિક રીતે બંધ કરી દેવાના કારણે, અને તે અંગેના માધ્યમ અહેવાલોને લીધે, એનએસઈએલના મંચ પર બજારની ભાગીદારીમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થયો, જેના પરિણામે એનએસઈએલને વેપાર સ્થગિત કરવા અને ૩૧.૦૭.૨૦૧૩થી તેની સ્પોટ એક્સચેન્જ કામગીરી બંધ કરવાની ફરજ પડી. ફોરવર્ડ માર્કેટ્સ કમિશન [“ એફએમસી ”] એ ૧૨.૦૮.૨૦૧૩ના રોજ ડીસીએને ભલામણ કરી હતી કે વિવિધ ગોદામોમાં રહેલી કોમોડિટીની માત્રા અને ગુણવત્તાની ચકાસણી કરવા માટે પગલાં લેવામાં આવે; ખરીદદારો અને વેપારી સભ્યોની આર્થિક સ્થિતિ નિર્ધારિત કરવામાં આવે; અને જવાબદારી એનએસઈએલના પ્રમોટરો, એટલે કે, એફટીઆઈએલ પર નિશ્ચિત કરવામાં આવે. ૧૪.૦૮.૨૦૧૩ના રોજ, એનએસઈએલે એક પ્રેસ પ્રકાશન બહાર પાડ્યું હતું જેમાં તેના સીઈઓ/એમડી શ્રી સિંહાએ નિવેદન કર્યું હતું કે તેઓ અને તેમની વ્યવસ્થાપન ટીમ એનએસઈએલની તમામ કામગીરી માટે જવાબદાર હતા. ૨૭.૦૮.૨૦૧૩ના રોજ, એફએમસીએ ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન એલએલપી દ્વારા એનએસઈએલનું ફોરેન્સિક ઓડિટ કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો, અને ભારત સંઘે ૩૦.૦૮.૨૦૧૩ના રોજ કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૨૦૮એ હેઠળ એનએસઈએલ અને

એફ્ટીઆઈએલના હિસાબી પુસ્તકોની તપાસ કરવાનો આદેશ કર્યો હતો. એ જ દિવસે, આર્થિક ગુનાઓ શાખા [“ ઈઓડબ્લ્યૂ ”] એ ભારતીય દંડ સંહિતા તથા મહારાષ્ટ્ર થાપણકર્તાઓના હિતોના સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૯૯ [“ એમપીઆઈડી અધિનિયમ ”] ની વિવિધ જોગવાઈઓ હેઠળ એનએસઈએલ અને એફ્ટીઆઈએલના નિર્દેશકો અને મુખ્ય વ્યવસ્થાપન કર્મચારીઓ, એનએસઈએલના વેપારી સભ્યો અને એનએસઈએલના દલાલો સામે ગુનાઓ નોંધ્યા હતા. જેમની સાથે કથિત રીતે છેતરપિંડી કરવામાં આવી હતી એવા વેપારીઓ દ્વારા અનેક દાવાઓ દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા, જેમાંથી સૌથી મહત્વપૂર્ણ ૨૦૧૪નો દાવો નં. ૧૭૩ છે, જે બોમ્બે વડી અદાલતમાં પ્રલંબિત છે અને જે નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૦૮ [“ સીપીસી ”] ના હુકમ ૧ નિયમ ૮ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવેલ પ્રતિનિધિત્વ દાવો છે. એનએસઈએલે પણ ઉક્ત દાવામાં ૨૪ ચૂકદાર વેપારીઓ સામે આઈએનઆર ૫૬૦૦ કરોડની વસૂલાત માટે તૃતીય-પક્ષ નોટિસો દાખલ કરી હતી. તેણે તેમના વિરુદ્ધ વિવિધ મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી પણ શરૂ કરી છે, અને આઈએનઆર ૫૬૦૦ કરોડમાંથી આઈએનઆર ૩૩૬૫ કરોડની વસૂલાત કરવાની પ્રક્રિયામાં છે, જે અદાલતી હુકમનામાઓ અને મધ્યસ્થતા ચુકાદાઓના સ્વરૂપમાં છે.

જ. ૧૭.૧૨.૨૦૧૩ના રોજ, ૨૧.૦૯.૨૦૧૩ની તારીખના ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન અહેવાલના આધારે, એફએમસી એ આદેશ કર્યો કે એફ્ટીઆઈએલ કોઈપણ કોમોડિટી એક્સચેન્જમાં ઇક્વિટી ધારણ કરવા માટે “યોગ્ય અને સુસંગત”

નથી, અને એમસીએક્સની ચૂકવેલ ઇકિવટી મૂડીમાં તેની શેરહિસ્સેદારી ૨% કરતાં વધુ ન રહે તે રીતે તેને ઘટાડવી પડશે. ઉક્ત આદેશ બોમ્બે વડી અદાલત સમક્ષ રિટ અરજી નં. ૩૩૭/૨૦૧૪માં પડકાર હેઠળ છે. ૨૮.૦૨.૨૦૧૪ના રોજ, બોમ્બે વડી અદાલતની ખંડપીઠે ઉપરોક્ત આદેશ પર સ્થગિતી આપવા કરાયેલ પ્રાર્થના નામંજૂર કરી હતી અને નોંધ્યું હતું કે અપીલકર્તા વિરુદ્ધ ગંભીર સ્વરૂપના હકીકત સંબંધિત નિષ્કર્ષો નોંધાયા છે, અને કરાયેલ છેતરપિંડીની રકમ આઈએનઆર ૫૫૦૦ કરોડ જેટલી છે.

૫. ૦૬.૦૧.૨૦૧૪ના રોજ, મુંબઈની આર્થિક ગુનાઓ શાખાએ એનએસઈએલના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર અને સીઈઓ, શ્રી સિંહા, એનએસઈએલના વેરહાઉસિંગના વડા, શ્રી બાબુ કાનવી, તથા અન્ય બે ચૂકકર્તાઓ વિરુદ્ધ આરોપપત્રો દાખલ કર્યા હતા. આરોપપત્રમાં ખુલાસો થયો હતો કે એનએસઈએલના ઉપરોક્ત ત્રણ કર્મચારીઓએ નાણાકીય કિકબેકના બદલે ચૂકકર્તાઓ સાથે સાંઠગાંઠ કરી હતી, જેથી તેઓ એનએસઈએલના ગોડાઉનોમાં પૂરતો માલ જમા કર્યા વિના, એનએસઈએલના નિયમો અને ઉપનિયમોનો ભંગ કરીને, એનએસઈએલના મંચ પર વ્યવહાર કરી શકે.

૬. ૧૮.૦૮.૨૦૧૪ના રોજ, એફ.એમ.સી.એ ભારત સંઘને પાઠવેલા એક પત્ર દ્વારા એફ.ટી.આઈ.એલ. અને એન.એસ.ઈ.એલ.નું વિલય કરવામાં આવે તેવી સૂચના આપી હતી. દરમિયાન, પ્રતિનિધિ દાવો નં. ૧૭૩/૨૦૧૪માં,

૦૨.૦૯.૨૦૧૪ના આદેશ દ્વારા, બોમ્બે વડી અદાલતે બાકીદારોની જવાબદારી નિર્ધારિત કરી તેને સ્ફટિકૃત કરવા તથા બાકીદારો પાસેથી દેવાનો વસૂલાત કરવામાં સહાય કરવા માટે શ્રી ન્યાયમૂર્તિ વી.સી. દાગા, શ્રી જે. સોલોમન અને શ્રી યોગેશ ઠારનો સમાવેશ કરતી ત્રણ સભ્યોની સમિતિ નિયુક્ત કરી હતી. આ સમિતિ આજદિન સુધી કાર્યરત છે. તેથી, રૂ. ૩૩૬૫ કરોડ ઉપરાંત, એટલે કે બાકીદારો વિરુદ્ધના હુકમનામા અને લવાઈ પુરસ્કારોની કુલ રકમ ઉપરાંત, આ ઉચ્ચસ્તરીય સમિતિએ બાકીદારો પાસેથી વસૂલ કરવાપાત્ર રૂ. ૮૩૫.૮૮ કરોડની વધુ રકમ પણ સ્ફટિકૃત કરી છે, જે બોમ્બે વડી અદાલત સમક્ષ બાકી છે.

૭. ૧૯.૦૯.૨૦૧૪ના રોજ, ભારત સરકારના નાણાં મંત્રાલયે ૦૫.૦૬.૨૦૦૭ના રોજની સૂચના દ્વારા એનએસઈએલને આપવામાં આવેલ મુક્તિ પાછી ખેંચતી એક સૂચના જારી કરી હતી. નેશનલ કોમોડિટી એન્ડ ડેરિવેટિવ્ઝ એક્સચેન્જ લિ. (એનસીડીઈએક્સ) સ્પોટ એક્સચેન્જ અને નેશનલ એગ્રીકલ્ચરલ પ્રોડ્યુસ માર્કેટ કમિટી (એપીએમસી)ને અપાયેલ મુક્તિઓ પણ પાછી ખેંચવામાં આવી હતી, કારણ કે સરકારનો એવો મત હતો કે જથ્થાબંધ વસ્તુઓમાં તત્કાલ વિતરણ અથવા સ્પોટ વિતરણના કરારોનો વેપાર જથ્થાબંધ વસ્તુઓના વિનિમય મંચો પર સર્વથા થવો જોઈએ નહીં. ૧૫.૧૦.૨૦૧૪ના રોજ, આર્થિક બાબતો વિભાગના અધિક સચિવ ડૉ. કે.પી. કૃષ્ણને કોર્પોરેટ બાબતો મંત્રાલયને પત્ર લખીને જણાવ્યું હતું કે એફટીઆઈએલ અને

એનએસઈએલ છેતરપિંડીયુક્ત હેતુસર, એટલે કે રોકાણકારોને તેમના નાણાંથી વંચિત રાખવા માટે, અલગ ઓળખ જાળવી રાખતાં જણાય છે. પરિણામે, છેતરપિંડીનું ભાંડાફોડ કરવા માટે કંપનીના આવરણને ભેદવાની જરૂરિયાત છે, અને તેથી બે કંપનીઓનું વિલય કરવું આવશ્યક બને છે, જેમાંથી એકએ બજારના ભાગીદારો સાથે છેતરપિંડી કરી છે અને બીજી કંપની નાણાંસંપન્ન છે તથા ચુકવણી સંકટને વધુ અસરકારક રીતે સંબોધી શકે છે. તેથી કંપની અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ હેઠળ એફટીઆઈએલ અને એનએસઈએલનું વિલય કરવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી હતી. ૨૧.૧૦.૨૦૧૪ના રોજ, કંપની અધિનિયમની કલમ ૩૯૬(૩) અનુસાર બનાવાયેલ વિલયનો એક મસૂદા આદેશ સંબંધિત હિતધારકોને પરિભ્રમિત કરવામાં આવ્યો હતો. પરિણામે, એફટીઆઈએલએ ૧૦.૧૧.૨૦૧૪ના રોજ રિટ અરજી નં. ૨૭૪૩/૨૦૧૪ દાખલ કરી, જેમાં તેણે વિવાદિત મસૂદા આદેશને પડકાર્યો હતો. ૨૭.૧૧.૨૦૧૪ના રોજ, બોમ્બે વડી અદાલતે પક્ષકારોને યથાવત સ્થિતિ જાળવવા માટે નિર્દેશ આપ્યો હતો. ૧૬.૧૨.૨૦૧૪ના રોજ, ભારત સંઘે પ્રત્યુત્તરમાં સોગંદનામું દાખલ કરીને સ્પષ્ટપણે ખાતરી આપી હતી કે વિવાદિત મસૂદા આદેશ કેન્દ્ર સરકારે એફએમસીના ૧૮.૦૮.૨૦૧૪ના પ્રસ્તાવના આધાર પર બનાવ્યો છે. ૦૪.૦૨.૨૦૧૫ના રોજ, બોમ્બે વડી અદાલતે યથાવત સ્થિતિનો આદેશ રદ કર્યો હતો અને એફટીઆઈએલ, એનએસઈએલ તથા તેમના શેરધારકોને મસૂદા વિલય આદેશ સામે તેમની આપત્તિઓ રજૂ કરવાની મંજૂરી આપતો આદેશ કર્યો હતો. તે દરમિયાન, કલમ ૩૯૬(૩) હેઠળ

૦૧.૦૪.૧૭૦૭ના રોજ વળતર આદેશ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં એનએસઈએલના માત્ર એક નિશ્ચિત શેરધારકને જ વળતરનો સમાવેશ થતો હતો. ૨૮.૦૮.૨૦૧૫ના રોજ, કેન્દ્ર સરકારે ૨૮.૦૮.૨૦૧૫થી અમલમાં આવે તે રીતે એફએમસીના કાર્યોનું ભારતીય પ્રતિભૂતિ અને વિનિમય બોર્ડ [“ સેબી ”] સાથે વિલય કરવા માટે સૂચના જારી કરી હતી. તે જ દિવસે, એફસીઆરએ પણ રદ કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, હવે સેબીને એફએમસીની સત્તાઓ સોંપવામાં આવી હતી અને તે ભારતીય પ્રતિભૂતિ અને વિનિમય બોર્ડ અધિનિયમ, ૧૯૯૨ [“ સેબી અધિનિયમ ”] દ્વારા શાસિત થવાનું હતું.

૮. એફટીઆઈએલ અને એનએસઈએલને તેમના આક્ષેપિત મસૂદા વિલીનીકરણ આદેશ સામેના વાંધાઓ અંગે, ઓક્ટોબર ૨૦૧૫માં, શ્રી પ્રીતમ સિંહ, ભારત સરકારના વધારાના સચિવ, અને શ્રી એચ.પી. ચતુર્વેદી, સંયુક્ત સચિવ તથા કાયદા અને ન્યાય મંત્રાલયના કાનૂની સલાહકાર, એમનો સમાવેશ કરતી સમિતિ સમક્ષ સુનાવણી આપવામાં આવી હતી, જે તે સમક્ષ બાકી રહેલી વર્ષ ૨૦૧૪ની રિટ અરજી નં. ૨૭૪૩માં બોમ્બે વડી અદાલતના આદેશના અનુસંધાનમાં હતી.

૯. ૧૨.૦૨.૨૦૧૬ના રોજ, કલમ ૩૯૬(૩)ના અનુસંધાને વિલય અંગેનો અંતિમ આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો, જેના દ્વારા એફટીઆઈએલ અને એનએસઈએલનું વિલય કરવામાં આવ્યું, જેમાં એનએસઈએલની તમામ

સંપત્તિઓ અને દાયિત્વો એફટીઆઈએલની સંપત્તિઓ અને દાયિત્વો બની જવાના હતા. અગાઉથી દાખલ કરાયેલી રિટ અરજીમાં ૨૮.૦૩.૨૦૧૬ના રોજ સુધારો કરીને આ આદેશને પડકાર પણ સામેલ કરવામાં આવ્યો. ૦૪.૧૨.૨૦૧૭ના રોજ બોમ્બે વડી અદાલતનો વિવાદિત ચુકાદો આપવામાં આવ્યો, જેમાં ઉક્ત રિટ અરજી ફગાવી દેવામાં આવી.

૧૦. અમે અપીલકર્તાઓ તરફથી શ્રી મુકુલ રોહતગી, શ્રી વિકાસ સિંહ, ડૉ. એ.એમ. સિંઘવી, અને શ્રી કવિન ગુલાટી, પરિષ્ઠ વકીલો, તથા શ્રી અરવિંદ લાખાવત, વકીલ,ને સાંભળ્યા છે. વિદ્વાન વકીલોના જણાવ્યા મુજબ, નોંધ લેવા જેવી પ્રથમ મહત્વપૂર્ણ બાબત એ છે કે કંપની કાયદામાં હોલિંગ કંપની, અર્થાત્ એફટીઆઈએલ, તેની ઉપકંપની, અર્થાત્ એનએસઈએલ,થી ભિન્ન અને અલગ કાનૂની સત્તા ધરાવે છે. અમને દર્શાવવામાં આવ્યું કે બંને કંપનીઓના દૈનિક કારોબારના સંચાલન માટે અલગ અને સ્વતંત્ર બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ છે, અને બંને સંપૂર્ણપણે અલગ પ્રકારના વ્યવસાયોમાં પ્રવૃત્ત છે. એ પણ અમને દર્શાવવામાં આવ્યું કે એફટીઆઈએલએ ક્યારેય એનએસઈએલના નફામાં ભાગ લીધો નથી અને ટેકનોલોજી સંબંધિત સેવાઓ પૂરી પાડવા બદલ ફી સ્વરૂપે વાર્ષિક જાળવણી શુલ્ક મેળવવા સિવાય એફટીઆઈએલએ એનએસઈએલ પાસેથી કોઈ આવક હાંસલ કરી નથી. વાસ્તવમાં, નવ વર્ષની લાંબી અવધિ દરમિયાન એફટીઆઈએલને એનએસઈએલ પાસેથી માત્ર રૂ. ૮૪ કરોડની જ રકમ પ્રાપ્ત થઈ છે, જે કોઈ પણ સ્થિતિમાં, રિટ પિટિશન નં. ૨૧૮૭/૨૦૧૫ માં તા.

૧૨.૦૬.૨૦૧૫ ના આદેશ અનુસરીને, એફટીઆઈએલ દ્વારા બોમ્બે વડી અદાલતમાં જમા કરવામાં આવેલી છે. વિદ્વાન વકીલોએ એ બાબત પણ ખાસ કરીને રજૂ કરી કે એનએસઈએલએ કોઈની સાથે છેતરપિંડી કરી નથી કારણ કે તે માત્ર એક પ્લેટફોર્મ છે. હાલ એનએસઈએલનો વ્યવસાય બંધ છે, જ્યારે બીજી તરફ એફટીઆઈએલનો વ્યવસાય વિકાસશીલ છે. જો એકમાત્ર હેતુ એનએસઈએલની હજુ સુધી ન્યાયિક રીતે નિર્ધારિત ન થયેલી જવાબદારી એફટીઆઈએલ પર લાદવાનો હોય, તો ફરજિયાત એકીકરણાણનો આદેશ કલમ ૩૮૬ની સત્તાસીમાથી બહાર ગણાય. એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું કે વિલીનીકરણના આદેશનો આધાર એફએમસીનું એક પત્ર હતું, જે પોતે ૨૦૧૩ના ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન દ્વારા તૈયાર કરાયેલા “ફોરેન્સિક” ઓડિટ અહેવાલ પર આધારિત હતું. કહેવાતા અહેવાલમાં જ એમ જણાવાયું હતું કે પૂરી પાડવામાં આવેલી માહિતીની કોઈ સ્વતંત્ર ચકાસણી કરવામાં આવી નથી અને તેથી તે અહેવાલને ઓડિટ તો દૂર, ફોરેન્સિક ઓડિટ પણ ગણાવી શકાય નહીં. તેમાં આ પણ જણાવાયું હતું કે જો એવી વધારાની માહિતી ઉપલબ્ધ થાય કે જે અહેવાલમાં પહોંચવામાં આવેલા નિષ્કર્ષોને અસર કરે, તો ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટને તેમના તારણોમાં સુધારો કરવાનો અધિકાર અનામત રાખ્યો હતો, અને તે તારણોને કાયદાકીય સલાહ અથવા અભિપ્રાય તરીકે અર્થઘટિત કરવાનો હેતુ નહોતો; સંક્ષેપમાં, કે તે તારણો પોતે જ અનિર્ણાયક હતા.

૧૧. વિદ્વાન વકીલે દલીલ કરી છે કે પડકારાયેલો આદેશ અનેક કારણોસર કલમ ૩૯૬ની સત્તાથી પરનો છે. પ્રથમ અને મુખ્યત્વે, વિલયનો આદેશ પસાર કરવા માટેની પૂર્વશરત એ છે કે અધિનિયમની કલમ ૩૯૬(૩) હેઠળ વળતરનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું હોય. વળતરનું મૂલ્યાંકન હસ્તાંતરક કંપની તેમજ હસ્તાંતરગ્રાહી કંપની બન્નેના સંબંધમાં કરવાનું રહે છે. હાલના મામલામાં, વળતરનું મૂલ્યાંકન માત્ર એનએસઈએલ અથવા તેના શેરહોલ્ડરો માટે કરવામાં આવ્યું છે, જ્યારે એફટીઆઈએલ અથવા તેના શેરહોલ્ડરોને કોઈ વળતર અપાયું નથી. બીજું, કોઈ સભ્ય અથવા ઋણદાતાને “યથાશક્તિ શક્ય તેટલી નજીકથી” સમાન સ્થિતિમાં મૂકવાનું આવશ્યક છે. હાલના મામલામાં, વિલય પામનાર કંપની, વિલય પહેલાં લગભગ આઈએનઆર ૨૮૦૦ કરોડની સકારાત્મક નેટવર્થ ધરાવતી હોવા છતાં, વિલય થયા બાદ નકારાત્મક નેટવર્થ ધરાવતી કંપની બની જશે. એવી સ્થિતિમાં, કલમ ૩૯૬ લાગુ કરવાની જ મૂળભૂત આધારશિલા અદૃશ્ય થઈ જાય છે, કારણ કે વિલય પામનાર કંપની, અર્થાત્ હસ્તાંતરગ્રાહી કંપનીએ જ મૂલ્યાંકિત વળતર ચૂકવવાનું રહેશે. જ્યારે વિલય પામનાર કંપની પોતે જ નકારાત્મક નેટવર્થ ધરાવતી કંપની બની જાય, ત્યારે આ કાર્ય સ્પષ્ટપણે થઈ શકે તેમ નથી. ત્યારબાદ એવી દલીલ કરવામાં આવી કે વિલયનો આદેશ ન્યાયિક પ્રક્રિયામાં હસ્તક્ષેપ કરે છે, કારણ કે એનએસઈએલે ડિફોલ્ટરો વિરુદ્ધ મેળવેલા ડિકીઓ અને લવાઈ પંચના ચુકાદાઓને સંપૂર્ણપણે અવગણવામાં આવ્યા છે. વધુમાં, નિર્ધારણની પ્રક્રિયા, જે નક્કી કરશે કે ખરેખર ચૂકવનું થયું છે કે નહીં અને તે પરત ચૂકવવાના છે કે

નહીં, એનએસઈએલને એફટીઆઈએલ સાથે વિલય કરવાથી અચાનક ટૂંકાવી દેવામાં આવી છે. તેથી, વિદ્વાન વકીલોએ સર્વે દલીલ કરી છે કે કલમ ૩૯૬ની લાગુ પડતાની વિવિધ પૂર્વશરતો સંપૂર્ણપણે ગેરહાજર છે. ઉપરાંત, હાલના મામલામાં, કેન્દ્ર સરકારે આપો આદેશ, પ્રથમ તો, “અનિવાર્ય” છે કે નહીં તે મુદ્દે પોતાના મનનો ઉપયોગ કર્યો નથી. બીજું, એક નિશ્ચિત એક્સચેન્જના સભ્યો એવા લોકોને લગતી, હજી નિર્ધારિત ન થયેલી કહેવાતી જવાબદારીઓને એવું કંઈ કહી શકાય તેમ નથી કે જેના કારણે કેન્દ્ર સરકારે “જાહેર હિત”માં બંને કંપનીઓનું વિલય કરવું પડે. જાહેર હિતમાં સામાન્ય જનતાના હિતોનો સમાવેશ થાય છે, જેમાં અન્ય બાબતો સાથે એફટીઆઈએલના ૬૩,૦૦૦ શેરહોલ્ડરોના હિતનો પણ સમાવેશ થાય છે, જેઓ હવે વિશાળ જવાબદારીના ભાર નીચે દબાઈ જશે, જેના પરિણામે તેમના શેરોની બજાર કિંમત શૂન્ય સુધી ઘટી જશે. આ દલીલોને મજબૂત બનાવવા માટે તેમણે અનેક ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૧૨. આ રીતે, વિલયનો આદેશ સત્તાઓના વિભાજનની સ્વીકારેલી મર્યાદાઓને અતિક્રમિત કરે છે, અને તેથી, કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ તેમજ ભારતના બંધારણ બંનેથી અધિકારાતીત છે. ત્યારબાદ દલીલ કરવામાં આવી કે વિલયના આદેશના સમર્થનમાં ત્રણ આધાર છે, જે પડકારાયેલ ચુકાદામાં જોવા મળે છે, એટલે કે:

અ. એન.એસ.ઈ.એલ. અને એફ.ટી.આઈ.એલ.ના વ્યવસાયોનું એકીકરણ કરીને, ભારતીય અર્થતંત્ર અને નાણાકીય વ્યવસ્થાનો અભિન્ન અને આવશ્યક ભાગ બનેલા ફોરવર્ડ કરારો અને વિનિમય પ્રત્યેની જાહેર વિશ્વાસને પુનઃસ્થાપિત કરવા / સુરક્ષિત રાખવા;

બી. એફટીઆઈએલ અને એનએસઈએલના વ્યવસાયોનું એકીકરણ કરીને તથા એફટીઆઈએલને એનએસઈએલથી પોતાને દૂર રાખતાં અટકાવીને, જે અન્યથા પણ તેનું પરોક્ષ સ્વરૂપ જ છે, કેસની વ્યાવસાયિક વાસ્તવિકતાઓને અસરકારક બનાવવું; અને

સી. એફટીઆઈએલ અને એનએસઈએલના માનવીય અને આર્થિક સંસાધનોને એકત્રિત કરીને બાકીદારોથી બાકી રકમોની વસૂલાત કરવામાં એનએસઈએલને સુગમ બનાવવું

સ્વીકાર્ય રીતે, કારણો એ અને બી મસૂદા આદેશમાં નથી. આવી સ્થિતિમાં, સ્પષ્ટ છે કે કારણો એ અને બી અંગે કોઈ વાંધા અથવા સૂચનો કરી શકાતા ન હોત, જેના પરિણામે અંતિમ આદેશ કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬(૩)ની હદબહાર બનતો.

૧૩. વિલય આદેશના પ્રથમ પાને જ દર્શાવાયેલા તમામ ઉદ્દેશો સ્વયં – (એ) સંયુક્ત સંપત્તિ, મૂડી અને અનામતોનો લાભ લેવા; (બી) વ્યાપના પ્રમાણથી અર્થકારકતા પ્રાપ્ત કરવા; (સી) કાર્યક્ષમ વહીવટ; (ડી) હિતધારકો અને ઋણદાતાઓના હકો તથા દાયિત્વોનું લાભદાયક નિરાકરણ; (ઈ) વ્યવસાયોનું એકીકરણ કરવા; અને (એફ) સમન્વય અને નીતિ સુનિશ્ચિત કરવા – સંપૂર્ણપણે અસ્પષ્ટ છે અને આવા વિલય આદેશને જાહેર હિતમાં આવશ્યક હોવાનું મનન-વિચાર કરવામાં આવ્યો હોય તેવું દર્શાવતા નથી. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૧એ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો, અને એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અનુચ્છેદ ૩૧એ(૧)(સી) હેઠળ બે અથવા વધુ નિગમોના વિલયનો આદેશ માત્ર જાહેર હિતમાં અથવા તે પૈકીના કોઈ નિગમના યોગ્ય સંચાલનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે જ કરવામાં આવી શકે, જે વર્તમાન કેસમાં સંપૂર્ણપણે ગેરહાજર છે. આ દલીલ પણ કરવામાં આવી હતી કે, આપત્તિઓનું શ્રવણ દ્વિ-સભ્ય સમિતિએ કર્યું હોવા છતાં, આપત્તિઓ નામંજૂર કરતો આદેશ માત્ર શ્રી પ્રીતમ સિંહે જ હસ્તાક્ષર કર્યો હતો. તેમણે આ રજૂઆતો પણ કરી હતી કે, અન્યથા પણ, પડકારાયેલ આદેશ કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતો તથા ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૯ અને ૩૦૦એનું ઉલ્લંઘન કરતો હતો. વધુમાં, કારણ કે વિલય આદેશ એફ.એમ.સી.ના એક આદેશ પર આધારિત છે, અને તે આદેશ ફરી ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન અહેવાલ પર આધારિત છે, જે અતિશય ઉતાવળમાં આપવામાં આવ્યો હતો અને એવા અસ્વીકાર-નિબંધો સાથે આપવામાં આવ્યો હતો કે અંતિમ નિષ્કર્ષો આપવા માટે તેના પર કદી વિશ્વાસ રાખી શકાય નહીં,

જ્યારે વિલય આદેશે એમ કયું છે, તેથી માત્ર આ કારણસર જ વિલય આદેશ મનન-વિચાર વિના, અતિશય અને મનસ્વી ગણાશે અને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરતો ગણાશે.

૧૪. જ્યારે વિવાદિત ચુકાદાની વાત આવી, ત્યારે અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલોએ ખાસ ભારપૂર્વક દર્શાવ્યું કે વિવાદિત ચુકાદામાં જ્યારે એવું માનવામાં આવ્યું કે સંકલિત કંપનીમાં શેરહોલ્ડરોના શેરોની સંખ્યા સમાન રહેતી હોવાથી એક્ઝીક્યુટિવને કોઈ વળતર ચૂકવવાની જરૂર નથી, ત્યારે શેરોના આર્થિક મૂલ્ય અથવા બજાર મૂલ્યને સંપૂર્ણપણે અવગણવામાં આવ્યું હતું. આમ, આર્થિક મૂલ્યને અવગણીને, બોમ્બે વડી અદાલતે સંપૂર્ણપણે કૃત્રિમ, ઔપચારિક અને ગૌણતાવિહોણી કસોટી લાગુ કરી છે, જે કહે છે કે એક્ઝીક્યુટિવના શેરહોલ્ડરોને વળતર આપવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી, ભલે તેઓ સંકલિત કંપનીના સભ્ય બની જાય ત્યારબાદ તેમના શેરોનું મૂલ્ય સંકલન તારીખે શૂન્ય જ થવાનું હોય. અને, વિસર્જન થવાની સ્થિતિમાં, તેમને પરત કંઈ જ મળવાનું નથી. વધુમાં એવું પણ દર્શાવવામાં આવ્યું કે સંકલન આદેશના ત્રણ આધાર, જે સંકલન આદેશના કારણો તરીકે છે અને જેને બોમ્બે વડી અદાલતે સ્વીકાર્યા છે, તે એવા આધાર છે જે અસ્તિત્વમાં જ નથી. ઉદાહરણ તરીકે, આધાર એમાં, ભારતીય અર્થવ્યવસ્થાનો અભિન્ન અને આવશ્યક ભાગ ગણાતાં ફોર્વર્ડ કોન્ટ્રાક્ટ્સ અને એક્સચેન્જેસમાં જાહેર વિશ્વાસ પુનઃસ્થાપિત કરવો / સુરક્ષિત રાખવો, એવો આધાર પ્રાપ્ત થતો નથી, કારણ કે દેશમાં માત્ર ત્રણ

કોમોડિટી એક્સચેન્જો હતી, અને તે બધી સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૪થી બંધ કરવામાં આવી હતી. અનુસંધાને આવી કોઈ સમાન એક્સચેન્જો રચવામાં આવી નથી. કોઈપણ સ્થિતિમાં, આવી એક્સચેન્જોમાં થતો વ્યવહાર ભારતીય અર્થવ્યવસ્થાનો અભિન્ન અને આવશ્યક ભાગ છે એવું કહી શકાય નહીં. કારણ બી, એટલે કે એનએસઈએલ એ એફટીઆઈએલનું આલ્ટર ઇગો છે, તે બોમ્બે વડી અદાલતમાં દાખલ થયેલા દાવાઓમાં હજુ નિર્ધારિત છે. એક બીજાનું આલ્ટર ઇગો છે એવા નિષ્કર્ષે પહોંચવું, ઉપર દર્શાવાયેલા તથ્યોને વિરુદ્ધ તો છે જ, એટલે કે બંને કંપનીઓના વ્યવસાયો સંપૂર્ણપણે અલગ છે અને બંને કંપનીઓનું સંચાલન સંપૂર્ણપણે જુદા અને ભિન્ન બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ દ્વારા થાય છે. આમ, કોઈ નિર્ધારણ વિના, એક કંપની બીજી કંપનીનું આલ્ટર ઇગો છે એવા નિષ્કર્ષે પહોંચવું, સ્વયં મનસ્વી ગણાશે અને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરનારું થશે. તેથી, એકમાત્ર જે કારણ બાકી રહે છે તે કારણ સી છે, એટલે કે સમગ્ર કાર્યવાહીનો વાસ્તવિક હેતુ, પૂર્વ-નિર્ધારણ અને નિર્ધારણ બાકી હોય ત્યારે, આક્ષેપિત બાકીદારો પાસેથી આક્ષેપિત બાકી રકમો વસૂલ કરવાનો છે, જે સમસ્યાને સંપૂર્ણપણે એકતરફી દૃષ્ટિકોણથી જોવાનું થશે, અને એફટીઆઈએલના શેરહોલ્ડરો તથા દેવાદારોના અધિકારો પર અતિશય અતિક્રમણરૂપ થશે, જેઓ બધાએ બહુમતીથી સંકલનના વિરોધમાં મત આપ્યો છે. હકીકતમાં, એવું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે “જાહેર હિત”નો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી અને કલમ ૩૮૬નો વાસ્તવમાં ઉપયોગ “રામ”, એટલે કે એનએસઈએલ અને એફટીઆઈએલને, “શ્યામ”, એટલે કે ૨૪ આક્ષેપિત

બાકીદારોના ચૂકના બદલામાં દંડિત કરવા માટે કરવામાં આવ્યો છે, જ્યારે એક પણ ચૂક અથવા કોઈ નાગરિક અથવા ફોજદારી અન્યાય એફ્ટીઆઈએલ અથવા એનએસઈએલ પૈકી કોઈને પણ આક્ષેપિત કરી શકાય એવો નથી. તેથી, વિવાદિત આદેશ સમપ્રમાણતાના આધાર પર પણ ટકી શકશે નહીં, જે અનુચ્છેદ ૧૪નો એક પાસો છે. આ તમામ કારણોસર, વધુમાં, વિવાદિત આદેશ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૧એ અને કંપનીઝ એક્ટની કલમ ૩૯૬ની અધિકારસીમા બહારનો હોવાથી રદ થવો જોઈએ અને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪, અનુચ્છેદ ૧૯ અને અનુચ્છેદ ૩૦૦એનું ઉલ્લંઘન કરતો હોવાનું જાહેર થવું જોઈએ.

૧૫. પ્રતિવાદી નં. ૪, એનએસઈએલ ઇન્વેસ્ટર્સ એક્શન ગ્રુપ તરફથી હાજર થયેલ વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી શ્યામ દીવાને આક્ષેપિત ચુકાદાને સંપૂર્ણ રીતે સમર્થન આપ્યું. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના કહેવા મુજબ, એ વાત ક્યારેય ભૂલવી ન જોઈએ કે એફ્ટીઆઈએલે એનએસઈએલના ૯૯.૯૯૯૮% શેરો ધારણ કર્યા હતા, અને એનએસઈએલને એફ્ટીઆઈએલ ગ્રુપ દ્વારા પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવ્યું હતું તથા તે એફ્ટીઆઈએલ ગ્રુપનો જ એક ભાગ છે. એનએસઈએલનું બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ સંપૂર્ણપણે એફ્ટીઆઈએલના નિયંત્રણ હેઠળ હતું. એનએસઈએલનું એક્સચેન્જ એફ્ટીઆઈએલ દ્વારા પોતાનું જ હોવાનું માનીને, તેમ દર્શાવીને અને તેમ રજૂ કરીને ચલાવવામાં આવતું હતું, અને તે તેના “એક્સચેન્જ પર્ટિકલ્સ”નો એક ભાગ હતું. શ્રી જિગ્નેશ શાહ બંને કંપનીઓ

વચ્ચેની સામાન્ય કડી છે. તેઓ એફટીઆઈએલના ૪૫% શેરો ધરાવે છે અને તેના ચેરમેન-કમ-મેનેજિંગ ડિરેક્ટર છે. તેઓ ઉપરોક્ત કંપનીના “કી મેનેજિરિયલ પર્સોનેલ” પૈકીના એક હોવાને કારણે એનએસઈએલના બોર્ડ પર વાઈસ ચેરમેન પણ છે. તેઓ એનએસઈએલની ઓડિટ કમિટીના સભ્ય પણ હતા. એનએસઈએલની બોર્ડ મીટિંગ્સના તમામ મિનિટ્સ નિયમિત રીતે એફટીઆઈએલની બોર્ડ મીટિંગ્સમાં ટેબલ કરવામાં આવતા હતા, જેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે એનએસઈએલમાં શું ચાલી રહ્યું છે તેની એફટીઆઈએલને સંપૂર્ણ જાણકારી હતી. એનએસઈએલના બહાર જતા ઈ-મેઈલ્સ “એફટી આઉટબોક્સ” તરીકે ઓળખાતા એક આઉટબોક્સ મારફતે મોકલવામાં આવતા હતા, જેના મારફતે એફટીઆઈએલ-ગ્રુપની તમામ કંપનીઓના તમામ ઈ-મેઈલ્સ મોકલાતા હતા. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ગ્રાન્ટ થોર્નટન અહેવાલના વાંચનથી જણાય છે કે એનએસઈએલે ઓછામાં ઓછું ૨૦૦૯થી ૪ માલસામાન સંબંધિત જેને “પેયર્ડ કોન્ટ્રાક્ટ્સ” કહેવામાં આવે છે તેવા કરારોને પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું, જે વાસ્તવમાં નાણાંકીય વ્યવહારો હતા અને માલસામાનના વેચાણ તથા ખરીદીના વ્યવહારોથી સંપૂર્ણપણે ભિન્ન હતા. હકીકતમાં, એપ્રિલથી જુલાઈ, ૨૦૧૩ સુધીમાં એનએસઈએલના ૯૯% ટર્નઓવરનો ભાગ આવા પેયર્ડ કોન્ટ્રાક્ટ્સથી જ બનેલો હતો. આ ચાંત્રિકી એનએસઈએલને તા. ૦૫.૦૬.૨૦૦૭ના રોજ અપાયેલી મુક્તિની શરતોના ભંગમાં હતી, તેમજ એક્સીઆરએની જોગવાઈઓના પણ ભંગમાં હતી. એનએસઈએલમાં વાસ્તવમાં જે ચાલી રહ્યું હતું તેની વિરુદ્ધ, એનએસઈએલ સતત આ વાત પુનરાવર્તિત કરીને લોકોને તેના મંચ પર આવવા

પ્રેરિત કરતું રહ્યું કે તેઓ માત્ર માલસામાન અને તેના સ્પોટ ડિલિવરી સંબંધિત જ વ્યવહાર કરે છે. માત્ર ૨૦૧૨માં જ, એનએસઈએલની વાસ્તવિક પ્રવૃત્તિઓથી વાકેફ કરાયેલ એફએમસીએ ડીસીએને લખીને સૂચવ્યું કે તેનો વ્યવસાય એફસીઆરએના સંપૂર્ણ ભંગમાં છે. અત્યંત મહત્વની વાત એ છે કે શ્રી જિગ્નેશ શાહે ૧૦.૦૭.૨૦૧૩ના રોજ ડીસીએ અને એફએમસી સમક્ષ રજૂઆતો કરી હતી, જેમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે એનએસઈએલ પાસે ગીરણ તરીકે માલસામાનનો સંપૂર્ણ જથ્થો હતો અને ખુદી સ્થિતિના ૧૦-૨૦% જેટલી માર્જિન મળી હતી. તેમણે એમ પણ જણાવ્યું હતું કે એનએસઈએલના ૧૨૦ ગોડાઉનમાં તે સમયે રહેલા જથ્થાની કિંમત આશરે આઈએનઆર ૬૦૦૦ કરોડ હતી. જુલાઈ, ૨૦૧૩માં એનએસઈએલ પર આઈએનઆર ૫૬૦૦ કરોડની ચુકવણી સંકટની પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ, જેમાં એફટીઆઈએલે સ્પીકાર્યું કે આ છેતરપિંડીનું પરિણામ હતું. તા. ૧૪.૦૮.૨૦૧૩ના રોજ, એનએસઈએલે એફએમસીને વિગતવાર સમાધાન યોજના દર્શાવતું પત્ર લખ્યું. આ યોજનામાં વાર્ષિક ૮% થી ૧૬% સાદા વ્યાજ સાથે સમગ્ર બાકી રકમ કયા સમયગાળામાં ચૂકવવામાં આવશે તે દર્શાવવામાં આવ્યું હતું. આ યોજના સંપૂર્ણ નિષ્ફળ સાબિત થઈ. પરિણામે, ગ્રાન્ટ થોર્નટન દ્વારા ફોરેન્સિક ઓડિટ હાથ ધરવામાં આવી, જેણે પોતાના તા. ૨૧.૦૮.૨૦૧૩ના અહેવાલમાં એનએસઈએલની વાસ્તવિક કામગીરી અંગે ગંભીર તથ્યો અને આંકડાઓ બહાર પાડ્યા, એટલે કે, તે માલસામાન એક્સચેન્જ નહોતું, પરંતુ નાણાંકીય એક્સચેન્જ હતું, અને વાસ્તવમાં કોઈ માલસામાન સ્ટોકમાં નહોતો. તેના પરિણામે, એફએમસીએ

કારણ બતાવો નોટિસો જારી કરી અને પછી ઉપરોક્ત અહેવાલના આધાર પર તા. ૧૭.૧૨.૨૦૧૩નો પોતાનો આદેશ પસાર કર્યો, જેમાં એનએસઈએલને ગંભીર કુપ્રવૃત્તિ માટે દોષિત ઠરાવ્યું. આ આદેશના આધારે બાદમાં એકીકરણનો ખરડો આદેશ અને અંતિમ આદેશ કરવામાં આવ્યા. શ્રી દીવાને ભારપૂર્વક દર્શાવ્યું કે તા. ૧૮.૦૮.૨૦૧૪ના રોજ જ એફએમસીએ કોર્પોરેટ અફેર્સ મંત્રાલયના સચિવને વિગતવાર પત્ર લખ્યો હતો, જેમાં તેણે દર્શાવ્યું હતું કે એનએસઈએલ તે તમામ રોકાણકારો/વેપારીઓને, જેઓ કથિત રીતે છેતરાયા હતા, પરતફેર કરવા માટે નાણાંકીય રીતે અસમર્થ હોવાથી, જાહેર હિતમાં એનએસઈએલનું તેની માતૃ કંપની એફટીઆઈએલ સાથે એકીકરણ કરવું યોગ્ય રહેશે, જેથી માતૃ કંપનીના સંસાધનોનો ઉપયોગ આ બાકી દેવાઓની ચુકવણી માટે થઈ શકે. ત્યારબાદ તેમણે દલીલ કરી કે એકીકરણના આદેશનું કારણ માત્ર કથિત રીતે છેતરાયેલા રોકાણકારો/વેપારીઓના દેવાઓની ચુકવણી કરવાનું જ નહોતું, પરંતુ માલસામાનના બજારોમાં વિશ્વાસ સ્થાપિત કરવાનું પણ હતું, કારણ કે તેમની બાકી રકમો તાત્કાલિક ચૂકવવામાં આવે ત્યારે જ લોકો એનએસઈએલ જેવા મંચો પર માલસામાનમાં વેપાર કરવા આગળ આવશે. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના કહેવા મુજબ, તેમાં કુદરતી ન્યાયનો કોઈ ભંગ થયો ન હતો અંતિમ એકીકરણ આદેશ પસાર કરતી વખતે, એફટીઆઈએલ અને એનએસઈએલ બંનેને બોમ્બે વડી અદાલતના આદેશના અનુસંધાને સાંભળવામાં આવ્યા હતા, જોકે કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ હેઠળ કોઈપણ સુનાવણી આવશ્યક નથી. તેમણે વધુમાં દલીલ કરી કે એકીકરણનો આદેશ પ્રત્યાયોજિત વિધાનના સ્વરૂપનો છે

અને વહીવટી આદેશ નથી, જેના પરિણામે આવા એકીકરણ સાથે સંબંધિત “બધા કાયદાઓ” ને અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯ના આધારે પડકારથી અનુચ્છેદ ૩૧એ દ્વારા આપવામાં આવેલી અસ્પર્શ્યતા સંપૂર્ણપણે લાગુ પડશે. આવી સ્થિતિમાં, અપીલકર્તાઓએ ઉઠાવેલા કોઈપણ આધારની તપાસ કરી શકાય તેમ નહોતી, કારણ કે તે બધા ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯ના ઉદ્વંધન સાથે સંબંધિત હતા. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલના મતે, ઉપરોક્ત નિર્દિષ્ટ વાસ્તવિક તથ્યોના આધારે સંતોષ પ્રાપ્ત કર્યા પછી આ આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો કે જાહેર હિતમાં એવો આદેશ પસાર કરવો આવશ્યક હતો અને તેથી તેને અધિકારાતીત ગણાવી શકાય નહીં. તેમણે વડી અદાલતના ચુકાદાને પણ સમર્થન આપ્યું, જેમાં એવું જણાવાયું હતું કે એફટીઆઈએલના શેરોના આર્થિક મૂલ્યનો પ્રશ્ન કલમ ૩૮૬નો વિષયવસ્તુ નથી અને તેથી કલમ ૩૮૬(૩) હેઠળ એફટીઆઈએલના શેરહોલ્ડરોને કોઈ વળતર આપવું આવશ્યક નહોતું.

૧૬. પ્રતિવાદી નં. ૪ તરફથી પણ હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાકેશ ઢિવેદીએ શ્રી દીવાનની દલીલોને પુરકરૂપે રજૂ કરી. તેમના જણાવ્યા મુજબ, ક્યાંય પણ કેન્દ્ર સરકારના આદેશમાં વિલયિત કંપની દ્વારા કોઈ ચુકવણી કરવાની દિશા આપવામાં આવી નથી. વિલયનો હેતુ માત્ર એટલો જ છે કે એફટીઆઈએલની નાણાકીય સગવડોનો ઉપયોગ ચાલુ વિવાદિત કાર્યવાહી આગળ ધપાવવા માટે થઈ શકે, કારણ કે એનએસઈએલ પાસે તે કરવા માટે જરૂરી સાધનસામગ્રી નથી. તેથી, અપીલકર્તાઓ દ્વારા એવું કહેવું સંપૂર્ણપણે

ખોટું છે કે એનએસઈએલની બાધ્યતાઓ એફટીઆઈએલ પર આવી પડશે અને તેના પરિણામે એફટીઆઈએલના શેરહોલ્ડરોને નુકસાન ભોગવવું પડશે. તેમણે ઉમેર્યું કે એફટીઆઈએલના મોટાભાગના શેરો શ્રી જિગ્નેશ શાહ અને તેમના પરિવારજનો (૪૫%) તેમજ શ્રી રવિ શેઠ અને શ્રી ભરત શેઠ (૮%) પાસે છે. તેથી, એફટીઆઈએલમાં બહુમતીના શેરો કૌભાંડના બે મુખ્ય સૂત્રધારો પાસે છે. તે સિવાય, કૌભાંડ પછી ૨૪% શેરો સહાબાજોએ ખરીદ્યા છે, જેમણે આવા શેરો નીચા ભાવે ઉપલબ્ધ થતાં તેનો લાભ લીધો હતો. તેથી, આવા વ્યક્તિઓ સંપૂર્ણપણે સહાકીય મૂડીરોકાણકારો છે, જેઓને અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ હેઠળ વળતર આપવાની જરૂર નથી. વધુમાં, શેરોના આર્થિક મૂલ્યને જો ધ્યાનમાં લેવાનું હોય તો પણ તે એક અનિશ્ચિત અને ચઢાવ-ઉતાર ધરાવતી પરિબળરૂપ ઘટના છે. ઉદાહરણ તરીકે, તેમણે જણાવ્યું કે કૌભાંડ બહાર આવ્યા પછી એફટીઆઈએલના એક શેરનું બુક મૂલ્ય માત્ર આઈએનઆર ૨/- હતું, જ્યારે ૧૭.૧૨.૨૦૧૩ના એક્ઝેમ્પ્લીના આદેશ પછી તેની સૂચિબદ્ધ કિંમત વાસ્તવમાં વધી હતી. તેથી આ બધું બજારબળો પર નિર્ભર છે, અને શેરની કિંમતમાં ફેરફાર બજારબળો અનુસાર થાય છે, કોઈ અમલમાં મૂકાયેલા વિલયના પરિણામે નહીં. તેમણે વધુમાં ઉમેર્યું કે કલમ ૩૯૬ની લાગુ પડતાની પૂર્વશરતોમાંની એક ગેરહાજર હતી એવું કહેવું ખોટું છે. એફટીઆઈએલના શેરહોલ્ડરો અને ઋણદાતાઓને શૂન્ય વળતર આપતો વળતર આદેશ કરવામાં આવ્યો હોત, તો પણ તેઓ તેના વિરુદ્ધ અપીલ કરી શકતા. તેમ ન કરતાં, એવું કહી શકાય નહીં કે કેન્દ્ર સરકારનો આદેશ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬(૩) અને (૪)ની

જોગવાઈઓનું પાલન કર્યા વગર પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. વડી અદાલતે જાહેર હિતના જે ત્રણ આધાર દર્શાવ્યા હતા, તે સંદર્ભે વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે દલીલ કરી કે આધાર (એ) અને (બી) માત્ર તથ્યો પરથી ઉપજતા અનુમાનો છે અને તે તમામ આદેશમાં જ દર્શાવવામાં આવ્યા છે, તેથી તેમનો ઉલ્લેખ ખરડા આદેશમાં હોવો જરૂરી ન હતો. તેથી, કલમ ૩૯૬(૩) અને (જ)માં નિર્ધારિત કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનો કોઈ દોષ કે ભંગ થતો નથી. તેમણે અનુચ્છેદ ૩૧એનું વિશદ વિશ્લેષણ કરતાં જણાવ્યું કે અનુચ્છેદ ૩૧એમાં આવેલ “જાહેર હિત” શબ્દસમૂહનું વ્યાપક અર્થઘટન કરવું પડશે. તે જ રીતે, કલમ ૩૯૬માં આવેલ “આવશ્યક” શબ્દનો અર્થ કેન્દ્ર સરકારની દૃષ્ટિએ આવશ્યકતા એવો છે, અને તેથી જ્યારે સરકાર પોતાની વિવેકસત્તાનો ઉપયોગ કરીને એવું કહે કે જાહેર હિતમાં બે કંપનીઓનું વિલય કરવું આવશ્યક છે, ત્યારે તેને અત્યંત વિશાળ છૂટછાટ આપવામાં આવવી જોઈએ. તેમણે ગણેશ બેંક ઓફ કુરુન્દવાડ લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૦૬) ૧૦ એસસીસી ૬૪૫ [“ ગણેશ બેંક ”] ના ચુકાદા પર વિશેષ ભાર મૂક્યો અને જણાવ્યું કે બેન્કિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૪૫ હેઠળ થતા વિલયો, કલમ ૩૯૬ હેઠળ થતા વિલયોની જેમ, કમજોર એકમને મજબૂત એકમમાં વિલીન કરવા માટે, કમજોર એકમના જમા કરનારાઓના હિતમાં, કરવામાં આવી શકે છે. તેમણે વિવિધ ચુકાદાઓનો પણ ઉલ્લેખ કરીને દર્શાવ્યું કે સ્ટોક એક્સચેન્જો દેશની અર્થવ્યવસ્થાથી અત્યંત નજીકથી જોડાયેલા છે અને તેથી તેમની સાથે કંઈ ખોટું બને, તો તેનો સીધો સંબંધ જાહેર હિત સાથે છે. તેમણે ખાસ કરીને આ બાબત પર ભાર મૂક્યો કે

કલમ ૩૯૬(૩) હેઠળ એફટીઆઈએલના શેરહોલ્ડરોને માત્ર “શક્ય તેટલા નજીક” વળતર આપવાનું છે અને તેમાં ગાણિતિક ચોકસાઈ જરૂરી નથી. ત્યારબાદ તેમણે અપીલકર્તાઓ દ્વારા ઉલ્લેખિત મોહિન્દર સિંહ ગિલ વિ. ચીફ ઇલેક્શન કમિશનર, (૧૯૭૮) ૧ એસસીસી ૪૦૫ [“ મોહિન્દર સિંહ ગિલ ”] ના ચુકાદાથી ભિન્નતા દર્શાવી અને જણાવ્યું કે જ્યાં વિશાળ જાહેર હિત સંકળાયેલું હોય, ત્યાં તે ચુકાદાનું પ્રમાણ લાગુ પડશે નહીં. આ પ્રસ્તાવના સમર્થનમાં તેમણે બે ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો. તેમણે આગળ વધીને કેટલાક એવા ચુકાદાઓનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો જેમણે કે.આઈ. શેફર્ડ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૮૭) ૪ એસસીસી ૪૩૧ [“ કે.આઈ. શેફર્ડ ”] થી ભિન્નતા દર્શાવી હતી, અને તેથી દલીલ કરી કે કલમ ૩૯૬ હેઠળ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા પસાર કરાયેલ આદેશ હકીકતમાં પ્રતિનિધિ કાયદેસરની સ્વરૂપનો છે અને તેમાં જેની બહાર કોઈ કુદરતી ન્યાયની અનુરૂપતા જરૂરી નથી કલમમાં જ જેની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. ત્યારબાદ તેમણે કોર્પોરેટ આવરણ ઉઠાવવાના વિષયક કેટલાક ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો અને અંતે એમ કહ્યું કે જેમ જે.કે.માં ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. (બોમ્બે) (પી) લિ. વિ. ન્યૂ કૈઝર-ઈ-હિંદ સ્પિનિંગ એન્ડ વીવિંગ કો. લિ. , [૧૯૬૯] ૨ એસ.સી.આર. ૮૬૬ [“ જે.કે. (બોમ્બે) (પી) લિ. ”], માં કેન્દ્ર સરકારનો આદેશ કાનૂની બળ ધરાવતો હશે, અને તેથી, તેને માત્ર વહીવટી આદેશ ગણાવી શકાશે નહીં.

૧૭. સેબી તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી અરવિંદ દાતારે આક્ષેપિત ચુકાદાને સંપૂર્ણ સમર્થન આપ્યું અને તેના વિવિધ ભાગો અમને રજૂ કર્યા. તેમણે વિશેષ ભારપૂર્વક દર્શાવ્યું કે ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન અહેવાલ એનએસઈએલ દ્વારા જ પસંદ કરાયેલા ફોરેન્સિક ઓડિટરનો અહેવાલ હતો, યદ્યપિ એફએમસી દ્વારા તેમ કરવું આવશ્યક બનાવવામાં આવ્યું હતું. તેમણે તા. ૧૭.૧૨.૨૦૧૩ના એફએમસીના આદેશના સૂક્ષ્મતાપૂર્વક ઉલ્લેખ સાથે અમને રજૂઆત કરી અને જણાવ્યું કે તેમાં નોંધાયેલા કોઈપણ નિષ્કર્ષને એફટીઆઈએલ અથવા એનએસઈએલ પૈકી કોઈ દ્વારા પડકારવામાં આવી શકતા નથી. ત્યારબાદ તેમણે કેન્દ્રીય સરકારના આદેશનો ઉલ્લેખ કર્યો અને વડી અદાલતે તેને જાળવી રાખેલા ચુકાદાને સમર્થન આપ્યું. ત્યારબાદ તેમણે એનએસઈએલના તા. ૨૦.૦૭.૨૦૧૫ના નિર્દેશક અહેવાલ તથા તા. ૩૧.૦૩.૨૦૧૫ની સ્થિતિએ થયેલ બેલેન્સ શીટ પર આધાર મૂકીને દર્શાવ્યું કે રૂપિયા ૫૬૦૦ કરોડની કોઈ સંભવિત જવાબદારીનો ઉલ્લેખ નિર્દેશક અહેવાલમાં કે બેલેન્સ શીટમાં જરા પણ કરવામાં આવ્યો નથી. તેમણે તેથી વિશેષ ભારપૂર્વક દર્શાવ્યું કે એનએસઈએલ પોતે જ એવો એક્સચેન્જ હતો, જેણે સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે તેના સભ્યો દ્વારા થયેલી કોઈપણ જવાબદારીઓ માટે, સભ્યોના ફાળાથી રચાયેલ એસજી ફંડની મર્યાદા સિવાય, તે જવાબદાર રહેશે નહીં. ત્યારબાદ તેમણે દલીલ કરી કે જુલાઈ ૨૦૧૩માં બહાર આવેલા આ કૌભાંડના વ્યાપને ધ્યાનમાં લેતાં, સરકારે પગલાં લેવાં આવશ્યક હતાં. તે પગલાં લેવા માટે અનેક માર્ગોમાંથી કોઈ એક અપનાવી શકતી હતી, પરંતુ કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ હેઠળ પ્રદાન કરાયેલ

વિલીનીકરણનો માર્ગ સરકારે સદ્ભાવપૂર્વક પસંદ કર્યો હોવાથી, આટલા વિશાળ કૌભાંડનો નિવેડો લાવતા સરકારે જાહેર હિતમાં કાર્ય કર્યું છે તે સ્પષ્ટ છે.

૧૮. સુશ્રી પિંકી આનંદ, ભારત સંઘ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ, તેમણે તારીખો અને ઘટનાઓની એક લાંબી યાદી અત્યંત સાવચેતીપૂર્વક અમારી સમક્ષ રજૂ કરી, જેનાથી દર્શાવતું હતું કે એનએસઈએલે તેના મુક્તિ આદેશની શરતોનું ઉલ્લંઘન કર્યું હતું અને માલ સંબંધિત તૈયાર ડિલિવરી અથવા સ્પોટ ડિલિવરી કરારો વાસ્તવમાં ક્યારેય અમલમાં મૂક્યા જ નહોતા. વાસ્તવમાં, તેમના મત મુજબ, વેરહાઉસિંગ ડેવલપમેન્ટ એન્ડ રેગ્યુલેટરી ઓથોરિટીએ એનએસઈએલના વેરહાઉસોના નોંધણી માટેની અરજી તા. ૧૬.૦૫.૨૦૧૧ના રોજ જ નકારી કાઢી હતી, તેથી એનએસઈએલના નામે એકપણ નોંધાયેલ વેરહાઉસ ક્યારેય નહોતું. તેથી, એનએસઈએલ દ્વારા પોતે માલિકી ધરાવતા ૧૨૦ વેરહાઉસ હોવાનો કરાયેલ દાવો શરૂઆતથી જ જનતા સમક્ષ કરાયેલ ખોટું પ્રતિનિધિત્વ હતો. આ પણ સ્પષ્ટ છે કે, જ્યારે કૌભાંડ બહાર આવ્યું, ત્યારે ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન ફોરેન્સિક ઓડિટર તરીકે એનએસઈએલના કારોબારમાં પ્રવેશ્યું અને અનેક મુખ્ય નિષ્કર્ષો સાથે બહાર આવ્યું; તેમણે તેનો ઉલ્લેખ કર્યો અને ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન અહેવાલના કેટલાક ભાગો અમારી સમક્ષ રજૂ કર્યા. એફએમસીનો તા. ૧૭.૧૨.૧૯૭૩નો આદેશ પણ તેમના દ્વારા ઉલ્લેખિત થયો અને તેના પર આધાર મુકાયો. તેમણે આ હકીકતનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો કે એનએસઈએલને અપાયેલ તા. ૦૫.૦૬.૨૦૦૭નો

મુક્તિ આદેશ તા. ૧૯.૦૯.૨૦૧૪ના રોજ પાછો ખેંચવામાં આવ્યો, કારણ કે જે કોમોડિટીઝ બજારો એવી જગ્યાઓ હોવી જોઈતી હતી જ્યાં માલની સ્પોટ ડિલિવરી થતી હોય, ત્યાં વાસ્તવમાં આવી ડિલિવરી ક્યારેય થઈ જ નહોતી અને તેથી, અસ્તિત્વમાં રહેલી અન્ય બે સ્પોટ એક્સચેન્જો સહિત કોમોડિટીઝમાં વ્યવહાર કરતી બધી સ્પોટ એક્સચેન્જોને અપાયેલ મુક્તિ પાછી ખેંચવામાં આવી. તેમ છતાં, બોમ્બે સ્ટોક એક્સચેન્જ લિમિટેડ (બીએસઈ), નેશનલ સ્ટોક એક્સચેન્જ ઓફ ઈન્ડિયા લિમિટેડ (એનએસઈ), અને એમસીએક્સ દ્વારા કોમોડિટી ટ્રેડિંગ ચાલુ રાખવામાં આવ્યું, પરંતુ સ્પોટ આધાર પર નહિ. તેમણે અમારું ધ્યાન એક અનુવર્તી ઘટનાની તરફ પણ દોર્યું, એટલે કે, વિવાદિત ચુકાદા પછીની પણ એક અનુવર્તી ઘટના, નામે તા. ૩૧.૦૮.૨૦૧૮નો ગંભીર છેતરપિંડી તપાસ અહેવાલ, જે તેમના જણાવ્યા મુજબ, ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન, એફએમસી અને કેન્દ્રીય સરકારે તેના અંતિમ આદેશ દ્વારા કરેલા તમામ નિષ્કર્ષોને સમર્થન આપતો હતો. ત્યારબાદ તેમણે દલીલ કરી કે કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ પોતે જ એક વિશેષ, સ્વયંસંપૂર્ણ, સ્વતંત્ર સંહિતા છે અને તેને તે રીતે જ વાંચવી જોઈએ, અને વર્તમાન કેસના તથ્યોમાં કલમ ૩૯૬ના બધા પ્રક્રિયાત્મક પાસાઓનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે. જાહેર હિતમાં કલમ ૩૯૬ હેઠળ કાર્યવાહી કરવી આવશ્યક છે તે બાબતે કેન્દ્રીય સરકારનો સંતોષ સંપૂર્ણપણે વિષયનિષ્ઠ સંતોષ છે. તેમણે વળતરના આદેશ બાબતે વડી અદાલતના તર્કને સમર્થન આપવા માટે બચા એફ. ગુઝદર વિ. કમિશનર ઓફ ઈનકમ ટેક્સ, [૧૯૫૫] ૧ એસસીઆર ૮૭૬ [“ બચા એફ. ગુઝદર ”], નો

ઉલ્લેખ કર્યો અને તેના પર આધાર મૂક્યો. તેમણે શેરબજારના ભાવોનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો અને તેના પર આધાર મૂક્યો કે બજારમાં ચઢાવ-ઉતાર સ્વયંભૂ થયા હતા, અને શેરના ભાવો માત્ર જુલાઈ, ૨૦૧૩માં બહાર આવેલા કૌભાંડના પરિણામે જ ધરાશાયી થયા હતા. તેમણે આ પણ જણાવ્યું કે કારણ કે એફટીઆઈએલ કે તેના શેરહોલ્ડરો અને ઋણદાતાઓમાંથી કોઈએ પણ વળતરના આદેશ સામે કોઈ અપીલ દાખલ કરી નહોતી, તેથી તેમણે તે કરવાનો પોતાનો અધિકાર છોડી દીધો હતો. ત્યારબાદ તેમણે અંતિમ વિલીનીકરણ આદેશનું સમર્થન કર્યું અને જણાવ્યું કે તે “જાહેર હિત”માં કરવામાં આવ્યો હતો તે સ્પષ્ટ હતું. આ માટે, તેમણે “જાહેર હિત”ને વ્યાપક અર્થછાયા આપવી જરૂરી છે તેવા તેમના નિવેદનને સમર્થન આપવા અનેક નિર્ણયો પર આધાર મૂક્યો. તેમણે શ્રી રોહતગીની આ દલીલનો પણ પ્રતિભાવ આપ્યો કે જેઓએ આક્ષેપો સાંભળ્યા તે બે વ્યક્તિઓમાંથી માત્ર એક જ વ્યક્તિએ હસ્તાક્ષર કર્યા હતા અને તેથી તેમનો અહેવાલ કાયદેસર અસ્તિત્વ વિનાનો ગણાય. તેમણે જણાવ્યું કે આ તકનીકી આક્ષેપ અંતિમ સરકારી આદેશના માર્ગમાં અવરોધ બની શકતો નથી, કારણ કે તે આદેશે કરવામાં આવેલા તમામ આક્ષેપો અને સૂચનોનો વિચાર કર્યો હતો અને બધાને ઉત્તર આપ્યો હતો. તેમણે આનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો રાષ્ટ્રીય અર્થતંત્રમાં શેરબજારોની ભૂમિકા અંગે જણાવ્યું હતું કે શેર અને જિનસ વિનિમયોને ટેકો આપવો નિશ્ચિતપણે જાહેર હિતમાં છે. જાહેર હિત સંબંધિત ત્રણ સ્વતંત્ર આધાર, જે વડી અદાલતે નોંધ્યાં છે, પડકારાયેલ કેન્દ્ર સરકારના આદેશને ચથાવત્ રાખવા માટે પૂરતા કરતાં વધુ છે. અંતે, પોતાની છેલ્લી લેખિત

દલીલમાં, તેમણે આ અદાલતના બે ચુકાદાઓ, એટલે કે, યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. જી. ગણાયુથમ, (૧૯૯૭) ૭ એસ.સી.સી. ૪૬૩ અને ઓમ કુમાર વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૦૧) ૨ એસ.સી.સી. ૩૮૬, ઉપર આધાર મૂક્યો હતો, જેમાં વહીવટી કાયદામાં સમપ્રમાણિતાના સિદ્ધાંતની વર્તમાન સ્થિતિ દર્શાવવામાં આવી છે.

૧૯. ભારત માટેના વિદ્વાન સોલિસિટર જનરલ શ્રી તુષાર મહેતા, જેઓ ભારત સંઘ તરફથી પણ હાજર રહ્યા હતા, તેમણે અંતિમ એકીકરણ આદેશ સુધી પહોંચાડનાર તથ્યો પર પુનઃ ભાર મૂક્યો. તેમના મુજબ, તા. ૧૨.૦૨.૨૦૧૬નો આક્ષેપિત આદેશ જાહેર હિત પર આધારિત છે, કારણ કે તે વર્ષ ૨૦૧૩માં બહાર આવેલા એક વિશાળ કૌભાંડ પ્રત્યે સરકારની પ્રતિક્રિયા દર્શાવે છે, અને જેના સામાન્ય રીતે જિનસ બજાર પર અસર કરી હતી. તેમણે વિષયનિષ્ઠ સંતોષ અને ન્યાયિક સમીક્ષા વિષે થોડું વિગતે ચર્ચા કરી અને બેરીયમ કેમિકલ્સ લિ. વિ. કંપની લો બોર્ડ, [૧૯૬૬] સપ્પ. એસ.સી.આર. ૩૧૧ [“ બેરીયમ કેમિકલ્સ ”], રોહતાસ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. વિ. એસ.ડી. અગ્રવાલ, [૧૯૬૯] ૩ એસ.સી.આર. ૧૦૮ [“ રોહતાસ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ ”], તેમજ અન્ય ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કરીને ભારપૂર્વક જણાવ્યું કે જાહેર હિતમાં કેન્દ્રીય સરકારે પોતાનો આદેશ જે કારણોસર પસાર કર્યો, તે કારણોની પર્યાપ્તતા અંગે નિર્ણય આપવા અદાલતે બેસવું નહોતું. તેમણે વધુમાં જણાવ્યું કે વિવિધ પ્રકારની કાર્યવાહીમાંથી પસંદગી કરવાનો અધિકાર પ્રતિસાદી સરકારમાં અંતર્નિહિત અધિકાર છે, અને માત્ર ત્યારે

જ, જ્યારે આવી પસંદગી એટલી અયોગ્ય અથવા અતર્કસંગત હોય કે કોઈ વાજબી વ્યક્તિએ એવી કાર્યવાહી કરી ન હોત, ત્યારે અદાલત હસ્તક્ષેપ કરી શકે. આ હેતુસર, તેમણે હરિયાણા ફાઈનાન્શિયલ કોર્પોરેશન વિ. જગદંબા ઓઈલ મિલ્સ, (૨૦૦૨) ૩ એસ.સી.સી. ૪૯૬નો ઉલ્લેખ કર્યો. તેમના મુજબ, આવશ્યકતાનો પ્રશ્ન વેડ્નસબરી કસોટી સિવાય સમીક્ષાપાત્ર નથી, અને અદાલતે પોતાને એ પ્રશ્ન પૂછવો જોઈએ કે શું કોઈ વાજબી વ્યક્તિએ એવો નિષ્કર્ષ કાઢી શક્યો ન હોત કે આક્ષેપિત આદેશ જાહેર હિતમાં આવશ્યક હતો. તેમણે પુનરોચ્ચાર કર્યો કે તા. ૧૨.૦૨.૨૦૧૬નો આદેશ કલમ ૩૯૬ની સીમાઓથી પર નથી, કારણ કે એકીકરણ જાહેર હિતમાં આવશ્યક છે તે દર્શાવતાં અનેક નિષ્કર્ષો નિર્વિવાદ તથ્યોના આધારે નોંધાયા છે, અને તેથી, ઉક્ત આદેશ યથાવત્ રાખવો જોઈએ. તેમણે આ દલીલ પણ કરી કે એવો આદેશ, જો પસાર કરવામાં આવે, તો તે પ્રત્યાયોજિત વિધાનના સ્વરૂપનો હોય છે, અને તેથી, કલમ ૩૯૬માં જ નિર્ધારિત કરાયું હોય તે સિવાયના કુદરતી ન્યાયના કોઈ નિયમોનું પાલન કરવાની તેને જરૂર પડતી નથી; અને તેમના મુજબ, તા. ૧૨.૦૨.૨૦૧૬ના આદેશમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે તેમ, તેનું પ્રક્રિયાત્મક તથા તત્ત્વાત્મક બંને રીતે પાલન કરવામાં આવ્યું છે.

૨૦. શ્રી નીરજ કિશન કૌલ, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, જે કથિત રીતે છેતરાયેલા કેટલાક રોકાણકારો/વેપારીઓ તરફથી પણ હાજર થયા હતા, તેમણે મહારાષ્ટ્ર થાપણદારોના હિતોના સંરક્ષણ બાબત (વિત્તીય સંસ્થાઓમાં)

અધિનિયમ, ૧૯૯૯ નો ઉલ્લેખ કર્યો અને જણાવ્યું કે એનએસઈએલના કોમોડિટીઝ એક્સચેન્જમાં નાણાં રોકનાર વ્યક્તિઓને બોમ્બે વડી અદાલતના તા. ૦૧.૧૦.૨૦૧૫ના ચુકાદા દ્વારા “થાપણદારો” તરીકે ઠરાવવામાં આવ્યા છે, જેના વિરુદ્ધની એસએલપી આ સર્વોચ્ચ અદાલતે ફગાવી દીધી છે. તેમણે અમારા ધ્યાન પર તા. ૦૧.૧૧.૨૦૧૮નો બોમ્બે વડી અદાલતનો વધુ એક ચુકાદો પણ લાવ્યો, જેમાં એનએસઈએલ અને એફટીઆઈએલે મનાઈહુકમના આદેશનો ભંગ કર્યો હતો અને અદાલતની અવમાનનામાં દોષિત ઠરવામાંથી બચવા માટે તેમને માફી માંગવી પડી હતી તથા નાણાં પરત ચૂકવવા પડ્યા હતા. તેમણે આ બાબત પર પણ ભાર મૂક્યો કે શેરોના “આર્થિક મૂલ્ય” નો કંપની અધિનિયમની કલમ ૩૯૬(૩) સાથે કોઈ સંબંધ નથી. ત્યારબાદ તેમણે આરબીઆઈના બે અહેવાલો પર આધાર મૂક્યો, જેઓ બંનેમાં જણાવાયું છે કે સમગ્ર વિશ્વમાં કંપની કાયદાની આધુનિક પ્રવૃત્તિ એવી છે કે જો નુકસાન કોઈ નિગમ દ્વારા વહન કરવામાં આવે, તો તેનો મુખ્ય ભાર હિસ્સેદારો પર જ આવવો જોઈએ.

૨૧. તમામ પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા બાદ, આ તબક્કે સૌપ્રથમ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૧એને ઉલ્લેખિત કરવો આવશ્યક છે, જે આ પ્રમાણે કહે છે:

“ ૩૧એ. મિલ્કતો વગેરેના અધિગ્રહણ માટે જોગવાઈ કરતી કાયદાઓનું રક્ષણ.—(૧) કલમ ૧૩માં સમાવાયેલ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, નીચે મુજબ જોગવાઈ કરતી કોઈપણ કાયદો

—

XXX XXX XXX

(સી) બે અથવા વધુ નિગમોના વિલીનીકરણને, જાહેર હિતમાં અથવા કોઈપણ નિગમોના યોગ્ય વ્યવસ્થાપનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે, અથવા

XXX XXX XXX

તે કલમ ૧૪ અથવા કલમ ૧૯ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા કોઈપણ અધિકારો સાથે અસંગત છે, અથવા એવા અધિકારોને દૂર કરે છે અથવા સંકુચિત કરે છે, તે આધાર પર તેને શૂન્ય માનવામાં આવશે.

XXX XXX XXX”

“કાયદો” ની વ્યાખ્યા અનુચ્છેદ ૧૩(૩) માં નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે:

“ ૧૩. મૂળભૂત અધિકારો સાથે અસંગત અથવા તેમનો ભંગ કરનારા કાયદાઓ .—

XXX XXX XXX

(૩) આ કલમમાં, સંદર્ભથી અન્યથા આવશ્યક ન હોય તો,—

(એ) “કાયદો”માં કોઈપણ અધ્યાદેશ, આદેશ, ઉપનિયમ, નિયમ, વિનિયમ, અધિસૂચના, રૂઢિ અથવા પ્રચલનનો સમાવેશ થાય છે, જેને ભારતના પ્રદેશમાં કાયદાનું બળ પ્રાપ્ત હોય;
xxx xxx xxx”

આથી એવું સ્પષ્ટ થશે કે જાહેર હિતમાં બે અથવા વધુ નિગમોના વિલીનીકરણ માટે જોગવાઈ કરતી કોઈપણ “કાયદો” ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ અથવા અનુચ્છેદ ૧૯ સાથે સંબંધિત આધારોએ પડકારથી સુરક્ષિત છે. કંપનીઓ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ એવો જ કાયદો છે તે અંગે કોઈ વિવાદ નથી.

૨૨. કંપનીઝ અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૩૯૬ આ મુજબ વાંચાય છે:

“ ૩૯૬. જાહેર હિતમાં કંપનીઓના વિલીનીકરણ માટે જોગવાઈ કરવાની કેન્દ્ર સરકારની સત્તા .—(૧) જ્યાં કેન્દ્ર સરકારને એવો સંતોષ થાય કે જાહેર હિતમાં બે અથવા વધુ કંપનીઓનું વિલીનીકરણ થવું આવશ્યક છે, ત્યારે કલમો ૩૯૪ અને ૩૯૫ માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, પરંતુ આ કલમની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, કેન્દ્ર સરકાર સત્તાવાર રાજપત્રમાં સૂચિત આદેશ દ્વારા, તે કંપનીઓનું એકમાત્ર કંપનીમાં એવા

બંધારણ સાથે; અને એવી મિલકત, સત્તાઓ, હકો, હિતો, અધિકારો અને વિશેષાધિકારો સાથે; તેમજ એવી જવાબદારીઓ, ફરજો અને બાધ્યતાઓ સાથે; જેમ આ આદેશમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે તે પ્રમાણે, વિલીનીકરણ કરવાની જોગવાઈ કરી શકશે.

(૨) ઉપરોક્ત આદેશમાં, હસ્તાંતરગ્રાહી કંપની દ્વારા અથવા તેની વિરુદ્ધ, હસ્તાંતરક કંપની દ્વારા અથવા તેની વિરુદ્ધ બાકી રહેલી કોઈપણ કાનૂની કાર્યવાહી ચાલુ રાખવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી શકે છે અને તેમાં કેન્દ્ર સરકારના મત મુજબ સમામેલનને અમલમાં મૂકવા માટે જરૂરી હોય તેવી અનુસંગિક, આપાત અને પૂરક જોગવાઈઓનો પણ સમાવેશ થઈ શકે છે.

(૩) વિલીનીકરણ પહેલાં દરેક કંપનીના દરેક સભ્ય અથવા ઋણદાતા (ડિબેનચર ધારક સહિત) ને, શક્ય તેટલી હદ સુધી, વિલીનીકરણના પરિણામે ઊભી થયેલી કંપનીમાં અથવા તેની વિરુદ્ધ તે જ હિત અથવા હકો રહેશે, જે તેને મૂળરૂપે જે કંપનીનો તે સભ્ય અથવા ઋણદાતા હતો તેમાં અથવા તેની વિરુદ્ધ હતા; અને જેટલી હદ સુધી આવા સભ્ય અથવા ઋણદાતાના વિલીનીકરણના પરિણામે ઊભી થયેલી કંપનીમાં અથવા તેની વિરુદ્ધના હિત અથવા હકો, મૂળ કંપનીમાં અથવા તેની વિરુદ્ધના તેના હિત અથવા હકો કરતાં ઓછા હોય, તેટલી હદ સુધી તે વળતર મેળવવા હકદાર રહેશે, જેનું મૂલ્યાંકન નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવી

સત્તાધિકારી દ્વારા કરવામાં આવશે અને આપું દરેક મૂલ્યાંકન રાજપત્રમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

આ રીતે આંકવામાં આવેલ વળતર, એકીકરણના પરિણામે બનેલી કંપની દ્વારા સંબંધિત સભ્ય અથવા ઋણદાતાને ચૂકવવામાં આવશે.

(૩અ) ઉપકલમ (૩) હેઠળ નિર્ધારિત સત્તાધિકારીએ કરેલા વળતરના કોઈપણ આકલનથી વ્યથિત કોઈપણ વ્યક્તિ, આવા આકલનના સત્તાવાર ગઝેટમાં પ્રકાશનની તારીખથી ત્રીસ દિવસની અંદર, ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ અપીલ કરી શકશે અને તે પછી વળતરના આકલન ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા કરવામાં આવશે.

(૪) આ કલમ હેઠળ કોઈ આદેશ કરવામાં આવશે નહિ, સિવાય કે:

(એ) પ્રસ્તાવિત આદેશની એક નકલ ખાકા સ્વરૂપે સંબંધિત દરેક કંપનીને મોકલવામાં આવી છે;

(આઆ) ઉપકલમ (૩એ) હેઠળ અપીલ દાખલ કરવાની મુદત પૂર્ણ થઈ ગઈ હોય, અથવા જ્યાં એવી કોઈ અપીલ દાખલ કરવામાં આવી હોય, ત્યાં તે અપીલનો અંતિમ નિકાલ કરવામાં આવ્યો હોય; અને

(બી) કેન્દ્ર સરકારે મસૂદા આદેશ પર વિચાર કર્યો હોય અને તેવા ફેરફારો, જો હોય તો, તેમાં કર્યા હોય જેમ તે, તે સંદર્ભે કેન્દ્ર સરકાર

જે અવધિ નક્કી કરે તે અવધિની અંદર, જે અવધિ ઉપરોક્ત નકલ તે કંપનીને પ્રાપ્ત થયેલી તારીખથી બે મહિના કરતાં ઓછી ન હોય, એવી કોઈ કંપની પાસેથી તેને પ્રાપ્ત થતી સૂચનાઓ અને આક્ષેપોના પ્રકાશમાં, અથવા તેમાંના કોઈ વર્ગના શેરહોલ્ડરો પાસેથી, અથવા તેના કોઈ દેવાદારો અથવા દેવાદારોના કોઈ વર્ગ પાસેથી, ઈચ્છનીય જણાય.

(પ) આ કલમ હેઠળ કરવામાં આવેલા દરેક આદેશની નકલો, તે કરવામાં આવ્યા બાદ શક્ય તેટલી વહેલી તકે, સંસદના બંને ગૃહો સમક્ષ મુકવામાં આવશે."

એવું જોવા મળશે કે કલમ ૩૯૬ જાહેર હિતમાં કંપનીઓના ફરજિયાત વિલીનીકરણ માટે જોગવાઈ કરે છે. ઉક્ત કલમ કંપની અધિનિયમના અધ્યાય ૫ માં આવે છે, જે આ પ્રમાણે છે, "લવાઈ, સમાધાનો, વ્યવસ્થાઓ અને પુનર્નિર્માણો". કલમો ૩૯૧ થી ૩૯૪ સ્વૈચ્છિક સમાધાનો અને વ્યવસ્થાઓ, જેમાં બે અથવા વધુ કંપનીઓના વિલીનીકરણનો પણ સમાવેશ થાય છે, અંગે વ્યવહાર કરે છે. તેના વિરુદ્ધમાં, કલમ ૩૯૬ કંપનીઓના ફરજિયાત વિલીનીકરણ અંગે છે.

કલમ ૩૯૬ નું અર્થઘટન

૨૩. ભારતના સંવિધાનની કલમ ૩૧એને ધ્યાનમાં લેતાં, કલમ ૩૯૬ને કલમ ૧૪ અથવા કલમ ૧૯ના આધાર પર પડકારી શકાતી નથી, તેમાં જરાય શંકા નથી. તેમ છતાં, તેનો અર્થ એવો નથી કે કલમ ૩૯૬નું એવું અર્થઘટન કરવું જ જોઈએ કે જેના પરિણામે મનસ્વી અથવા અયોગ્ય પરિણામો આવે. પ્રેમ નાથ રૈના વિ. સ્ટેટ ઑફ જમ્મુ એન્ડ કાશ્મીર અને અન્ય, (૧૯૮૩) ૪ એસસીસી ૬૧૬માં, આ અદાલતે, જે એન્ડ કે એગ્રીરિયન રિફોર્મ્સ એક્ટ, ૧૯૭૬, જે કલમ ૩૧એ દ્વારા સંરક્ષિત હતો, તેને પડકારવામાં આવેલ બાબતનો વિચાર કરતાં, નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

૯.અનુચ્છેદ ૩૧અ દ્વારા જે અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૯ અને ૩૧ હેઠળના સંવિધાનિક પડકારનું અપવર્જન પ્રદાન કરવામાં આવ્યું છે, તે આ અનુચ્છેદોના તર્કહીન ઉદ્ધંધનને ન્યાય અને સમતાના આધારે સમર્થન આપતું નથી. આ અદાલતે વામન રાવ [વામન રાવ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા , (૧૯૮૧) ૨ એસ.સી.સી. ૩૬૨ : એ.આઈ.આર. ૧૯૮૧ એસ.સી. ૨૭૧ : (૧૯૮૧) ૨ એસ.સી.આર. ૧] મામલે આ રીતે અવલોકન કર્યું હતું કે: “એવું બની શકે છે કે, જ્યારે હાલની અસમાનતાઓ દૂર કરવામાં આવી રહી હોય, ત્યારે નવી અસમાનતાઓ અલ્પ પ્રમાણમાં અને આડકતરી રીતે ઊભી થાય” પરંતુ વિધાનમંડળે એ બાબતમાં કાળજી રાખવી જરૂરી છે કે અલ્પ પ્રમાણની અને આડકતરી અસમાનતાઓ પણ કોઈ ચુકિત કે કારણ વિના ઊભી ન થાય. જે એન્ડ કે

સરકાર માટે યોગ્ય રહેશે કે તે કલમ ૭(૨) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ પર નવી રીતે વિચારણા કરે અને નિવાસ સંબંધિત જોગવાઈઓમાં એવો ફેરફાર કરે કે તે તર્ક અને સામાન્ય બુદ્ધિ સાથે સુસંગત થાય. અનુચ્છેદ ૩૧અ તર્ક અને સામાન્ય બુદ્ધિને અપ્રિય માનતું નથી.

તે જ રીતે, બુધાન સિંહ અને અન્ય વિ. નબી બક્ષ અને અન્ય, [૧૯૭૦]૨ એસ.સી.આર. ૧૦ માં, આ અદાલતે, યુ.પી. જમીંદારી ઉન્મૂલન અને ભૂમિ સુધારણા અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ની કલમ ૯૦ નું અર્થઘટન કરતી વખતે, આ રીતે ઠરાવ્યું હતું:

કલમ ૯ માં આવેલા “હેલ્ડ” શબ્દના અર્થનો વિચાર કરતાં પહેલાં, આ ઉદ્દેશ કરવો જરૂરી છે કે એવી ધારણા કરવી યોગ્ય છે કે લોકોના પ્રતિનિધિઓ એવા કાયદા બનાવે છે જેને સમાજ પ્રામાણિક, ન્યાયસંગત અને સમતાપૂર્ણ માને છે. દરેક વિધાનનો હેતુ જાહેર કલ્યાણને પ્રોત્સાહન આપવાનો હોય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, કોર્ડે તેમના સ્ટેચ્યુટરી કન્સ્ટ્રક્શન વિષયક ગ્રંથમાં અવલોકન કર્યું છે કે સમગ્ર વિધાનપ્રક્રિયા ન્યાય અને ચુકિતના વિચારોથી પ્રભાવિત થાય છે. ન્યાય અને ચુકિત દરેક કાયદામાં રહેલા વ્યાપક અને મુખ્ય વિધાનિક આશયનું નિર્માણ કરે છે. પરિણામે, જ્યાં સૂચિત અર્થઘટન કઠોર, હાસ્યાસ્પદ અથવા અન્ય કોઈ રીતે ન્યાય અને ચુકિત અંગેની પ્રચલિત માન્યતાઓના વિરુદ્ધ પરિણામ

આપે છે, ત્યાં મોટા ભાગના પ્રસંગોમાં એવું જણાય છે કે કાયદાની દેખીતો અથવા સૂચિત અર્થવત્તા કાયદા રચનારાઓએ આશયપૂર્વક ધારેલી ન હતી. જ્યાં સુધી એવો કોઈ અન્ય સંકેત ન હોય કે એવો કઠોર અથવા હાસ્યાસ્પદ પરિણામ વિધાનમંડળે વાસ્તવમાં જ ઇચ્છિત કર્યો હતો, ત્યાં સુધી તે વિધાનિક આશયનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે એવું માનવાનો ખૂબ ઓછો આધાર રહે છે.(પૃષ્ઠ નં. ૧૫-૧૬ પર)

કેન્દ્ર સરકારના આદેશની વ્યૂત્પન્ન પ્રતિરક્ષા

૨૪. આગળનો પ્રશ્ન એ છે કે, કલમ ૩૯૬ હેઠળ કરવામાં આવેલ કેન્દ્રીય સરકારના આદેશને પણ અનુચ્છેદ ૩૧એનું રક્ષણાત્મક આવરણ પ્રાપ્ત થશે કે નહીં, એ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે કલમ ૩૯૬ નિઃસંદેહ અનુચ્છેદ ૩૧એ દ્વારા સંરક્ષિત છે.

૨૫. આવો જ પ્રશ્ન આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ હેઠળ પસાર કરાયેલા આદેશના સંદર્ભમાં ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો અને વિચારવામાં આવ્યો હતો. પ્રેગ આઈસ એન્ડ ઓઈલ મિલ્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા , (૧૯૭૮) ૩ એસ.સી.સી. ૪૫૯ [“ પ્રેગ આઈસ એન્ડ ઓઈલ મિલ્સ ”], માં, બહુમતીના ચુકાદા દ્વારા એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ ની કલમ ૩ હેઠળ પસાર કરાયેલ મસ્ટર્ડ ઓઈલ (ભાવ

નિયંત્રણ) આદેશ, ૧૯૭૭ ને અનુચ્છેદ ૩૧બી ની પ્રતિરક્ષા પ્રાપ્ત થતી નથી.
આ અદાલતે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું હતું:

૪૬. બંધારણની કલમ ૩૧અ બંધારણની કલમ ૧૩માં સમાવેશ પામેલ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, તેની ઉપકલમો (એ) થી (ઈ) માં ઉલ્લેખિત વિષયો અંગે જોગવાઈ કરતી કાયદાઓને કલમો ૧૪, ૧૯ અથવા ૩૧ હેઠળના પડકારથી સુરક્ષા આપે છે. બંધારણ (પ્રથમ સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૫૧ દ્વારા ઉમેરવામાં આવેલ કલમ ૩૧બ, કલમ ૩૧અમાં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓની વ્યાપકતાને અક્ષુણ્ણ રાખીને, “નવમી અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ કોઈપણ અધિનિયમો અને નિયમનો, અથવા તેમની કોઈપણ જોગવાઈઓ” શૂન્ય ગણાશે નહીં, અથવા ક્યારેય શૂન્ય થયેલ ગણાશે નહીં, એ રીતે નિશ્ચિત અધિનિયમો અને નિયમનોને માન્યતા આપે છે, કારણ કે એવો અધિનિયમ, નિયમન અથવા જોગવાઈ ભાગ ડીની કોઈપણ જોગવાઈ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા હકો સાથે અસંગત છે, અથવા તે હકોને હરપ કરે છે અથવા સંકુચિત કરે છે. આ કલમના સાદા વાચનથી અમને એ સ્વીકારવું અશક્ય જણાય છે કે નવમી અનુસૂચિનું રક્ષાત્મક છત્ર તેની સતત વિસ્તરતી વ્યાપ્તિમાં તેમાં નિર્દિષ્ટ અધિનિયમો અને નિયમનોને જ નહીં, પરંતુ તે અધિનિયમો અને નિયમનો હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા આદેશો અને જાહેરનામાંઓને પણ આવરી લે છે. કલમ ૩૧બ મૂળભૂત હકો પર ગંભીર અતિક્રમણ કરે છે અને તે તેજસ્વી

સામાજિક દર્શનાથી પ્રેરિત હોય તેમ નિઃસંદેહ જણાતું હોવા છતાં, તેનો અર્થઘટન શક્ય તેટલો કડકપણે કરવો જોઈએ, કારણ કે મૂળભૂત હકોની ખાતરીને અનુમાન અને તર્કાનુમાન દ્વારા નબળી પડવા દેવામાં આવી શકતી નથી. બંધારણની સ્પષ્ટ જોગવાઈ, જે કોઈ કાયદાની બંધારણીય માન્યતા અંગેના પડકારને કેટલા અંશે બાકાત રાખવામાં આવ્યો છે તે નિર્ધારિત કરે છે, તેનું અર્થઘટન બાકાતીની પરમ સીમા નિર્ધારિત કરતી જોગવાઈ તરીકે કરવું જોઈએ. કલમ ૩૧બ જે વિષયવસ્તુ સાથે સંબંધિત છે તેના સ્વભાવને ધ્યાનમાં લેતા, અમારી દૃષ્ટિએ, ન્યાયિક અર્થઘટન દ્વારા તે ક્ષેત્રની જોગવાઈઓનો વ્યાપ વધારવાનો કોઈ ન્યાયસંગત આધાર નથી, જેને આ કલમ દ્વારા મૂળભૂત હકોના ભંગ અથવા સંકોચનના આધાર પર પડકારથી મુક્ત જાહેર કરવામાં આવ્યું છે. આ કલમ નવમી અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ અધિનિયમો અને નિયમનોને સુરક્ષા આપે છે. તેથી, જ્યારે ભાગ ૩ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા કોઈપણ મૂળભૂત હકનો ભંગ થતો હોવાના આધારે કોઈ કાનૂની જોગવાઈની બંધારણીય માન્યતા સામેનો પડકાર રાજ્ય દ્વારા આ દલીલના આધારે પરાસ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે કે તે કાયદો નવમી અનુસૂચિમાં મૂકવામાં આવ્યો છે, ત્યારે પોતાને જે સંકુચિત પ્રશ્ન સુધી મર્યાદિત રાખવો જરૂરી છે તે એ છે કે શું વિવાદિત કાયદો તે અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ છે કે નહીં. જો તે હોય, તો કલમ ૩૧બની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે અને આગળની કોઈ તપાસ વિના પડકાર નિષ્ફળ જશે. બીજી તરફ, જો તે કાયદો નવમી અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ ન

હોય, તો તેની જોગવાઈઓ ભાગ ૩ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા કોઈપણ મૂળભૂત હકોમાં કોઈ રીતે અતિક્રમણ કરે છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે પડકારની માન્યતાની તપાસ કરવી પડશે. આથી, એમ કહેવું કોઈ ઉત્તર બની શકતું નથી કે ભલે વિશિષ્ટ કાયદો, ઉદાહરણ તરીકે કોઈ નિયંત્રણ આદેશ, નવમી અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ નથી, છતાં જે મૂળ અધિનિયમ હેઠળ તે આદેશ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે તે તે અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ છે.

૨૬. વર્તમાન મામલામાં, આ ચુકાદાનો કોઈ સીધો અમલ નથી, સિવાય એટલું કહેવા માટે કે અનુચ્છેદ ૩૧એ પણ મૂળભૂત અધિકારો પર ગંભીર અતિક્રમણ રચે છે, અને તેનું કડક અર્થઘટન કરવું આવશ્યક છે. અનુચ્છેદ ૩૧એમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલ અભિવ્યક્તિ “કાયદો” છે, જેના માટે અનુચ્છેદ ૧૩(૩) માં સમાવાયેલ વ્યાખ્યા જોવી પડે. અનુચ્છેદ ૧૩(૩) માં “કાયદો” માં નિશ્ચિતપણે “આદેશ” નો સમાવેશ થાય છે. એકમાત્ર પ્રશ્ન એટલો છે કે શું તેમાં વહીવટી આદેશનો પણ સમાવેશ થશે.

૨૭. કલમ ૧૩(૩) નું વાચન કરતાં, સ્પષ્ટ થાય છે કે કલમ ૧૩(૩) (એ) માં વ્યાખ્યાયિત “કાયદો” અભિવ્યક્તિમાં અધ્યાદેશ, નિયમ, વિનિયમ, અધિસૂચના, તેમજ ભારતના પ્રદેશમાં કાયદાની બળવત્તા ધરાવતો પ્રચલિત રિવાજ અથવા પ્રયોગનો સમાવેશ થાય છે. તેથી, સ્વાભાવિક રીતે, જ્યારે “આદેશ” અભિવ્યક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેનો અર્થ

અધ્યાદેશ, નિયમ, વિનિયમ, અધિસૂચના પરથી નિર્ધારિત થવાનો રહે છે, જે તમામ સ્વરૂપે વિધાનાત્મક છે, વહીવટી નથી. કાયદાની બળવત્તા ધરાવતો પ્રચલિત રિવાજ અથવા પ્રયોગ પણ, કોઈ નિશ્ચિત પ્રકરણના તથ્યોના આધારે કરવામાં આવેલા વહીવટી આદેશોના વિરોધમાં, વર્તનની સામાન્ય નિયમાવલીને સૂચવે છે. કલમ ૧૩(૩)(એ) ના પ્રકાશમાં કલમ ૩૧એનું અર્થઘટન કરતાં, સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમાં ઉલ્લેખિત “આદેશ” માત્ર વિધાનાત્મક આદેશ જ હોઈ શકે. વિધાનાત્મક આદેશોના ઉદાહરણો પ્રેગ આઈસ એન્ડ ઓઈલ મિલ્સ (ઉપરોક્ત) અને યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા અને અન્ય વિ. સાઈનામાઈડ ઈન્ડિયા લિમિટેડ અને અન્ય, (૧૯૮૭) ૨ એસસીસી ૭૨૦ [“ સાઈનામાઈડ ઈન્ડિયા ”] માં વિચારવામાં આવેલા પ્રકારના છે, એટલે કે, અધિનિયમો હેઠળ કરવામાં આવેલા એવા આદેશો, જે અધીનસ્થ વિધાનના સ્વરૂપના હોય છે, અને જે સામાન્ય રીતે એ જ આદેશથી શાસિત વ્યક્તિઓના સમગ્ર વર્ગને આવરી લે છે તથા જેમાં વર્તનની સામાન્ય નિયમાવલી નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે.

કેન્દ્ર સરકારનો આદેશ વહીવટી સ્વરૂપનો છે કે નહીં

૨૮. આથી હવે આપણે કલમ ૩૯૬ હેઠળ પસાર કરવામાં આવતા કેન્દ્રીય સરકારના આદેશનું સ્વરૂપ શું છે તે મુદ્દા પર આવીએ છીએ. ભારત સંઘની તરફથી, અનેક ચુકાદાઓ પર નિર્ભર રહીને, એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે કલમ ૩૯૬ હેઠળ પસાર થયેલો આદેશનું સ્વરૂપ પ્રત્યાયોજિત વિધાનનું

છે. જો આવી સ્થિતિ હોય, તો તેને ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯ના આધારે પડકારમાંથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થશે, કારણ કે ત્યારબાદ તે અનુચ્છેદ ૩૧એ ને અનુચ્છેદ ૧૩(૩)(બી) સાથે વાંચવામાં આવે તેના અર્થમાં “કાયદો” ગણાશે.

૨૯. વિધાનાત્મક સ્વરૂપનો જે આદેશ હોય છે અને વહીવટી સ્વરૂપનો જે આદેશ હોય છે, તેમના વચ્ચેનો ભેદ અમારા કેટલાક ચુકાદાઓમાં ચર્ચાઓ છે. તેથી, સાયનામાઈડ ઇન્ડિયા (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે વહીવટી અને વિધાનાત્મક આદેશો વચ્ચે નીચે મુજબ ભેદ દર્શાવ્યો હતો:

૭. વિધાનકારી અને વહીવટી કાર્યો વચ્ચે સ્પષ્ટ રેખા આંકવાનો કોઈપણ પ્રયાસ, એમ કહેવામાં આવ્યું છે, કે ‘સિદ્ધાંતમાં મુશ્કેલ અને વ્યવહારમાં અશક્ય’ છે. મુશ્કેલ હોવા છતાં, ક્યારેક તે રેખા આંકવી આવશ્યક બને છે, કારણ કે તેથી ભિન્ન કાનૂની હકો અને પરિણામો ઉપજી શકે છે. આ બંને વચ્ચેનો ભેદ સામાન્ય રીતે ‘સામાન્ય અને વિશિષ્ટ વચ્ચેનો’ તરીકે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે. ‘વિધાનકારી કાર્ય તે છે કે જેમાં વિશિષ્ટ કેસોના સંદર્ભ વિના વર્તનનો સામાન્ય નિયમ રચવામાં અને પ્રખ્યાપિત કરવામાં આવે; જ્યારે વહીવટી કાર્ય તે છે કે જેમાં કોઈ ચોક્કસ નિર્દેશ કરવામાં અને બહાર પાડવામાં આવે અથવા નીતિની આવશ્યકતાઓ અનુસાર સામાન્ય નિયમને કોઈ વિશિષ્ટ કેસ પર લાગુ

કરવામાં આવે’. ‘વિધાન તે પ્રક્રિયા છે જેમાં વિશિષ્ટ કેસોના સંદર્ભ વિના વર્તનનો સામાન્ય નિયમ ઘડવામાં આવે છે અને જે સામાન્ય રીતે ભાવિમાં કાર્ય કરે છે; જ્યારે વહીવટ તે પ્રક્રિયા છે જેમાં વિશિષ્ટ કૃત્યો કરવામાં આવે છે, વિશિષ્ટ આદેશો બહાર પાડવામાં આવે છે અથવા એવા નિર્ણયોમાં આવે છે કે જે સામાન્ય નિયમોને વિશિષ્ટ કેસો પર લાગુ કરે છે.’ વધુમાં એવું પણ કહેવામાં આવ્યું છે: ‘નિયમ-નિર્માણ સામાન્ય રીતે એવા આવશ્યકતાઓના ઘડતર તરફ દોરાયેલું હોય છે, જે વ્યાપક રીતે ઓળખી શકાય એવા વર્ગના તમામ સભ્યો પર સામાન્ય રીતે લાગુ પડે’ જ્યારે, ‘બીજી તરફ, ન્યાયનિર્ણય ચોક્કસ વ્યક્તિઓ અથવા પરિસ્થિતિઓ પર લાગુ પડે છે’. પરંતુ, આ માત્ર વ્યાપક ભેદ છે; તે હંમેશા અનિવાર્ય રીતે સાચો હોય જ એવું નથી. વહીવટ અને વહીવટી ન્યાયનિર્ણય પણ સામાન્ય લાગુ પડતા સ્વરૂપના હોઈ શકે છે અને માત્ર વિશિષ્ટ લાગુ પડતું વિધાન પણ હોઈ શકે છે. તે નિષિદ્ધ નથી. ફરીથી, ન્યાયનિર્ણય ભૂતકાળ અને વર્તમાન તથ્યો નક્કી કરે છે અને હકો તથા જવાબદારીઓ જાહેર કરે છે, જ્યારે વિધાન ભાવિ માટેની કાર્યપદ્ધતિ દર્શાવે છે. ન્યાયનિર્ણય ભૂતકાળ અને વર્તમાનને નિર્ધારિત કરે છે, જ્યારે વિધાન ભાવિને સૂચવે છે.....

કે.આઈ. શેફર્ડ (ઉપરોક્ત) મામલામાં, આ અદાલતે બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૪૫ હેઠળ ઘડાયેલ અલગ અલગ યોજનાઓના અનુસંધાને

ત્રણ ખાનગી બેંકોનું પંજાબ નેશનલ બેંક, કેનેરા બેંક અને સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા સાથે વિલીનીકરણ કરવાની યોજના અંગે વિચારણા કરી હતી, જેમાં દરેક ખાનગી બેંકનું રાજ્ય માલિકીની બેંકો સાથે વિલીનીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા આ બેંકોનું વિલીનીકરણ કરતાં પસાર કરાયેલ આદેશ સ્વરૂપે વિધાનાત્મક હતો, જેના પરિણામે પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતનો અમલ થતો નથી. આ દલીલને નામંજૂર કરતાં, આ અદાલતે આ રીતે ઠરાવ્યું:

“ ૯. આરબીઆઈ તથા હસ્તાંતરગ્રાહી બેંકો તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલે એવો અભિગમ ધારણ કર્યો છે કે કલમ ૪૫ હેઠળ યોજના બનાવવાની પ્રક્રિયા ધારાસભાકીય સ્વભાવની છે અને તેથી, જેના સંરક્ષણાત્મક પરિઘ હેઠળ બહિષ્કૃત કર્મચારીઓને નોટિસ આપવાની અથવા તપાસ કરવાની જરૂરિયાત ઊભી થતી, તેવા પ્રાકૃતિક ન્યાયના ક્ષેત્રની બહાર છે. આ સુસ્થાપિત છે કે ધારાસભાકીય સત્તાના પ્રયોગમાં પ્રાકૃતિક ન્યાયનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે નહીં અને શ્રી સપ્પાલ્વેએ આ અભિગમના સમર્થનમાં આ અદાલતના તાજેતરના નિર્ણય યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. સાયનામાઈડ ઇન્ડિયા લિ. [(૧૯૮૭) ૨ એસસીસી ૭૨૦] પર યોગ્ય રીતે આધાર મૂક્યો છે. પરંતુ શું યોજના બનાવવાની પ્રક્રિયા ધારાસભાકીય છે?

નિર્ધારિત પરિસ્થિતિઓમાં રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાને કેન્દ્ર સરકાર સમક્ષ મોરેટોરિયમના આદેશ માટે અરજી કરવા પગલાં લેવા અને મોરેટોરિયમના સમયગાળા દરમિયાન બેન્કિંગ કંપનીના પુનર્નિર્માણ અથવા વિલીનીકરણ પૈકી કોઈ એક બાબત પ્રસ્તાવિત કરવાની સત્તા પ્રદાન કરવામાં આવી છે. અવલોકિત હેતુઓ માટેની યોજના રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા ઘડવાની અને મંજૂરી માટે કેન્દ્ર સરકાર સમક્ષ રજૂ કરવાની રહે છે. સામાન્ય રીતે હેનરી ૮ કલમ તરીકે ઓળખાતી જોગવાઈના અનુસંધાને મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આદેશો કરવા માટેની સત્તા કેન્દ્ર સરકારમાં ન્યસ્ત કરવામાં આવી છે. કલમ ૪૫(૧૧) મુજબ યોજનાઓની નકલો તેમજ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા આવા આદેશો સંસદના બંને ગૃહો સમક્ષ મૂકવાના રહે છે. અમને એવું લાગતું નથી કે આ આવશ્યકતા યોજનાઓ સંબંધિત કાર્યવાહીનું સ્વરૂપ વિધાનપ્રક્રિયા બનાવે છે. અન્ય કોઈ સત્તાધિકરણનો આશરો લેવાની જરૂર નથી, કારણ કે શ્રી સાલ્વેએ સાઈનામાઈડ ઇન્ડિયા લિ. ના કેસમાં [(૧૯૮૭) ૨ એસસીસી ૭૨૦] જેને આધારિત રાખેલો છે તે જ નિર્ણય પરીક્ષણ નિર્ધારિત કરે છે. ચુકાદાના પરિણેદ ૭ માં આ દર્શાવવામાં આવ્યું છે: (એસસીસી પૃષ્ઠ ૭૩૫-૩૬)

વિધાનિક અને વહીવટી કાર્યો વચ્ચે સ્પષ્ટ રેખા દોરવાનો કોઈપણ પ્રયાસ, એવું કહેવાયું છે, ‘સિદ્ધાંતમાં મુશ્કેલ અને વ્યવહારમાં અશક્ય’ છે. મુશ્કેલ હોવા છતાં, ક્યારેક આ રેખા દોરવી આવશ્યક બને છે, કારણ

કે ભિન્ન કાનૂની અધિકારો અને પરિણામો તેના અનુસંધાને ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. આ બંને વચ્ચેનો ભેદ સામાન્ય રીતે ‘સામાન્ય અને વિશિષ્ટ વચ્ચેનો’ તરીકે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે. ‘વિધાનિક કાર્ય એ વિશિષ્ટ પ્રકરણોના સંદર્ભ વિના વર્તનનો સામાન્ય નિયમ રચવાનો અને જાહેર કરવાનો કૃત્ય છે; જ્યારે વહીવટી કાર્ય એ નીતિની આવશ્યકતાઓને અનુરૂપ કોઈ વિશિષ્ટ દિશાનિર્દેશ આપવાનું અથવા સામાન્ય નિયમને વિશિષ્ટ પ્રકરણ પર લાગુ પાડવાનું કૃત્ય છે.’ ‘વિધાન એ વિશિષ્ટ પ્રકરણોના સંદર્ભ વિના વર્તનનો સામાન્ય નિયમ ઘડવાની પ્રક્રિયા છે અને સામાન્ય રીતે ભાવિમાં અમલમાં આવતી હોય છે; જ્યારે વહીવટ એ વિશિષ્ટ કાર્યો કરવી, વિશિષ્ટ આદેશો બહાર પાડવા અથવા એવા નિર્ણયો લેવાની પ્રક્રિયા છે, જે સામાન્ય નિયમોને વિશિષ્ટ પ્રકરણોમાં લાગુ પાડે છે.’ આપું પણ કહેવાયું છે: ‘નિયમ-નિર્માણ સામાન્ય રીતે વ્યાપક રીતે ઓળખી શકાય એવા વર્ગના તમામ સભ્યો પર સામાન્ય રીતે લાગુ પડતી આવશ્યકતાઓના ઘડતર તરફ નિર્દેશિત હોય છે’, જ્યારે, ‘અન્ય તરફ, નિર્ણયનિષ્પત્તિ વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ અથવા પરિસ્થિતિઓ પર લાગુ પડે છે.’ પરંતુ, આ માત્ર વ્યાપક ભેદ છે, અને આવશ્યક નથી કે તે હંમેશાં સત્ય જ હોય.

આ કસોટીઓ લાગુ કરતાં, શ્રી સાલ્વેની આ દલીલ સ્વીકારવી મુશ્કેલ છે કે કલમ ૪૫ હેઠળ યોજનાની રચના કરવી તેમાં વિધાન પ્રક્રિયા સામેલ છે. આવા સમાન વૈધાનિક ઉપબંધો છે, જેમાં સંસદના બંને ગૃહો સમક્ષ

સામગ્રી મૂકવાની આવશ્યકતા હોય છે, છતાં તેમાં કોઈ વિધાનાત્મક પ્રવૃત્તિ સામેલ હોતી નથી. ઉપકલમ (૧૦) હેઠળ કલ્પાયેલ મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા માટે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કરાયેલા આદેશો પણ સંસદના બંને ગૃહો સમક્ષ મૂકવાના હોય છે, એ હકીકતથી સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ થાય છે કે યોજનાને બંને ગૃહો સમક્ષ મૂકવું, યોજના-રચનાની પ્રક્રિયાને વિધાનાત્મક ગણાવવા માટે સંબંધિત કસોટી નથી. તેથી અમે એવો ઠરાવ કરીએ છીએ કે પ્રક્રિયા વિધાનાત્મક હોવાથી પ્રાકૃતિક ન્યાયના નિયમો લાગુ પડતા ન હતા, એવી શ્રી સાલ્વેની દલીલમાં કોઈ બળ નથી.”

હકીકત એ છે કે, કલમ ૩૯૬(૫) હેઠળ, કેન્દ્ર સરકારનો આદેશ સંસદના બંને ગૃહો સમક્ષ મુકવાનો હોય છે, તેનાથી આ હકીકત ઓછી થતી નથી કે આ આદેશ સ્વભાવમાં વહીવટી છે અને વિધાનાત્મક નથી. આ નિર્ણયોનો કલમ ૩૯૬ હેઠળ પસાર કરાયેલા કેન્દ્ર સરકારના આદેશ પર ઉપયોગ કરતાં, તે સ્પષ્ટ થાય છે કે આ આદેશનો સીધો પ્રભાવ તે કંપનીઓના, તેમના શેરહોલ્ડરોના અને ઋણદાતાઓના હકો અને જવાબદારીઓ પર પડે છે, જેઓને આ આદેશ હેઠળ વિલયિત કરવાની માંગ કરવામાં આવી છે. આવો આદેશ એવો સામાન્ય આદેશ નથી કે જે આવી તમામ કંપનીઓ પર લાગુ પડે, પરંતુ માત્ર તે વિશિષ્ટ કંપનીઓ પર જ લાગુ પડે છે જેઓને વિલયિત કરવાની માંગ કરવામાં આવી છે. આવા આદેશ દ્વારા કોઈ ખાસ મામલાનો સંદર્ભ લીધા વિના વર્તનનો કોઈ સામાન્ય નિયમ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો નથી. અંતે, કેન્દ્ર સરકારનો આદેશ વિલયિત

થનારી બે નિર્ધારિત કંપનીઓ સંબંધે એક વિશિષ્ટ દિશાનિર્દેશ આપે છે. સ્પષ્ટ છે કે એવો આદેશ વિધાન અથવા પ્રત્યાયોજિત વિધાનના સ્વરૂપનો નથી.

૩૦. પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે ન્યૂ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા એમ્પ્લોયીઝ' યુનિયન અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, (૧૯૯૬) ૮ એસ.સી.સી. ૪૦૭ [“ ન્યૂ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા એમ્પ્લોયીઝ' યુનિયન ”], નો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જેવો એક એવો ચુકાદો છે જેમાં કે.આઈ. શેફાર્ડ (પૂર્વોક્ત) થી ભિન્નતા દર્શાવવામાં આવી છે. આ ચુકાદો બેન્કિંગ કંપનીઝ (એક્ટિવિઝિશન એન્ડ ટ્રાન્સફર ઓફ અન્ડરટેકિંગ્સ) અધિનિયમ, ૧૯૮૦ [“ એક્ટિવિઝિશન અધિનિયમ ”] ની કલમ ૯ સાથે સંબંધિત હતો, જેમાં આવશ્યક છે કે ઉક્ત અધિનિયમ હેઠળ બનાવવામાં આવેલી યોજનાઓ સંસદના દરેક ગૃહ સમક્ષ કુલ ત્રીસ દિવસની મુદત માટે મૂકી દેવામાં આવે, જેમાં ત્યારબાદ સંસદને તેમાં કોઈપણ ફેરફાર કરવાની સત્તા આપવામાં આવે છે. જોગવાઈઓની ભાષામાં રહેલા ફરકને ધ્યાનમાં લેતા, એટલે કે, બેન્કિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૪૫ અને એક્ટિવિઝિશન અધિનિયમની કલમ ૯ વચ્ચેના ભેદને આધારે, આ અદાલતે કે.આઈ. શેફાર્ડ (પૂર્વોક્ત) ના ચુકાદાથી નીચે મુજબ ભિન્નતા દર્શાવી હતી:

૩૨. વિચારણા માટે બાકી રહેતો એકમાત્ર અન્ય પ્રશ્ન એ છે કે અધિગ્રહણ અધિનિયમની કલમ ૯ હેઠળ યોજનાનિર્માણ પ્રક્રિયા વિધાનાત્મક નથી

એવો વડી અદાલતનો નિષ્કર્ષ કાયદામાં યોગ્ય છે કે કેમ. અમારા દ્વારા ઘડવામાં આવેલા ચાર પ્રશ્નો અંગે પહોંચાડવામાં આવેલા નિષ્કર્ષોને ધ્યાનમાં લેતાં, આ પ્રશ્નનું ઘણું મહત્વ રહેતું નથી; પરંતુ વડી અદાલતે આ બાબતે નિષ્કર્ષ નોંધ્યો હોવાથી અને વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલ તથા શ્રી સલ્વેએ આ દલીલ આગળ ધપાવી હોવાથી, અમને આ પ્રશ્નનો પણ ઉત્તર આપવો યોગ્ય જણાય છે. વડી અદાલતે શેફર્ડ કેસ [(૧૯૮૭) ૪ એસ.સી.સી. ૪૩૧ : ૧૯૮૭ એસ.સી.સી. (એલ એન્ડ એસ) ૪૩૮ : (૧૯૮૮) ૧ એસ.સી.આર. ૧૮૮] માં આપેલા નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો અને એવું ઠરાવ્યું કે બેન્કિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૪૫ની જોગવાઈઓ બેન્કિંગ કંપનીઝ (અધિગ્રહણ અને ઉપક્રમોના હસ્તાંતરણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૦ની કલમ ૯ સાથે સમાન સ્વરૂપની હોવાથી અને બેન્કિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ હેઠળ કલમ ૪૫ મુજબ ઘડાયેલી યોજના આ અદાલતે વિધાનાત્મક નથી એવી ઠરાવી હોવાથી, વર્તમાન કેસની જેમ અધિગ્રહણ અધિનિયમ હેઠળ ઘડાયેલી યોજના પણ વિધાનાત્મક નથી એવી જ ઠરાવવી જોઈએ. આ બાબત નિર્વિવાદ છે કે શેફર્ડ કેસ [(૧૯૮૭) ૪ એસ.સી.સી. ૪૩૧ : ૧૯૮૭ એસ.સી.સી. (એલ એન્ડ એસ) ૪૩૮ : (૧૯૮૮) ૧ એસ.સી.આર. ૧૮૮] માં ખાનગી બેંકનું રાષ્ટ્રીયકૃત બેંક સાથે વિલીનીકરણ થયું હતું અને બેન્કિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ની જોગવાઈઓ લાગુ પડતી હતી. આ અદાલતે શેફર્ડ કેસ [(૧૯૮૭) ૪ એસ.સી.સી. ૪૩૧ : ૧૯૮૭

એસ.સી.સી. (એલ એન્ડ એસ) ૪૩૮ : (૧૯૮૮) ૧ એસ.સી.આર.
૧૮૮] માં બેઝિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ની કલમ
૪૫(૧૧)નું પરીક્ષણ કરીને એવું ઠરાવ્યું કે માત્ર એટલા માટે કે ઘડાયેલી
યોજના કેન્દ્રીય સરકારે મંજૂર કર્યા પછી સંસદના બંને ગૃહો સમક્ષ
પથારવામાં આવવાની હોય, તે યોજનાને વિધાનાત્મક સ્વરૂપની ગણાવી
શકાય નહીં. પરંતુ અમારી વિચારપૂર્વકની દૃષ્ટિએ વડી અદાલત બેઝિંગ
રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ની કલમ ૪૫ની જોગવાઈઓ અને
અધિગ્રહણ અધિનિયમની કલમ ૯ની જોગવાઈઓ વચ્ચેનો મૂળભૂત ભેદ
ધ્યાનમાં લેવામાં નિષ્ફળ ગઈ છે. અધિગ્રહણ અધિનિયમની કલમ ૯
હેઠળ, જે અધિનિયમ હેઠળ વિવાદિત યોજના ઘડવામાં આવી છે, કેન્દ્રીય
સરકારે ઘડેલી દરેક યોજના સંસદના દરેક ગૃહ સમક્ષ કુલ ૩૦ દિવસ માટે
પથારવામાં આવવાની હોય છે અને સંસદને યોજનાને સ્વીકારવાની, તેમાં
કોઈ ફેરફાર કરવાની અથવા યોજના બનાવવી ન જોઈએ એવો નિર્ણય
કરવાની સત્તા છે અને ત્યારબાદ જ યોજનાને અથવા તો ફેરફારિત
સ્વરૂપમાં અસર થાય છે અથવા તે માન્ય બનતી નથી (સિક). તેથી,
આ બે જોગવાઈઓ વચ્ચેનો આવશ્યક ભેદ એ છે કે બેઝિંગ રેગ્યુલેશન
અધિનિયમ, ૧૯૪૯ હેઠળ ઘડાયેલી યોજના માત્ર સંસદ સમક્ષ મૂકવાની
હોય છે અને તેનાથી વધુ કંઈ નથી, જ્યારે અધિગ્રહણ અધિનિયમ હેઠળ
યોજના ત્યારે જ અમલમાં આવે છે જ્યારે તે સંસદના બંને ગૃહો સમક્ષ
મુકાય અને ત્યારબાદ સંસદ તેમાં એવો ફેરફાર કરીને યોજનાને સ્વીકાર

આપે. આ દષ્ટિકોણથી જોતા, શેફર્ડ કેસ [(૧૯૮૭) ૪ એસ.સી.સી. ૪૩૧ : ૧૯૮૭ એસ.સી.સી. (એલ એન્ડ એસ) ૪૩૮ : (૧૯૮૮) ૧ એસ.સી.આર. ૧૮૮] માં આ અદાલતનો નિર્ણય અધિગ્રહણ અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ ઘડાયેલી યોજનાને લાગુ પડતો નથી અને અમારી વિચારપૂર્વકની દષ્ટિએ, બેન્કિંગ કંપનીઝ અધિગ્રહણ અને ઉપક્રમોના હસ્તાંતરણ અધિનિયમ, ૧૯૮૦ની કલમ ૯ હેઠળ ઘડાયેલી યોજના વિધાનાત્મક છે. યોજનાને વિધાનાત્મક નથી એવું ઠરાવવામાં વડી અદાલત ભૂલમાં હતી.

કારણ કે કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬(પ) એ કે.આઈ. શેફર્ડ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં વિચારવામાં આવેલી જોગવાઈ સમાન જોગવાઈ છે, તેથી કે.આઈ. શેફર્ડ (ઉપરોક્ત) નો નિર્ધારક સિદ્ધાંત સીધેસીધો લાગુ પડે છે. તેથી, વર્તમાન કેસમાં રહેલી વૈધાનિક જોગવાઈને ધ્યાનમાં લેતા, ન્યૂ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા એમ્પ્લોઈઝ યુનિયન (ઉપરોક્ત) માંનો ચુકાદો કોઈ સહાયરૂપ થતો નથી.

૩૧. પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલશ્રીએ ત્યારબાદ ક્વેરી ઓનર્સ' એસોસિએશન વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર એન્ડ ઓર્સ., (૨૦૦૦) ૮ એસ.સી.સી. ૬૫૫ માં આપેલ ચુકાદાનો અવલંબ લીધો. આ ચુકાદામાં, પરિચ્છેદ ૪૫ અને ૫૫ માં, એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે સંસદ સમક્ષ

કોઈ આદેશ માત્ર રજૂ કરવો પણ પાલન કરવા યોગ્ય ફરજિયાત શરત છે, અને તે કેસમાં સંબંધિત આદેશ અગાઉ તેમ રજૂ કરવામાં આવ્યો ન હતો, તેથી તેને વિધાનમંડળ સમક્ષ રજૂ કરવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો હતો. આ ચુકાદાનો પણ એ પ્રશ્ન સાથે કોઈ સંબંધ નથી કે વિધાનમંડળ સમક્ષ રજૂઆત થવાને કારણે કોઈ આદેશ તેના સ્વરૂપે વહીવટી છે કે વિધાનાત્મક. તેથી, આ ચુકાદો પણ અમને વિશેષ આગળ લઈ જતો નથી.

૩૨. ત્યારબાદ પ્રતિવાદીઓની તરફથી વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલોએ જે.કે. (બોમ્બે) (પી) લિ. (ઉપરોક્ત) માંથી એક અવતરણ, અને વિશેષ કરીને પરિષ્ઠે ૨૩, ઉલ્લેખ કર્યો, જેમાં આ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે કંપનીઓ અધિનિયમની કલમ ૩૯૧ હેઠળ કરવામાં આવેલ આદેશને કાયદેસર બળ હોય છે. કલમ ૩૯૬ હેઠળ કરવામાં આવેલ સમાન પ્રકારનો આદેશ પણ કાયદેસર બળ ધરાવતો હોઈ શકે છે, તે હકીકતથી પણ અમારી સમક્ષ રહેલા ચોક્કસ પ્રશ્નનો ઉત્તર મળતો નથી, એ મુજબ કે કાયદેસર બળ ધરાવતા આવા આદેશો સ્વરૂપે વહીવટી છે કે વિધાનાત્મક. આ નિરીક્ષણથી પણ મુદ્દો બહુ આગળ વધતો નથી.

૩૩. કલમ ૩૯૬ હેઠળ કરવામાં આવેલ આદેશ નિર્દિષ્ટ કંપનીઓ સંબંધિત હોય છે અને તે સ્વતંત્ર રીતે વર્તનનો કોઈ સામાન્ય નિયમ નિર્ધારિત કરતો નથી, પરંતુ વાસ્તવમાં કલમ ૩૯૬ દ્વારા નિર્ધારિત વર્તનના સામાન્ય

નિયમને અનુસરે છે. તેથી, કલમ ૩૯૬ હેઠળ કરવામાં આવેલ કેન્દ્રીય સરકારનો આદેશ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯(૧)(જી) દ્વારા ખાતરી આપવામાં આવેલ મૂળભૂત અધિકારોને અનુરૂપ હોવો આવશ્યક છે. આ અદાલતે નિર્ણયો ની શ્રેણીમાં એવો ઠરાવ કર્યો છે કે જ્યારે મૂળભૂત અધિકારના ભંગનો પ્રશ્ન હોય ત્યારે કઈ વસ્તુ અસરકારક બને છે તેની અસલ બાબત જ મહત્વ ધરાવે છે, તેનું સ્વરૂપ નહીં. તેથી, થોમસ ડાના વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ, [૧૯૫૯] સપ્લી. (૧) એસ.સી.આર. ૨૭૪ માં, સુબ્બા રાવ, ન્યાયાધીશે, પોતાના ભિન્નમતના અભિપ્રાયમાં આ મુજબ જણાવ્યું હતું:

મૂળભૂત અધિકાર સ્વરૂપે અતિનં. પ્રકૃતિનો હોય છે અને તે વિધાનિક તેમજ કાર્યપાલક કૃત્યો બંનેને નિયંત્રિત કરે છે. અનુચ્છેદ ૧૩ રાજ્યને સ્પષ્ટપણે એવો કોઈ કાયદો બનાવવાથી પ્રતિબંધિત કરે છે, જે કોઈ મૂળભૂત અધિકાર છીનવી લે અથવા તેને સંકુચિત કરે, અને ઉદ્ધંધન જેટલી હદ સુધી તે કાયદાને શૂન્ય જાહેર કરે છે. તેથી, કોઈ મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ થયો છે કે કેમ તે નિર્ધારિત કરવા માટે કાયદાની સાવધાનીપૂર્વક તપાસ થવી આવશ્યક છે. મહત્વનું તેનું સ્વરૂપ નહીં પરંતુ તેનું તત્ત્વ છે. જો વિધાનમંડળ વાસ્તવમાં કોઈ ન્યાયિક અધિકરણની રચના કરે, પરંતુ તેને સત્તાધિકારી કહે, તો તે અધિકરણ કોઈ રીતે ઓછું ન્યાયિક અધિકરણ બની જતું નથી. તેથી, યોગ્ય અભિગમ એ છે કે પહેલાં મૂળભૂત અધિકારનું વિષયવસ્તુ અને વ્યાપકતા ચોક્કસપણે

નિર્ધારિત કરવી અને ત્યારબાદ અધિનિયમની જોગવાઈઓની તપાસ કરવી, જેથી એ નક્કી કરી શકાય કે વાસ્તવમાં અને તત્ત્વરૂપે, ભલે સ્વરૂપે નહીં, ઉક્ત અધિકારનું ઉદ્ધંધન થયું છે કે તેને સંકુચિત કરવામાં આવ્યો છે. અન્યથા, વિષયવસ્તુને અવગણીને માત્ર સ્વરૂપ પ્રત્યેની અમારી અનુસૂતિને કારણે મૂળભૂત અધિકાર લુપ્ત થઈ જશે અથવા અનુચિત રીતે મર્યાદિત થઈ જશે.

(પૃ. ૩૦૩)

તે જ રીતે, હમદર્દ દવાખાના (૫૬૬) લાલ કુઆં, દિલ્હી અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, [૧૯૬૦] ૨ એસ.સી.આર. ૬૭૧ માં, નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

અતેથા, વર્તમાન કેસમાં (૧) અધિનિયમથી પ્રભાવિત થયેલ જાહેરાતો કલમ ૧૯(૧)(એ) અંતર્ગત વાણી સ્વાતંત્ર્ય શબ્દસમૂહની અંદર આવતી નથી; (૨) અધિનિયમનો વ્યાપ અને હેતુ, તેમજ તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ અને લક્ષણ, વાણી સ્વાતંત્ર્યના અધિકારમાં હસ્તક્ષેપ કરવાનું નથી, પરંતુ તે વેપાર અથવા વ્યવસાય સાથે સંબંધિત છે; અને (૩) મુક્ત વાણીના અધિકારનું કોઈ પ્રત્યક્ષ સંકોચન થતું નથી અને આવા અધિકારમાં માત્ર આનુષંગિક હસ્તક્ષેપથી કાયદાનું સ્વરૂપ બદલાતું નથી; રામ સિંહ વિ. સ્ટેટ ઓફ દિલ્હી [(૧૯૫૧) એસ.સી.આર. ૪૫૧—

જપ્ત]; એક્સપ્રેસ ન્યૂઝપેપર્સ (પ્રાઇવેટ) લિમિટેડ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા [(૧૯૫૯) એસ.સી.આર. ૧૨, ૧૨૩-૧૩૩]

કાયદાની બંધારણીયતા, કલમ ૧૯(૧) માં ખાતરી અપાયેલા હકોના સંદર્ભમાં, તેનું સ્વરૂપ અથવા આકસ્મિક ભંગ દ્વારા નક્કી થતી નથી, પરંતુ તેની વાસ્તવિકતા અને તત્ત્વ દ્વારા નક્કી થાય છે. સમગ્રરૂપે વાંચવામાં આવેલ આ અધિનિયમ માત્ર અધિનિયમની કલમ ૩ માં સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખિત રોગો સાથે સંબંધિત દવાઓ અને ઔષધિઓ અંગેની જાહેરાતોને જ પ્રતિબંધિત કરતું નથી, પરંતુ તે તમામ એવી જાહેરાતોને આવરી લે છે, જે આક્ષેપાર્થક અથવા અનૈતિક હોય અને સ્વ-દવાસેવન અથવા સ્વ-ઉપચારને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી હોય. આ જ આ અધિનિયમનો સાર છે. આ રીતે જોવામાં આવે તો, તે બંધારણની કલમ ૧૯(૧)(એ) ના ક્ષેત્રમાં આવતાં વાણી સ્વાતંત્ર્યના કોઈપણ ઘટકો અથવા લક્ષણોને અલગથી પસંદ કરતું નથી.”

(પૃષ્ઠ નં. ૬૯૦-૬૯૧ પર)

તે જ રીતે, સકલ પેપર્સ (પી) લિ. અને અન્ય વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા, [૧૯૬૨] ૩ એસ.સી.આર. ૮૪૨ માં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું:

આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી આવશ્યક છે કે સંવિધાનનું અર્થઘટન વ્યાપક રીતે કરવું જોઈએ અને સંકુચિત તથા અતિશય શાસ્ત્રીય અર્થમાં નહીં. અમુક અધિકારો આપણા સંવિધાનમાં મૂળભૂત તરીકે પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવ્યા છે અને તેથી, તે અધિકારોના સ્વરૂપ અને વિષયવસ્તુનો વિચાર કરતી વખતે અદાલતે સંવિધાનની ભાષાનું એટલું અક્ષરશઃ અર્થઘટન કરવામાં અતિશય ચાતુર્ય દાખવવું નહીં જોઈએ કે જેથી તે અધિકારો ખોખલા બની જાય. બીજી તરફ, અદાલતે સંવિધાનનું અર્થઘટન એવી રીતે કરવું જોઈએ કે જેથી નાગરિકને, નિશ્ચિતપણે, માન્ય મર્યાદાઓને આધીન રહીને, તેમાં બાંહેધરી અપાયેલા અધિકારોનો સર્વાધિક વ્યાપમાં ઉપભોગ કરી શકે. આ સિદ્ધાંત ધ્યાનમાં રાખતાં, સ્પષ્ટ થશે કે વાફ્ સ્વાતંત્ર્ય અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના અધિકારમાં પોતાના વિચારો, અભિપ્રાયો અને મંતવ્યોને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા સાથે અને પ્રકાશન માટે ઉપલબ્ધ કોઈપણ સાધનનો આશરો લઈને પ્રકાશિત કરવા અને પ્રસારિત કરવાનો અધિકાર પણ સમાવેશ પામે છે, ફરીથી, અનુચ્છેદ ૧૯ ની ખંડ (૨) હેઠળ કાયદેસર રીતે લાદી શકાય તેવી મર્યાદાઓને આધીન રહીને. દ્વારકાદાસ શ્રીનિવાસ વિ. શોલાપુર સ્પિનિંગ એન્ડ વિવિંગ કો. લિ. [(૧૯૫૪) એસસીઆર ૬૭૪] માં આ અદાલતે નિર્દેશ કર્યો છે કે સંવિધાનનું અર્થઘટન કરતાં રાજ્યની કાર્યવાહીનું માત્ર શુદ્ધ કાનૂની પાસું નહીં પરંતુ તેનું તત્ત્વ અને તેનો વ્યવહારુ પરિણામ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ. આવા કેસોમાં યોગ્ય અભિગમ

એવો હોવો જોઈએ કે મૂળતઃ નાગરિકને કઈ હાનિ અથવા ઈજા પહોંચી છે તેની તપાસ કરવામાં આવે અને માત્ર એટલું નહીં કે રાજ્યએ મર્યાદા લાદવા માટે કઈ રીત અને કઈ પદ્ધતિ અપનાવી છે.

(પૃષ્ઠ ૮૫૭-૮૫૮ પર)

અજય હાસિયા અને અન્ય વિ. ખાલિદ મુજુબ સેહરાવરદી અને અન્ય, (૧૯૮૧) ૧ એસીસી ૭૨૨ માં સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે પણ એમ જણાવ્યું હતું:

૭. આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરતી વખતે એ ધ્યાનમાં રાખવું આવશ્યક છે કે “અન્ય સત્તાધિકારીઓ” શબ્દપ્રયોગની અંદર આવતી કોઈપણ સત્તા, અનુચ્છેદ ૧૨ માં ‘રાજ્ય’ ની વ્યાખ્યામાં તેના સમાવેશના કારણે, સરકાર ઉપર લાગુ પડતી સમાન બંધારણીય મર્યાદાઓને આધીન છે અને બંધારણના ભાગ ૩ માં અંકિત મૂળભૂત અધિકારોના બંધારણીય આદેશનું પાલન કરવાની મૂળભૂત ફરજથી સમાન રીતે બંધાયેલ છે. તેથી “અન્ય સત્તાધિકારીઓ” શબ્દપ્રયોગને એવો અર્થ આપવો જોઈએ કે જે સરકારને તેના કાર્યોના નિર્વહ માટે તેના સાધન અથવા એજન્સી તરીકે કાર્ય કરે તેવી કોઈ સત્તાની રચના કરીને મૂળભૂત અધિકારો સંબંધિત પોતાની ફરજમાંથી બચી જવાની સગવડ ન આપે અને તેથી મૂળભૂત અધિકારોના અમલ તથા વ્યાપને નિષ્ફળ ન બનાવે. જ્યાં માનવ અધિકારોના જતન

માટે અતિમહત્વના બંધારણીય આધારભૂત તત્વો દાવ પર હોય, ત્યાં દેખાવડી આવરણને બદલે કાર્યાત્મક વાસ્તવવાદ જ પરીક્ષણનું સાધન હોવું જોઈએ, કારણ કે બંધારણીય કાનૂનને સ્વરૂપ નહીં પરંતુ સારતત્વ શોધવું આવશ્યક છે. હવે સ્પષ્ટ છે કે સરકાર પ્રાકૃતિક વ્યક્તિઓના સાધન અથવા એજન્સી મારફતે કાર્ય કરી શકે છે અથવા તેના કાર્યોના નિર્વહ માટે તે કાનૂની વ્યક્તિઓના સાધન અથવા એજન્સીનો ઉપયોગ કરી શકે છે. પ્રારંભિક સમયમાં, જ્યારે સરકારના કાર્યો મર્યાદિત હતાં, ત્યારે તે પોતાની નાગરિક સેવા રચતા પ્રાકૃતિક વ્યક્તિઓ મારફતે અસરકારક રીતે કાર્ય કરી શકતી હતી અને પરંપરાગત સ્વરૂપના શાસકીય કાર્યોના નિર્વહ માટે તેઓ પૂરતા સાબિત થતા હતાં. પરંતુ કલ્યાણકારી રાજ્યના આગમન સાથે સરકારના કાર્યો બહુગણા વધતાં ગયા તેમ એવું વધતું જ અનુભવાયું કે નાગરિક સેવાનો ઢાંચો આ નવા કાર્યો સંભાળવા માટે પૂરતો નહોતો, કારણ કે તે કાર્યો ઘણી વાર વિશિષ્ટ અને અત્યંત તકનીકી સ્વરૂપના હતાં તથા જેમાં દૃષ્ટિકોણમાં લવચીકતા અને ત્વરિત નિર્ણયક્ષમતાની માંગ હતી. આ નવી સમસ્યાઓનો સામનો કરવામાં નાગરિક સેવાની અપૂરતા અનુભવાઈ અને આ નવી સમસ્યાઓના નિવારણ માટે એક નવું સાધન અથવા વહીવટી ઉપકરણ ગઢવું આવશ્યક બન્યું. આવી પરિસ્થિતિઓમાં અને આ વહીવટી આવશ્યકતાને પૂર્ણ કરવાની દૃષ્ટિએ જ નિગમ સરકારના ત્રીજા અંગ તરીકે અસ્તિત્વમાં આવ્યો અને વર્ષો દરમિયાન જાહેર ઉપક્રમોની સ્થાપના અને સંચાલન

કરવા તથા અન્ય જાહેર કાર્યોના નિર્વહ માટે સરકાર દ્વારા તેનો વધતા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

આ ઉપરાંત, એમ.સી. મહેતા અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય (શ્રીરામ – ઓલિયમ ગેસ), (૧૯૮૭) ૧ એસ.સી.સી. ૩૯૫ માં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું:

૨. શ્રીરામ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી દીવાને પ્રાથમિક આક્ષેપ ઉઠાવ્યો કે, મૂળ રિટ અરજીમાં વળતરની કોઈ માંગ કરવામાં આવી નહોતી અને આ મુદ્દાઓ રિટ અરજીમાંથી ઉદ્ભવતા કહી શકાય તેમ નથી, તેથી અદાલતે આ બંધારણીય મુદ્દાઓનો નિર્ણય કરવા આગળ વધવું જોઈએ નહીં. શ્રી દીવાને સ્વીકાર્યું કે ઓલિયમ ગેસનું લીકેજ રિટ અરજી દાખલ થયા પછી બન્યું હતું, પરંતુ તેમનો દલીલ એવો હતો કે અરજદાર ઓલિયમ ગેસના પીડિતોને વળતર માટેની માંગનો સમાવેશ થાય તે માટે રિટ અરજીમાં સુધારા માટે અરજી કરી શકતો હતો, પરંતુ એવી કોઈ સુધારા અરજી કરવામાં આવી નહોતી અને તેથી રિટ અરજી જે સ્થિતિમાં હતી તે મુજબ, આ બંધારણીય મુદ્દાઓ વિચારણા માટે ઉદ્ભવતા નહોતા. શ્રી દીવાને ઉઠાવેલો આ પ્રાથમિક આક્ષેપ અમને ટકાઉ લાગતો નથી. નિઃસંદેહ એ સાચું છે કે અરજદાર વળતર માટેની માંગનો સમાવેશ થાય તે માટે રિટ અરજીમાં સુધારા માટે અરજી કરી

શકતો હતો, પરંતુ માત્ર એટલા માટે કે તેણે એવું કર્યું નહીં, દિલ્હી લીગલ એઈડ એન્ડ એડવાઈસ બોર્ડ અને દિલ્હી બાર એસોસિએશન દ્વારા કરવામાં આવેલી વળતર માટેની અરજીઓ ફગાવી દેવાય એવી નથી. વળતર માટેની આ અરજીઓ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ માં અંતર્નિહિત જીવનના મૂળભૂત અધિકારના અમલીકરણ માટે છે અને આવી અરજીઓનો વ્યવહાર કરતી વખતે, અમે એવો અતિ-તકનીકી અભિગમ અપનાવી શકીએ નહીં જે ન્યાયના હેતુઓને નિષ્ફળ બનાવે. આ અદાલતે અનેક પ્રસંગોએ નિર્દેશ કર્યો છે કે જ્યાં ગરીબી અથવા અશક્તિ અથવા સામાજિક કે આર્થિક રીતે પછાત સ્થિતિને કારણે કોઈ વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓનો વર્ગ ન્યાય માટે કાયદાની અદાલતનો આશરો લઈ શકતો ન હોય અને તેના મૂળભૂત અથવા અન્ય કાનૂની અધિકારનું ઉલ્લંઘન થયું હોય, ત્યાં કોઈપણ જાહેરહિતચિંતક વ્યક્તિ અથવા સામાજિક કાર્યસમૂહ માટે આવી વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના વર્ગના મૂળભૂત અથવા અન્ય કાનૂની અધિકારના સમર્થન માટે કાર્યવાહી લાવવી ખુલ્લી રહે છે અને આ કાર્ય માત્ર નિયમિત રિટ અરજી દાખલ કરીને જ નહીં, પરંતુ અદાલતને પત્ર લખીને પણ કરી શકાય છે. જો આ અદાલત એવી વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના વર્ગના મૂળભૂત અધિકારના ઉલ્લંઘન અંગેની ફરિયાદ કરતો પત્ર સ્વીકારવા તૈયાર હોય, જે ન્યાય માટે અદાલતનો આશરો લઈ શકતા નથી, તો પછી અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ ઓલિયમ ગેસ લીકથી પ્રભાવિત થયેલ વ્યક્તિઓના મૂળભૂત અધિકારના અમલીકરણ માટે કરવામાં

આવેલી આ વળતર અરજીઓ સ્વીકારવામાં ન આવે તેનું કોઈ કારણ નથી. મૂળભૂત અધિકારના અમલીકરણ માટેની અરજીનો વ્યવહાર કરતી વખતે અદાલતે રૂપને નહીં પરંતુ તત્ત્વને જોવું જોઈએ. તેથી, શ્રી દીવાને ઉઠાવેલો પ્રાથમિક આક્ષેપ અમે માન્ય રાખી શકતા નથી.

૩૪. ઉક્ત કલમ કાર્યરત થાય તે પહેલાં, તેમાં સમાવાયેલ વિવિધ પૂર્વઆવશ્યકતાઓનું પ્રથમ પાલન થવું આવશ્યક છે. સર્વપ્રથમ અને મુખ્યત્વે, કેન્દ્રીય સરકારે “સંતોષ” પામેલો હોવો જોઈએ, એટલે કે, તેને કેટલાક વસ્તુલક્ષી તથ્યોના આધારે આ નિષ્કર્ષે પહોંચવું જોઈએ કે બે અથવા વધુ કંપનીઓ વચ્ચે વિલીનીકરણ કરવું આવશ્યક છે. આ માત્ર ત્યારે જ કરી શકાય જ્યારે કેન્દ્રીય સરકાર એવું “આવશ્યક” હોવાનું, અર્થાત્ એવું કરવું જરૂરી હોવાનું, માને. વધુમાં, આ માત્ર “જાહેર હિત” માં જ કરી શકાય છે (આ કલમમાં મૂળરૂપે “રાષ્ટ્રીય હિત” એવો પ્રયોગ હતો. સંશોધન અધિનિયમ ૧૯૬૦ ના ૬૫ દ્વારા “રાષ્ટ્રીય હિત” ને બદલે “જાહેર હિત” પ્રતિસ્થાપિત કરવામાં આવ્યો હતો).

૩૫. મૂળ કલમ ૩૯૬ સંબંધિત કલમવાર નોંધો નીચે મુજબ વાંચાય છે:

કલમ ૩૬૬ — આ એક નવી જોગવાઈ છે અને તેનો ઉદ્દેશ સરકારની પહેલ પરથી, રાષ્ટ્રીય હિતમાં, બે અથવા વધુ કંપનીઓના વિલય માટે જોગવાઈ કરવાનો છે. ક્યારેક એવા પ્રસંગો ઊભા થાય છે કે

જેમાં રાષ્ટ્રીય હિતમાં આવો વિલય સ્પષ્ટપણે અનિવાર્ય બને છે. આવા પ્રસંગોમાં વર્તમાન અધિનિયમ દ્વારા નિર્ધારિત સામાન્ય પ્રક્રિયાનો પાલન કરવાથી લાંબા સમયનો વિલંબ થશે, જે રાષ્ટ્રીય હિતને હાનિકારક સાબિત થશે. એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલ કોઈપણ આદેશમાં, વિલયના પરિણામે રચાતી કંપનીમાં, જૂના શેરધારકો અને જૂના ડિબેનચરધારકો તેમજ અન્ય ઋણદાતાઓને, મૂળ કંપનીઓમાં જેવો હિત હતો તેવો જ હિત મળવાની જોગવાઈ હોવી જોઈએ. આ કલમ હેઠળ સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલ કોઈપણ આદેશ સંસદના બંને ગૃહોના પાટલા પર મૂકવામાં આવશે અને તેથી તે સંસદીય તપાસણીને આધીન રહેશે.

કલમો અંગેની નોંધોમાંથી જે બાબત મહત્વની છે તે એ છે કે રાષ્ટ્રીય હિતમાં વિલય એવો “સ્પષ્ટપણે આવશ્યક” બને એવા કેસો માત્ર “ક્યારેક-ક્યારેક” જ ઊભા થાય છે. એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૩૯૬નું કારણ એ છે કે આવા કેસોમાં પ્રસ્તુત અધિનિયમ દ્વારા નિર્ધારિત સામાન્ય પ્રક્રિયાનું પાલન (અર્થાત્, કલમ ૩૯૧ થી ૩૯૪માં સમાવિષ્ટ પ્રક્રિયા) કરવામાં આવે તો અનાવશ્યક દીર્ઘ વિલંબ થશે, જે રાષ્ટ્રીય હિતને હાનિકારક સાબિત થશે. કલમ ૩૯૪ અને ૩૯૫માં સમાવિષ્ટ પ્રક્રિયા અમલમાં મૂકવી આવશ્યક નથી, તે બાબત કલમ ૩૯૬(૧)માં સમાવિષ્ટ અપ્રાધાન્ય કલમ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે.

૩૬. આ કલમની કલમ ૩૯૬(૩), (૩એ), અને (૪) પણ મહત્વપૂર્ણ છે. આ કલમ હેઠળ કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા આદેશ પસાર કરવા માટેની પૂર્વશરત એ છે કે વિલીનીકરણ પહેલાં દરેક કંપનીના દરેક સભ્ય અથવા ઋણદાતાને, શક્ય તેટલી હદ સુધી, વિલીનીકરણના પરિણામે ઉત્પન્ન થનાર કંપનીમાં અથવા તેની વિરુદ્ધ તેવો જ હિત અથવા અધિકાર પ્રાપ્ત થવો જોઈએ, જે તેને અગાઉની કંપનીમાં સભ્ય અથવા ઋણદાતા તરીકે હતો; અને જો આવું ન હોય, તો એવો સભ્ય અથવા ઋણદાતા વળતર મેળવવા હકદાર રહેશે, જેનું મૂલ્યાંકન નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવી સત્તા દ્વારા કરવાનું રહેશે. એવા મૂલ્યાંકનના આદેશ સામે ઉપકલમ (૩એ) દ્વારા અપીલની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. મહત્વની બાબત ઉપકલમ (૪)માં સમાવાયેલ ફરજિયાત ભાષા છે, જેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે ઉપકલમ (૩એ) હેઠળ અપીલ પ્રસ્તુત કરવાની મુદત સમાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી, અથવા જ્યાં આવી કોઈ અપીલ પ્રસ્તુત કરવામાં આવી હોય ત્યાં સુધી તે અપીલનો અંતિમ નિકાલ ન થાય ત્યાં સુધી, આ કલમ હેઠળ કોઈ આદેશ કરવામાં આવશે નહીં. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યાં સુધી પ્રથમ ઉપકલમ (૩) હેઠળ વળતરનો આદેશ કરવામાં ન આવે અને તેના વિરુદ્ધ અપીલ દાખલ કરવામાં આવી ન હોય અથવા દાખલ કરવામાં આવી હોય તો તેનો નિકાલ ન થયો હોય, ત્યાં સુધી વિલીનીકરણનો કોઈ આદેશ કરી શકાય નહીં. બીજી પૂર્વશરત કુદરતી ન્યાય માટેની આંતરિક જોગવાઈ છે, અર્થાત્, પ્રસ્તાવિત પ્રારૂપ આદેશ પ્રથમ સંબંધિત દરેક કંપનીને મોકલવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ.

ત્યારબાદ કંપનીઓ કેન્દ્રીય સરકારને સૂચનો અથવા આક્ષેપો મોકલી શકે, અને અંતિમ આદેશ પસાર કરતાં પહેલાં કેન્દ્રીય સરકારે તેમનો પ્રથમ વિચાર કરવો ફરજિયાત છે. આવા આક્ષેપો અને સૂચનો બંને કંપનીઓમાંથી કોઈપણ એકના શેરધારકોના કોઈ વર્ગ તરફથી, અથવા બંને કંપનીઓમાંથી કોઈપણ એકના ઋણદાતાઓ અથવા ઋણદાતાઓના કોઈ વર્ગ તરફથી પણ મોકલી શકાય છે.

જ્યાં કેન્દ્ર સરકાર સંતુષ્ટ હોય

૩૭. કંપનીઝ એક્ટ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૨૩૭(બી) માં સમાયેલ સમાન ભાષા અંગે, આ અદાલતે, બેરિયમ કેમિકલ્સ (સુપ્રા) કેસમાં, કલમ ૨૩૭(બી) માં આવેલ “અભિપ્રાયમાં” શબ્દસમૂહનો અર્થ શું થાય તે બાબતે અલગ-અલગ અભિપ્રાયો વ્યક્ત કર્યા હતા. રોહતાસ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ (સુપ્રા) કેસમાં, આ અદાલતે હિદાયતુલ્લાહ, ન્યાયાધીશ (ત્યારે તેઓ જેમ હતા) અને શેલત, ન્યાયાધીશ દ્વારા પ્રતિપાદિત કસોટી નીચે મુજબ સ્વીકારી હતી:

કલમ ૨૩૭(બી)(૧) અને (૨) હેઠળ કાર્યવાહી હાથ ધરતા પહેલાં, કેન્દ્રીય સરકારએ એવો અભિપ્રાય બનાવવો જરૂરી છે કે એવી પરિસ્થિતિઓ અસ્તિત્વમાં છે જે સૂચવે છે કે કંપનીનો વ્યવસાય તેના ઋણદાતાઓ, સભ્યો અથવા અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિઓ સાથે છેતરપિંડી કરવાનો આશય રાખીને, અથવા અન્યથા કોઈ છેતરપિંડીયુક્ત અથવા

ગેરકાયદે હેતુસર, અથવા કોઈપણ સભ્ય પર દમનકારી રીતે ચલાવવામાં આવી રહ્યો છે, અથવા કંપનીની રચના કોઈ છેતરપીંડીયુક્ત અથવા ગેરકાયદે હેતુસર કરવામાં આવી હતી, અથવા કંપનીની રચના અથવા તેના કારોબારના સંચાલનમાં સંકળાયેલા વ્યક્તિઓએ તે સંબંધમાં કંપની પ્રત્યે અથવા તેના કોઈપણ સભ્યો પ્રત્યે છેતરપિંડી, ફરજભંગ અથવા અન્ય દુરાચારમાં દોષિતતા કરી છે.

અમારી સમક્ષ રજૂ કરાયેલા તથ્યો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સરકારએ વિવાદિત આદેશ પસાર કરતાં પહેલાં તેની સમક્ષ રહેલી સામગ્રી તરફ પૂરતું ધ્યાન આપ્યું નહોતું. એવું જણાય છે કે શ્રી એસ.પી. જૈન વિશે તેણે રચેલા અભિપ્રાયના પ્રભાવ હેઠળ તે આવી ગઈ હતી. શ્રી એટર્ની દ્વારા રજૂ કરાયેલ દલીલોમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અપીલકર્તા-કંપની સાથે શ્રી એસ.પી. જૈનનો સંબંધ ન હોત, તો સંબંધિત તપાસ, તમામ સંભાવનાઓ મુજબ, આદેશિત કરવામાં આવી ન હોત. તેથી, સ્પષ્ટ છે કે વિવાદિત આદેશ કરતી વખતે અસંગત વિચારણાઓએ મહત્વપૂર્ણ ભાગ ભજવ્યો હતો.

કલમો ૨૩૫ થી ૨૩૭ હેઠળની સત્તા કેન્દ્રીય સરકારને આ વિશ્વાસના આધારે સોંપવામાં આવી છે કે તેનો ઉપયોગ વાજબી રીતે કરવામાં આવશે. કેન્દ્રીય સરકારનો જે વિભાગ કંપનીઓ સંબંધિત બાબતોનો વ્યવહાર કરે છે, તે કંપની કાયદાના મુદ્દાઓમાં નિષ્ણાત સત્તાધિકારી હોવાનું અનુમાન કરવામાં આવે છે. તેથી, કલમ ૨૩૭(બી)

હેઠળ નિર્ધારિત કરાયેલ માપદંડ કોઈ સામાન્ય નાગરિક માટે આવશ્યક હોય તેવો નથી, પરંતુ નિષ્ણાતનો છે. વિદ્વાન એટર્ની દ્વારા આ સ્થિતિનો વિવાદ કરવામાં આવ્યો નહોતો કે જો અમે આ નિષ્કર્ષે પહોંચીએ કે તેની સમક્ષ રહેલી સામગ્રીના આધારે કોઈપણ વાજબી સત્તાધિકારીએ આક્ષેપિત આદેશ કર્યો હોત નહીં, તો તે રદ થવા પાત્ર છે. આ સ્થિતિ આ અદાલતના બેરીયમ કેમિકલ્સ અને અન્ય વિ. કંપની લો બોર્ડ અને અન્ય [(૧૯૬૬) સપ્લીમેન્ટ એસ.સી.આર. ૩૧૧] ના નિર્ણયથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે.

(પૃષ્ઠ ૧૧૯ પર)

ક્લસ ક્લસ ક્લસ આ અદાલતનો બેરિયમ કેમિકલ્સ કેસમાં આપેલ નિર્ણય, જેમાં કલમ ૨૩૭(બી) ની વ્યાપ્તિનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો, તે મુશ્કેલીને દર્શાવે છે. તે કેસમાં હિંદાયતુલાહ, ન્યાયાધીશ (અમારા વર્તમાન મુખ્ય ન્યાયાધીશ) અને શેલટ, ન્યાયાધીશે આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા હતા કે, જોકે કલમ ૨૩૭(બી) હેઠળની સત્તા વિવેકાધીન સત્તા છે, તેમ છતાં તેના ઉપયોગ માટેની પ્રથમ આવશ્યકતા એ છે કે તપાસ આવશ્યક છે એવી પ્રામાણિક રીતે અભિપ્રાયની રચના થવી જોઈએ અને તેની વધુ આવશ્યકતા એ છે કે “એવા સંજોગો અસ્તિત્વમાં હોય જે સૂચવે” કે કલમમાં નિર્ધારિત કરાયેલ અનુમાન ઉપજે; નિર્દિષ્ટ પ્રકારના અનુમાનને સૂચવનારા સંજોગો પર આધારિત ન હોય તેવી કાર્યવાહી માન્ય ગણાશે નહીં; અભિપ્રાયની રચના અંગત સંતોષ પર

આધારિત છે, પરંતુ કાર્યવાહી માટે અનિવાર્ય પૂર્વશરત તરીકે અનુમાન સાથે સંબંધિત સંજોગોનું અસ્તિત્વ દર્શાવી શકાય તેવું હોવું જ જોઈએ; જો તેમના અસ્તિત્વને પડકારવામાં આવે, તો ઓછામાં ઓછું પ્રાથમિક દ્રષ્ટિએ તે સાબિત કરવું પડે; માત્ર એટલું દાવો કરવું પૂરતું નથી કે આવા સંજોગો અસ્તિત્વમાં છે અને તે શું છે તેનો કોઈ સંકેત ન આપવો, કારણ કે સંજોગો એવા હોવા જોઈએ કે જે ચોક્કસ નિશ્ચિતતાવાળા તારણો તરફ દોરી જાય; તે તારણો છેતરપિંડી કરવાનો ઇરાદો, છેતરપિંડીયુક્ત અથવા ગેરકાયદેસર હેતુ, છેતરપિંડી અથવા દુરાચાર સાથે સંબંધિત હોવા જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં, તેમણે એવું ઠરાવ્યું કે, જોકે કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા અભિપ્રાયની રચના એક સંપૂર્ણપણે અંગત પ્રક્રિયા છે અને એવો અભિપ્રાય યોગ્યતા, વાજબીપણું અથવા પૂરકતાના આધારે અદાલતમાં પડકારવામાં આવી શકતો નથી, તેમ છતાં સંબંધિત સત્તાધિકારીને કલમ ૨૩૭(બી) ના ઉપખંડો (૧), (૨) અને (૩) માં નિર્ધારિત કરાયેલા નિષ્કર્ષને સૂચવનારા સંજોગોમાંથી એવો અભિપ્રાય પ્રાપ્ત કરવો આવશ્યક છે અને “સૂચવનારા સંજોગો” એવો અર્થ સમર્થન કરી શકતા નથી કે સંજોગોનું અસ્તિત્વ પણ અંગત અભિપ્રાયનો વિષય છે. શેલટ, ન્યાયાધીશે વધુમાં નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે કે વિધાનમંડળે અભિપ્રાયની રચના તથા જેના પર તે આધારિત થવાનો છે એવા સંજોગોના અસ્તિત્વ, બન્ને બાબતોને અંગત પ્રક્રિયા પર છોડી દીધી હોય; એ પણ વાજબી નથી કહી શકાય કે આ ખંડ સત્તાધિકારીને એવું

કહેવાની મંજૂરી આપે છે કે તેણે એવા સંજોગોના આધારે અભિપ્રાય રચ્યો છે, જે તેના અભિપ્રાય મુજબ અસ્તિત્વમાં છે અને જે તેના અભિપ્રાય મુજબ છેતરપિંડી કરવાનો ઇરાદો અથવા છેતરપિંડીયુક્ત અથવા ગેરકાયદેસર હેતુ સૂચવે છે.

બીજી તરફ સરકાર, સી.જે. અને મુધોલકર, ન્યાયાધીશે એવું ઠરાવ્યું હતું કે કલમ ૨૩૭(બી) હેઠળ કેન્દ્રીય સરકારને સોંપવામાં આવેલી સત્તા વૈકલ્પિક સત્તા છે અને તે સત્તાના કોઈપણ પાસાં ઉપર ન્યાયિક પુનર્વિચાર માટે અવકાશ નથી. તે ખંડપીઠમાં અન્ય વિદ્વાન ન્યાયાધીશ અમારા ભાઈ બાયાવત, ન્યાયાધીશે કેસના આ પાસા અંગે કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો નહોતો. આ પરિસ્થિતિઓમાં અમારી માટે કલમ ૨૩૭(બી) ની આવશ્યકતાઓને સ્પષ્ટપણે ગોઠવવી અને બેરિયમ કેમિકલ્સ કેસમાં પહોંચાડવામાં આવેલા બે પરસ્પરવિરોધી નિષ્કર્ષોમાંથી કયો નિષ્કર્ષ અમારા નિર્ણય મુજબ કાયદા અનુસાર છે તે જોવું આવશ્યક બની ગયું છે. પરંતુ કલમ ૨૩૭(બી) નું વિશ્લેષણ આગળ ધપાવતા પહેલાં, અમે વિચારાધીન પ્રશ્ન સાથે સંબંધ ધરાવતા અને દલીલો દરમિયાન ઉદ્દેખિત કેટલાક નિર્ણયોનો ઉદ્દેખ કરવા ઇચ્છીએ છીએ.

(પાનાં ૧૨૦-૧૨૧ પર)

XXX XXX XXX

કલમ ૨૩૭(બી) તરફ ફરી આવીએ તો, તેના સાચા વ્યાપનો નિર્ધારણ કરતાં આપણે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે તે કલમ અગાઉ

ઉદ્દેશિત યોજનાનો એક ભાગ છે અને તેથી ઉક્ત જોગવાઈને કલમ ૨૩૫ અને ૨૩૬માંથી તેનો અર્થછાંયો પ્રાપ્ત થાય છે. વિધાનમંડળની મંજૂરી નિર્ધારિત કરતાં આપણે તે કલમોની આવશ્યકતાઓને અવગણી શકતા નથી. કલમ ૨૩૭(બી)નું અર્થઘટન કરતાં કંપની પર તપાસની પ્રતિકૂળ અસરને પણ આપણે અવગણી શકતા નથી. અંતમાં, આપણે એ પણ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે વિવાદિત કલમ કંપનીને તેનો વેપાર અથવા ધંધો ચાલુ રાખવાના અધિકારોમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે અને તેથી તેના શેરધારકોને અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) હેઠળ બાંહેધરી આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારનું ઉલ્લંઘન બને છે, અને જ્યાં સુધી એવું માનવામાં ન આવે કે પ્રશ્નાધીન સત્તા સામાન્ય જનહિતમાં વાજબી મર્યાદા છે ત્યાં સુધી તેની વૈધતા જાળવી રાખી શકાતી નથી. હકીકતમાં, બેરિયમ કેમિકલ્સ કેસમાં પીઠની રચના કરનાર ન્યાયાધીશોના બહુમતે મુખ્યત્વે આ આધારે તે જોગવાઈની વૈધતા માન્ય રાખી હતી કે કેન્દ્રીય સરકારને સોંપવામાં આવેલી સત્તા મનસ્વી સત્તા નથી અને તેનો ઉપયોગ કાયદા દ્વારા લાદવામાં આવેલી મર્યાદાઓ મુજબ જ કરવો પડે છે. અગાઉ દર્શાવેલ કારણોને આધારે, અમે બેરિયમ કેમિકલ્સ કેસમાં હિંદાયતુલાહ, ન્યાયાધીશ અને શેલટ, ન્યાયાધીશોએ પહોંચેલા નિષ્કર્ષ સાથે સહમત છીએ કે ઉપખંડ (૧) માં દર્શાવ્યા મુજબ કંપનીનો વ્યવસાય ચલાવવામાં આવતો હતો અથવા ઉપખંડ (૨) માં ઉદ્દેશિત વ્યક્તિઓ કંપની પ્રત્યે અથવા તેના કોઈ સભ્ય પ્રત્યે છેતરપિંડી અથવા કર્તવ્યચ્યુતિ અથવા

અન્ય ગેરવર્તન માટે દોષી હતી તેવું સૂચવનારી પરિસ્થિતિઓનું અસ્તિત્વ, સરકારને આવશ્યક મત રચવા માટે પૂર્વશરત છે, અને જો તે પરિસ્થિતિઓના અસ્તિત્વને પડકારવામાં આવે, તો આદેશ કરવામાં આવ્યો તે સમયે આવી પરિસ્થિતિઓ અસ્તિત્વમાં હતી કે નહીં તેની તપાસ કરવાનો અદાલતોને અધિકાર છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, પ્રશ્નાધીન પરિસ્થિતિઓનું અસ્તિત્વ ન્યાયિક સમીક્ષા માટે ખુલ્લું છે, જોકે સરકાર દ્વારા રચાયેલ મત અદાલતો દ્વારા સમીક્ષાપાત્ર નથી. અગાઉ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું તેમ, આ કેસમાં આવશ્યક પરિસ્થિતિઓ અસ્તિત્વમાં નહોતી.(પૃષ્ઠ ૧૨૮-૧૨૯ પર)

૩૮. વેસ્ટર્ન યુ.પી. ઇલેક્ટ્રિક પાવર એન્ડ સપ્લાય કો. લિ. વિ. સ્ટેટ ઑફ યુ.પી. અને અન્ય, (૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૮૧૭ માં, આ અદાલતે એવી પરિસ્થિતિનો વિચાર કર્યો હતો જેમાં ઇન્ડિયન ઇલેક્ટ્રિસિટી અધિનિયમ, ૧૯૧૦ માં યુ.પી. અધિનિયમ ૧૯૬૧ ના ૩૦ દ્વારા સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો, જેના દ્વારા, કલમ ૩(૨)(ઈ)(૨) માં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે પરવાનો આપવાથી, કોઈપણ રીતે, તે જ વિસ્તારમાં રાજ્ય સરકાર અથવા રાજ્ય વીજ મંડળ દ્વારા ઊર્જાના પુરવઠામાં અડચણ કે મર્યાદા ઊભી થવી નહીં, જ્યાં રાજ્ય સરકાર એવો પુરવઠો “જાહેર હિતમાં આવશ્યક” છે એવું માને. તે કેસમાં, વડી અદાલતે નોંધ્યું હતું કે ઊર્જાનો સીધો પુરવઠો જાહેર હિતમાં હતો કે નહોતો તે બાબતમાં રાજ્ય સરકાર જ એકમાત્ર નિર્ધારક હતી, કારણ કે તે સત્તાનો સ્વભાવ

આત્મસંતોષ આધારિત હતો. આ અદાલતે, વડી અદાલતના મતને અસ્વીકારતાં, આ મુજબ ઠરાવ્યું:

૧૧. અમે તે દષ્ટિકોણ સાથે સહમત થઈ શકતા નથી. ૧૯૬૧ ના યુ.પી. અધિનિયમ ૩૦ દ્વારા સુધારાયેલ કલમ ૩(૨)(ઈ) મુજબ, નિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓમાં લાયસન્સધારકના વિસ્તારની અંદર સરકારને ગ્રાહકોને ઊર્જા પૂરું પાડવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે: આ સત્તાનો ઉપયોગ એ શરતે આધારિત છે કે સરકાર જાહેર હિતમાં એવું પૂરું પાડવું જરૂરી છે એમ માને. જો તેને પડકારવામાં આવે, તો સરકારે બતાવવું પડશે કે સત્તાનો ઉપયોગ જાહેર હિતમાં જરૂરી હતો. તે દ્વારા અદાલતનો આશય એવો નથી કે તે સરકારના સંતોષ સામે અપીલમાં બેસે. જો પ્રાથમિક દષ્ટિએ એવું પુરાવું હોય કે જેના આધારે સમજદાર વ્યક્તિઓનું કોઈ ચુક્તિપૂર્ણ મંડળ એવું માની શકે કે ગ્રાહકોને સીધું ઊર્જા પૂરું પાડવું જાહેર હિતમાં છે, તો કાયદાની આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ થાય છે. સામાન્ય રીતે વિદ્યુત ઊર્જાનો લાયસન્સધારક, ભલે તેને એકાધિપત્ય ન હોય, પુરવઠાના વિસ્તારમાં વિદ્યુત ઊર્જાના વિતરણ માટેનો વ્યક્તિ હોય છે, કારણ કે ઊર્જાના પ્રસારણ માટે વિદ્યુત પુરવઠા-લાઈનો પાથરવાની અને તેની સ્થાપનાનું જતન કરવાની ફરજ લાયસન્સધારકની હોય છે. જે પરિસ્થિતિઓ કાયદાથી નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે, તેમાં તે અધિકારમાં હસ્તક્ષેપ થઈ શકે છે. અમારા ચુકાદા મુજબ, યોગ્ય કેસોમાં જાહેર હિતમાં

આ પૂરવઠો જરૂરી છે એવો સરકારનો સંતોષ ન્યાયિક સમીક્ષાથી બહાર રાખવામા આવેલો નથી.

૩૯. આ ચુકાદાઓ પછી તરત જ, આ અદાલતે, બેરીયમ કેમિકલ્સ (ઉપરોક્ત) અને રોહતાસ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ (ઉપરોક્ત) નો વિચાર કર્યા બાદ, વહીવટી કાર્યવાહી અંગેની ન્યાયિક સમીક્ષા માટેની કસોટી રામપુર ડિસ્ટિલરી કો. લિ. વિ. કંપની લો બોર્ડ, [૧૯૭૦] ૨ એસ.સી.આર. ૧૭૭ માં નીચે મુજબ પુનઃપ્રતિપાદિત કરી:

“કલમની યોજના તેમાં નિર્ધારિત બાબતો અંગે તપાસ અને નિર્ણય સૂચવે છે. કલમ ૩૨૬ ઉપકલમ (૧)(એ) દ્વારા એવી શરતો નિર્ધારિત કરે છે કે જેમાં કેન્દ્ર સરકાર, કેટલીક નિર્દિષ્ટ પરિસ્થિતિઓમાં, શેરહોલ્ડરોની સામાન્ય સભાના ઠરાવને પ્રભાવી ન રહેવા દેવી શકે. ઉપકલમ (૨) ના ખંડો (એ), (બી) અને (સી) ના પ્રકાશમાં, પ્રસ્તાવિત મેનેજિંગ એજન્ટની નિમણૂક અથવા પુનર્નિમણૂકને મંજૂરી ન આપવાની ફરજ કેન્દ્ર સરકાર પર મુકવામાં આવી છે. યદ્યપિ ઉપકલમનું પ્રણયન નકારાત્મક રૂપમાં કરવામાં આવ્યું છે, તથાપિ તત્વમાં તે ખંડો (એ), (બી) અને (સી) દ્વારા લાદવામાં આવેલા નિયંત્રણોને આધીન રહી, મંજૂરી ન આપવાની સત્તા સરકારને પ્રદાન કરે છે. ઉપકલમ (૨) કેન્દ્ર સરકાર પર એવી ફરજ લાદે છે કે, જ્યાં સુધી સરકારને આથી સંતોષ ન થાય કે મેનેજિંગ એજન્ટ નિમણૂક માટે યોગ્ય અને સમુચિત વ્યક્તિ છે, મેનેજિંગ

એજન્સી કરારની શરતો ન્યાયસંગત અને ચુકિતસંગત છે અને મેનેજિંગ એજન્ટે તે શરતો પૂર્ણ કરી છે જે પૂર્ણ કરવા કેન્દ્ર સરકારે તેની પાસેથી આવશ્યક ગણાવી હતી, ત્યાં સુધી પ્રસ્તાવિત મેનેજિંગ એજન્ટની નિમણૂક અથવા પુનર્નિમણૂકને મંજૂરી ન આપે. આથી, જે આધારો પર સંતોષ આધારિત થઈ શકે છે, તેમની અસ્તિત્વ બાબતે કેન્દ્ર સરકારને અંતિમ નિર્ણાયક બનાવવામાં આવી નથી. જે સરકારનો સંતોષ નિર્ધારક છે તે ચોક્કસ નિષ્પક્ષ તથ્યોના અસ્તિત્વ અંગેનો સંતોષ છે. સંતોષ અંગેનો ઉદ્દેશ આ બતાવીને ખંડિત કરી શકાય છે કે શરતો અસ્તિત્વમાં નહોતી, અથવા કાયદામાં યોગ્ય રીતે નિષ્ણાત એવા વ્યક્તિઓનું કોઈ ચુકિતસંગત મંડળ એવો નિર્ણય પર પહોંચી શક્યું હોત નહીં કે તે શરતો અસ્તિત્વમાં હતી.

અદાલતો, તેમ છતાં, જે આધાર પર સંતોષ પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યો હોય તેના પર્યાપ્તપણાં સાથે સંબંધિત નથી. સંબંધિત બાબત એ છે કે કલમ ૩૨૬ ની ઉપકલમ (૨) ની ઉપકલમો (એ), (બી) અને (સી) માં દર્શાવેલ પરિસ્થિતિઓના અસ્તિત્વ અંગે કેન્દ્રીય સરકારનો સંતોષ. તેથી, અદાલત સમક્ષ તપાસનો મુદ્દો એ છે કે શું કેન્દ્રીય સરકાર આ પરિસ્થિતિઓના અસ્તિત્વ અંગે સંતુષ્ટ હતી કે નહીં. આવા સંતોષના અસ્તિત્વને પડકારવામાં આવી શકતો નથી, સિવાય કદાચ એ આધારે કે સત્તાધિકારીએ દુરભાવનાથી કાર્યવાહી કરી હતી.

પરંતુ જો કેન્દ્રીય સરકારે પોતાની સંતોષપ્રાપ્તિ સુધી પહોંચતાં શરતોના સ્વરૂપને ખોટી રીતે સમજ્યું હોય, અથવા અસંગત સામગ્રીના આધારે કાર્ય કર્યું હોય, અથવા સંબંધિત સામગ્રીની અવગણના કરી હોય, તો તે સંતોષની તપાસ કરવાની અદાલતોની અધિકારિતા બાકાત થતી નથી.”

(પૃ. ૧૮૩)

એમ.એ. રશીદ અને અન્ય વિ. કેરળ રાજ્ય, [૧૯૭૫] ૨ એસ.સી.આર. ૯૩ માં, રોહતાસ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ (ઉપરોક્ત) ને અનુસરીને, વહીવટી નિર્ણયોના ન્યાયિક પુનરાવલોકન માટેની કસોટી રે, સી.જે. દ્વારા આ પ્રમાણે અત્યંત સુસંગત રીતે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હતી:

અધિકારોનો ઉપયોગ કરતા વહીવટી નિર્ણયો, ભલે તે આત્મસંતોષાધીન શબ્દોમાં સોંપવામાં આવ્યા હોય, તેમ છતાં સંબંધિત વિચારણા પર સદ્ભાવપૂર્વક લેવામાં આવવા યોગ્ય છે. અદાલતો તપાસ કરે છે કે શું કોઈ વાજબી વ્યક્તિ કાયદા અથવા તથ્યો અંગે કોઈ મહત્વપૂર્ણ બાબતમાં પોતાને ગેરમાર્ગે દોર્યા વિના પ્રશ્નગત નિર્ણય પર આવી શકી હોત. જે વાજબીપણાના ધોરણનું પાલન વહીવટી સત્તાધિકારીએ કરવાનું આવશ્યક છે તે અદાલતોના પોતાના મત મુજબ શું વાજબી છે તેમાંથી લઈને કોઈ વાજબી સત્તાધિકારીએ શું નક્કી કર્યું હોત તે માપદંડ સુધી વ્યાપી શકે છે. અદાલતો જાણી કાઢશે કે અભિપ્રાય રચવા માટેની પૂર્વશરતોને તથ્યાત્મક આધાર છે કે નહીં.

(પૃ. ૯૯)

ખુદીરામ દાસ વિ. સ્ટેટ ઓફ વેસ્ટ બંગાલ, (૧૯૭૫) ૨ એસીસી ૮૧ માં, આ અદાલતે પ્રતિબંધાત્મક અટકાયતના કેસમાં અટકાયત કરનાર સત્તાધિકારીના આત્મસંતોષના ન્યાયિક પુનર્વિલોકન માટેના માપદંડોનું સર્વાંગી રીતે નિર્ધારણ કર્યું હતું. આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

“ ૯. પરંતુ તેનો અર્થ એવો થતો નથી કે અટકાયતનો આદેશ કરનાર સત્તાધિકારીનો વ્યક્તિગત સંતોષ સંપૂર્ણપણે ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત છે. અદાલતોએ ન્યાયિક નિર્ણયો દ્વારા એક એવો વિસ્તાર નિર્ધારિત કર્યો છે કે, ભલે તે મર્યાદિત હોય, તેમ છતાં તે વિસ્તારની અંદર વ્યક્તિગત સંતોષની માન્યતા ન્યાયિક તપાસને આધીન બની શકે છે. અદાલતોએ જે મૂળ તત્વના આધાર પર આગળ વધારો કર્યો છે તે એવું છે કે, કાર્યપાલિકાને પ્રદાન કરાયેલ સત્તાના પ્રયોગ માટે વ્યક્તિગત સંતોષ પૂર્વશરત હોવાને કારણે, અદાલત હંમેશાં તપાસ કરી શકે છે કે જરૂરી એવો સંતોષ સત્તાધિકારી દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે કે નહીં : જો એવો સંતોષ પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યો ન હોય, તો સત્તાના પ્રયોગ માટેની પૂર્વશરત પૂર્ણ થયેલી ગણાશે નહીં અને સત્તાનો પ્રયોગ દોષિત ગણાશે. વિધાન હેઠળ જે રીતે આવશ્યક હોય તે મુજબ સત્તાધિકારી દ્વારા કોઈ વ્યક્તિગત સંતોષ પ્રાપ્ત થયો નથી એવું કહેવા માટે ન્યાયિક નિર્ણયો દ્વારા કેટલાંક આધાર વિકસાવવામાં આવ્યા છે. સૌથી સરળ સ્થિતિ એ છે કે શું સત્તાધિકારીએ પોતાનું મન જ લાગુ પાડ્યું નથી; આવી સ્થિતિમાં, જે હકીકત બાબતે તેને સંતોષ

પામવો આવશ્યક હતો, તે બાબતે તે શક્ય જ રીતે સંતોષ પામી શક્યો હોત નહીં. એમ્પરર વિ. શિબનાથ બેનર્જી [એ.આઈ.આર. ૧૯૪૩ એફ.સી. ૭૫ : ૧૯૪૪ એફ.સી.આર. ૧ : ૪૫ કિ. એલ.જે. ૩૪૧] આ મુદ્દે દષ્ટાંતરૂપ કેસ છે. ત્યારબાદ એવી સ્થિતિ પણ હોઈ શકે કે સત્તાનો પ્રયોગ અપ્રામાણિક રીતે અથવા ગેરયોગ્ય હેતુસર કરવામાં આવ્યો હોય : આવી સ્થિતિમાં પણ સત્તાધિકારીના ભાગે સંતોષના અસ્તિત્વને નકારી કાઢવામાં આવશે. “ગેરયોગ્ય હેતુ”નું અસ્તિત્વ, એટલે કે વિધાન દ્વારા કલ્પાયેલો ન હોય એવો હેતુ, અનેક નિર્ધારિત કેસોમાં નિયંત્રણના સ્વતંત્ર આધાર તરીકે માન્ય કરવામાં આવ્યું છે. વધુમાં, સંતોષ સત્તાધિકારીનો પોતાનો જ સંતોષ હોવો જોઈએ, અને તેથી, જો સત્તાનો પ્રયોગ કરતાં સત્તાધિકારીએ અન્ય કોઈ સંસ્થા અથવા સત્તામંડળના નિર્દેશ હેઠળ કાર્ય કર્યું હોય, જેમ કે કમિશનર ઓફ પોલીસ વિ. ગોરધનદાસ ભાનજી [એ.આઈ.આર. ૧૯૫૨ એસ.સી. ૧૬ : ૧૯૫૨ એસ.સી.આર. ૧૩૫] માં પોલીસ કમિશનરે કર્યું હતું અને સિમ્સ મોટર યુનિટ્સ લિ. વિ. મિનિસ્ટર ઓફ લેબર એન્ડ નેશનલ સર્વિસ [(૧૯૪૬) ૨ ઓલ ઈ.આર. ૨૦૧] માં મંત્રાલયના અધિકારીએ કર્યું હતું, તો સત્તાનો એવો પ્રયોગ દોષિત ગણાશે; અને તેવી જ રીતે, જ્યાં સત્તાધિકારીએ પોતાની જ બનાવેલી નીતિના નિયમો અથવા અન્ય કોઈ રીતે દરેક વ્યક્તિગત કેસની હકીકતો પર મન લાગુ પાડવાની પોતાની ક્ષમતા નિષ્ક્રિય બનાવી દીધી હોય, ત્યાં પણ સત્તાનો પ્રયોગ દૂષિત ગણાશે. સત્તાધિકારીએ પ્રાપ્ત કર્યો હોવાનું કહેવાતો સંતોષ ત્યાં પણ દોષિત ગણાશે જ્યાં તે ખોટી કસોટી લાગુ પાડવા અથવા વિધાનના ખોટા અર્થઘટન પર આધારિત

હોય. જ્યાં આપું બને છે, ત્યાં સત્તાધિકારીનો સંતોષ તે બાબત વિષે ગણાશે નહીં જેના સંબંધમાં તેને સંતોષ પામવો આવશ્યક છે. ફરીથી, એવો સંતોષ “એવી સામગ્રી પર આધારિત હોવો જોઈએ કે જેને ચુકિતપૂર્ણ રીતે પ્રમાણકારક મૂલ્ય ધરાવતી ગણાવી શકાય.” મરિંદર વિ. કિંગ [એ.આઈ.આર. ૧૯૫૦ એફ.સી. ૧૨૯ : ૫૧ ક્રિ. એલ.જે. ૧૪૮૦ : ૧૯૪૯ એફ.સી.આર. ૮૨૭]. જે આધારો પર સંતોષ આધારિત હોય તેવા હોવા જોઈએ કે કોઈ ચુકિતપૂર્ણ માનવી તેને તે હકીકત સાથે સંકળાયેલા ગણે, જેના વિષયમાં એવો સંતોષ પ્રાપ્ત કરવો હોય. તેઓ તપાસના વિષય સાથે સંબંધિત હોવા જોઈએ અને વિધાનના ક્ષેત્ર તથા હેતુથી પરના ન હોવા જોઈએ. જો સત્તાધિકારીએ, ભલે ઉત્તમથી ઉત્તમ હેતુસર, કોઈ એવી બાબતને સંબંધિત પરિબળ તરીકે ધ્યાનમાં લીધી હોય જે બાબતને સત્તાનો પ્રયોગ કરવો કે ન કરવો અથવા કઈ રીતથી અથવા કેટલા પ્રમાણમાં કરવો તે નક્કી કરતી વખતે તે યોગ્ય રીતે ધ્યાનમાં લઈ શકતો ન હોત, તો

જે રીતે તેનો ઉપયોગ થવો જોઈએ તે રીતે નહીં, તો સત્તાનો એવો ઉપયોગ દુષિત ગણાશે. પ્રતાપ સિંહ વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ [એ.આઈ.આર. ૧૯૬૪ એસ.સી. ૭૨ : (૧૯૬૪) ૪ એસ.સી.આર. ૭૩૩]. જો કાયદામાં સ્પષ્ટ રીતે અથવા અભિપ્રાયથી એવા મુદ્દાઓ દર્શાવવામાં આવ્યા હોય કે જેઓનો સત્તાધિકારીએ અવશ્ય વિચાર કરવો જોઈએ, તો સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે સત્તાધિકારીએ તે મુદ્દાઓનો વિચાર કરવો જ પડે. સત્તાધિકારીએ પોતાનું ધ્યાન તે મુદ્દાઓ તરફ દોરવું જોઈએ, જેમનો વિચાર કરવા તે બંધાયેલો છે”

ટાટા સેલ્યુલર વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા (૧૯૯૪) ૬ એસ.સી.સી.
૬૫૧ માં, તાજેતરના અંગ્રેજી ચુકાદાઓની સર્વાંગી સમીક્ષા કર્યા પછી, આ
અદાલતે આ મુજબ ઠરાવ્યું:

“ ૭૭. અદાલતનું કર્તવ્ય પોતાને કાનૂનીતાના પ્રશ્ન સુધી મર્યાદિત
રાખવાનું છે. તેનું ધ્યાન નીચે મુજબ હોવું જોઈએ:

૧. શું નિર્ણય-લેનાર સત્તાધિકારીએ પોતાની સત્તાની મર્યાદા ઓળંગી
હતી?

૨. કાયદાની ભૂલ કરી,

૩. કુદરતી ન્યાયના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કર્યું,

૪. એવો નિર્ણય પર પહોંચ્યા છે, જે કોઈ વાજબી અધિકરણ પહોંચ્યું ન
હોત અથવા,

૫. પોતાની સત્તાઓનો દુરુપયોગ કર્યો.

અતએવ, કોઈ નિશ્ચિત નીતિ અથવા તે નીતિના અમલીકરણમાં લેવામાં
આવેલ કોઈ નિશ્ચિત નિર્ણય ન્યાયસંગત છે કે નહીં તે નક્કી કરવાનું કાર્ય
અદાલતનું નથી. અદાલતનો સરોકાર માત્ર એ બાબત સાથે છે કે તે નિર્ણયો કઈ
રીતે લેવામાં આવ્યા છે. ન્યાયસંગત રીતે વર્તવાની ફરજનો વ્યાપ કેસ મુજબ
બદલાતો રહેશે. સંક્ષેપમાં કહીએ તો, જે આધારો પર કોઈ વહીવટી કાર્યવાહી
ન્યાયિક પુનર્વિલોકન દ્વારા નિયંત્રણને આધિન બને છે, તેમનું વર્ગીકરણ નીચે
મુજબ કરી શકાય છે:

(૧) ગેરકાનૂનીતા: તેનો અર્થ એવો થાય છે કે નિર્ણય લેનાર સત્તાધિકારીએ તેની નિર્ણય લેવાની સત્તાને નિયંત્રિત કરતા કાયદાને યોગ્ય રીતે સમજવો જોઈએ અને તેને અમલમાં મૂકવો જોઈએ.

(૨) અતાર્કિકતા, અર્થાત્, વેડનેસબરી અયુક્તિત્વ.

(૩) પ્રક્રિયાત્મક અનિયમિતતા.

ઉપરોક્ત માત્ર વ્યાપક આધારો છે, પરંતુ તે સમયાંતરે વધુ આધાર ઉમેરવાની બાબતને નકારી કાઢતું નથી. હકીકતમાં, આર. વિ. સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ ફોર ધ હોમ ડિપાર્ટમેન્ટ, એક્સ પ્રિન્ડ [(૧૯૯૧) ૧ એસી ૬૯૬], માં, લોર્ડ ડિપલોકે ખાસ કરીને એક વિકાસનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, અર્થાત્ પ્રમાણસરતાના સિદ્ધાંતની સંભવિત માન્યતા. આ તમામ કેસોમાં અપનાવવાનો માપદંડ એ છે કે અદાલતે “વિચારવું જોઈએ કે શું એવું કંઈક ખોટું થયું છે કે જેના સ્વભાવ અને પ્રમાણ એવા છે કે જેમાં તેની હસ્તક્ષેપ જરૂરી બને.””

૪૦. ભીખુભાઈ વિઠલભાઈ પટેલ વિ. ગુજરાત રાજ્ય , (૨૦૦૮)૪ એસ.સી.સી. ૧૪૪ માં, આ અદાલતે, એક વિસ્તૃત ચુકાદામાં, બેરિયમ કેમિકલ્સ (ઉપરોક્ત) સહિતના અનેક ચુકાદાઓનો, ગુજરાત ટાઉન પ્લાનિંગ એન્ડ અર્બન ડેવલપમેન્ટ અધિનિયમ, ૧૯૭૬ ની કલમ ૧૭ ના સંદર્ભમાં ઉલ્લેખ કરીને અને તેનો અનુસરણ કરીને જણાવ્યું હતું કે, જો રાજ્ય સરકારની એવી માન્યતા હોય કે પ્રાર્થ પિકાસ યોજનામાં નોંધપાત્ર ફેરફારો જરૂરી છે, તો તે આવા ફેરફારો પ્રકાશિત કરી શકે છે. આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

“ ૨૦. રાજ્ય સરકારને સુધારાઓ પ્રકાશિત કરવાનો અધિકાર છે, શરતે કે તે એવો અભિપ્રાય ધરાવતી હોય કે પ્રાર્થ વિકાસ યોજનામાં મહત્વપૂર્ણ સુધારાઓ આવશ્યક છે. “પ્રાર્થ વિકાસ યોજનામાં મહત્વપૂર્ણ સુધારાઓ આવશ્યક છે” એવો “અભિપ્રાય ધરાવે છે” શબ્દપ્રયોગ અતિમહત્વનો છે. શું નોંધપોથી પર એવું કોઈ સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે કે જેના આધારે રાજ્ય સરકાર એવો અભિપ્રાય રચી શકી હોય કે પ્રાર્થ વિકાસ યોજનામાં મહત્વપૂર્ણ સુધારાઓ આવશ્યક હતા? પ્રાર્થ વિકાસ યોજનામાં મહત્વપૂર્ણ સુધારાઓ કરવાનો રાજ્ય સરકારનો અધિકાર, એવા મહત્વપૂર્ણ સુધારાઓ પ્રાર્થ વિકાસ યોજનામાં આવશ્યક છે એવો તેનો અભિપ્રાય રચવામાં પરસ્પર સંકળાયેલો છે. એવો કોઈ અભિપ્રાય રચ્યા વિના રાજ્ય સરકાર જરૂરી માનવામાં આવેલા સુધારાઓ, સૂચનો અથવા આક્ષેપો આમંત્રિત કરતી નોટિસ સાથે, પ્રકાશિત કરી શકતી નથી. અમે પહેલેથી જ નોંધ્યું છે કે જે દિવસે સંબંધિત મંત્રીએ જમીનને શૈક્ષણિક ઉપયોગ માટે નિયુક્ત કરવાની દરખાસ્ત અંગે નિર્ણય લીધો, તે દિવસે નોંધપોથી પર ઉપલબ્ધ સામગ્રી આ હતી: (એ) મુખ્ય નગર આયોજનકારનો અભિપ્રાય;

(બી) તારીખ ૨૩-૪-૨૦૦૪ની નોંધ, જે નોંધ અગાઉના વિવાદકાર્યવાહીના સમગ્ર પૃષ્ઠભૂમિનો ઉલ્લેખ કરતી રેકૉર્ડના આધારે તૈયાર કરવામાં આવી હતી, તેમજ તે સૂચન સાથે કે જમીન હવે પછી સાઉથ ગુજરાત યુનિવર્સિટીના હેતુ માટે અનામત રાખવી જોઈએ નહીં અને અનામતમાંથી જમીનો મુક્ત કર્યા પછી, તે જ જમીનોને રહેણાંક ક્ષેત્ર હેઠળ મુકવી જોઈએ.

૨૧. એ સાચું છે કે રાજ્ય સરકાર આવી અભિપ્રાયથી બંધાયેલ નથી અને તે બાબતમાં પોતાનો સ્વતંત્ર નિર્ણય લેવા હકદાર છે, શરત એટલી કે દસ્તાવેજી નોંધ પર એવો અભિપ્રાય રચવા માટે સામગ્રી ઉપલબ્ધ હોવી જોઈએ કે મસદ્દા વિકાસ યોજનામાં મહત્વપૂર્ણ ફેરફારો આવશ્યક હતા. મસદ્દા વિકાસ યોજનામાં મહત્વપૂર્ણ ફેરફારો પ્રસ્તાવિત કરીને કાનૂની પ્રક્રિયા પ્રારંભ કરવા માટે અભિપ્રાયની રચના પૂર્વશરત છે.

૨૨. સરકાર દ્વારા રચવાનું કોઈપણ મત વસ્તુલક્ષી કસોટીને આધીન નથી. વપરાયેલી ભાષા એવી કોઈ જગ્યા છોડી રાખતી નથી કે જેમાં સરકારએ પોતાનું મત રચતી વખતે જે આધાર પર કાર્ય કર્યું હતું તે આધારોની પૂરકતા અંગે ન્યાયિક પરીક્ષણની પ્રાસંગિકતા માન્ય ઠરે. પરંતુ એવું સામગ્રી અવશ્ય હોવું જોઈએ, જેના આધારે અને માત્ર જેના આધારે જ રાજ્ય સરકાર પોતાનું એવું મત રચી શકે કે ખરડા વિકાસ યોજનામાં મહત્વપૂર્ણ ફેરફાર કરવો જરૂરી બની ગયો છે.

૨૩. કલમ ૧૭(૧)(એ)(૨) ને પરંતુક સાથે વાંચતાં એનાથી પ્રદાન કરાયેલ સત્તા શરતાધીન સત્તા છે. તે રાજ્ય સરકારની વિવેકબુદ્ધિ મુજબ વાપરવાની સંપૂર્ણ સત્તા નથી. શરત એ છે કે એવો અભિપ્રાય રચાયો હોવો જોઈએ—નિઃસંદેહ આત્મનિષ્ઠ—કે પ્રાર્થ વિકાસ યોજનામાં મૂલભૂત ફેરફારો કરવાનું આવશ્યક બન્યું હતું. આ અભિપ્રાય પ્રાર્થ વિકાસ યોજના સાથે મોકલવામાં આવેલી સામગ્રીના આધારે અથવા રાજ્ય સરકાર પાસે ઉપલબ્ધ હોઈ શકે તેવી સંબંધિત માહિતીના આધારે રચાઈ શકે છે. સંબંધિત સામગ્રીનું

અસ્તિત્વ અભિપ્રાયની રચના માટે પૂર્વશરત છે. “મે” શબ્દનો ઉપયોગ માત્ર વિવેકાધિકાર દર્શાવતો નથી, પરંતુ પ્રાર્થ વિકાસ યોજનામાં મૂલભૂત ફેરફારો કરવાની આવશ્યકતા ઉપજી છે કે નહીં તે વિચારવાની ફરજ પણ દર્શાવે છે. તેમાં ઉપકલમો (૧), (૨) અને (૩) માં નિર્દિષ્ટ કરાયેલા અનેક પગલાંમાંથી કયું પગલું લેવું જોઈએ તે વિચારવાની ફરજ પણ સમાવેશ પામે છે.

૨૪. ઉપબંધની શરૂઆત “જ્યાં રાજ્ય સરકારનું એવું મત હોય કે મસૌદા વિકાસ યોજનામાં અને નિયમોમાં નોંધપાત્ર ફેરફારો આવશ્યક છે, ...” એવા શબ્દોથી થાય છે. આ શબ્દો એ દર્શાવે છે કે સંતોષ સ્વભાવથી વિષયલક્ષી છે, પરંતુ મત રચવા માટે ઉપબંધમાં દર્શાવેલ પરિસ્થિતિઓનું અસ્તિત્વ હોવું આવશ્યક છે, જે પૂર્વશરતો છે. રાજ્ય સરકાર દ્વારા રચવાનું મત કલ્પિત આધાર પર કે માત્ર ઈચ્છાધારી વિચારસરણી પર, ભલે તે કેટલીય પ્રશંસનીય હોય, આધારિત હોઈ શકતું નથી. એવો માર્ગ કાયદામાં અનુમત્ય નથી. મતની રચના, ભલે વિષયલક્ષી હોય, તો પણ તે એવા દસ્તાવેજી સામગ્રી પર આધારિત હોવી જોઈએ જે દર્શાવે કે મસૌદા વિકાસ યોજનામાં નોંધપાત્ર ફેરફારો કરવાનો અવસરજન્ય આવશ્યકતા ઊભી થઈ હતી.

૨૫. રાજ્ય સરકાર દ્વારા અભિપ્રાયની રચના, પ્રાર્થ વિકાસ યોજનામાં નોંધપાત્ર ફેરફારો કરવાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ હોઈ શકે તે સંદર્ભમાં છે. “જેટલું આવશ્યક માનવામાં આવે” આ અભિવ્યક્તિ ફરીથી નિર્ણાયક મહત્વ ધરાવે છે. “વિચાર કરવો” શબ્દનો અર્થ મનન કરવો એવો થાય છે; તે દર્શાવે છે કે મનનો સક્રિય ઉપયોગ થવો જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, “વિચાર કરવો”

શબ્દનો અભિપ્રાય એ છે કે વિષયના બધા સંબંધિત પાસાઓનો વિચાર કરવામાં આવે. સંબંધિત જોગવાઈનું સાદું વાચન સૂચવે છે કે રાજ્ય સરકાર આવા ફેરફારો આવશ્યક બની ગયા છે તેવો વિચાર કર્યા પછી જ તે ફેરફારો પ્રકાશિત કરી શકે. “આવશ્યક” શબ્દનો અર્થ અનિવાર્ય, જરૂરી, અનિવાર્ય રીતે જરૂરી, ઉપયોગી, આનુષંગિક અથવા અનુરૂપ, આવશ્યક, ટાળી ન શકાય એવું, અન્યથા અશક્ય, ટાળવાનું ન હોય એવું, અનિવાર્ય એવો થાય છે. “આવશ્યક” શબ્દનું જે સંદર્ભમાં તેનો ઉપયોગ થયો હોય તે સંદર્ભમાં અર્થઘટન કરવું જોઈએ. (જુઓ એડવાન્સડ લૉ લેક્સિકોન, પી. રામનાથા અચ્યર, ૩જી આવૃત્તિ, ૨૦૦૫.)

૨૬. રાજ્ય સરકારે અભિપ્રાય રચતી વખતે, નોંધપોથી પર ઉપલબ્ધ સામગ્રીના સંદર્ભમાં, ખરેખર ગંભીર મનન-વિચાર કર્યો હોવો તે સ્પષ્ટ થવું જોઈએ કે પ્રારૂપ વિકાસ યોજનામાં નોંધપાત્ર ફેરફારો પ્રસ્તાવિત કરવાનું આવશ્યક બની ગયું હતું.”

૪૧. તેમ છતાં, ભારત તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન સોલિસિટર જનરલ શ્રી તુષાર મહેતાએ એમ. ઝાંગીર ભાતુષા અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, ૧૯૮૯ સપ્લિ. (૨) એસ.સી.સી. ૨૦૧ પર, વિશેષરૂપે પાનું ૨૦૮ પર આવેલ નીચે મુજબના અવતરણ પર આધાર મૂક્યો:

૧૩. હવે સંસદ દ્વારા કલમ ૨૫(૨) હેઠળ નિમણૂક કરાયેલ સત્તાધિકારી તરીકે કેન્દ્રીય સરકારને આ બાબતે સંતોષ થવો આવશ્યક છે કે મુક્તિ અંગેના વિશેષ આદેશો કરવું જાહેર હિતમાં જરૂરી છે. તેણે તે આદેશો પસાર કરવા માટે તેને જે કારણોએ પ્રેરિત કરી હતી તે કારણો દર્શાવ્યાં છે. અમારી

દ્રષ્ટિએ, તે સૂચનાઓમાં ઉલ્લેખિત પરિસ્થિતિઓને અસંગત અથવા અયોગ્ય કહી શકાય નહીં. તે કારણોની પૂરકતા અંગે નિર્ણય કરવા માટે આ અદાલત બેસે તેવી બાબત નથી. જ્યાં આદેશો કરવા જરૂરીયાત છે કે નહીં તે નક્કી કરવાનો સંતોષ કાર્યપાલક સત્તાને સોંપવામાં આવ્યો હોય, એવા કેસોમાં અદાલતના અધિકારક્ષેત્ર પરની મર્યાદાઓ સુસ્પષ્ટ રીતે નિર્ધારિત થયેલી છે અને લાંબા સમયથી સ્વીકારવામાં આવી છે.

આ નિરીક્ષણો તે દલીલના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કરવામાં આવ્યા હતા કે ખાનગી આયાતકારોની સરખામણીએ સ્ટેટ ટ્રેડિંગ કોર્પોરેશનને ભિન્ન વર્તન અપાયું હતું, કારણ કે કસ્ટમ્સ અધિનિયમ, ૧૯૬૨ ની કલમ ૨૫(૨) હેઠળની સૂચના દ્વારા સ્ટેટ ટ્રેડિંગ કોર્પોરેશન માટેની કસ્ટમ શુલ્કમાં ઘટાડો કરવામાં આવ્યો હતો. નોંધવા જેવી મહત્વપૂર્ણ બાબત એ છે કે ન્યાયિક સમીક્ષામાં એ તપાસનો સમાવેશ થતો હતો કે સરકારને મુક્તિના આદેશો પસાર કરવા પ્રેરિત કરનાર કારણોને અસંગત અથવા અયોગ્ય કહી શકાય કે કેમ. જો તેમ હોય, તો ન્યાયિક સમીક્ષાના અધિકારના પ્રયોગમાં આવા આદેશો રદ કરવામાં આવે.

જરૂર. આ રીતે, ઓછામાં ઓછું એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે કેન્દ્ર સરકારનું સંતોષ કલમમાં દર્શાવેલ પૂર્વશરતો અંગે, કાયદા મુજબ યોગ્ય રીતે સમજવામાં આવેલ અર્થમાં, હોવું આવશ્યક છે, અને તે એવા તથ્યો પર આધારિત હોવું જોઈએ કે જે કેન્દ્ર સરકારે એકત્રિત કર્યા હોય, જેથી કેન્દ્ર સરકારનો આદેશ કરવામાં આવે ત્યારે તે પૂર્વશરતો અસ્તિત્વમાં છે તે દર્શાવવામાં આવે. એવા તથ્યો હોવા આવશ્યક છે જેના આધારે કાયદાની યોગ્ય રીતે સમજ આપવામાં આવેલા

વાજબી વ્યક્તિઓના સમૂહ દ્વારા એવું માનવામાં આવી શકે કે જાહેર હિતમાં બે અથવા વધુ કંપનીઓનું એકીકરણ કરવું આવશ્યક છે. સંતોષની રચના અસંગત અથવા કલ્પિત આધાર પર થઈ શકે નહીં, કારણ કે તે સત્તાના પ્રયોગને દૂષિત બનાવી દેશે.

અનિવાર્ય

૪૩. ‘આવશ્યક’ શબ્દપ્રયોગની વ્યાખ્યા પી. રામનાથ અચ્ચરનાં લો લેક્સિકોન (૪થી આવૃત્તિ) માં નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે:

આવશ્યક. અનિવાર્ય રીતે જરૂરી; સર્વોચ્ચ હદે મહત્વપૂર્ણ: એવી આવશ્યક બાબત જે કોઈ વસ્તુના સતત અસ્તિત્વ માટે જરૂરી હોય.

બ્લેક્સ લૉ ડિક્શનરી (૧૦મી આવૃત્તિ) માં “આવશ્યક” ની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે:

આવશ્યક, વિશેષણ. (૧૪૬) ૧. કોઈ વસ્તુના સારતત્ત્વ અથવા આંતરિક સ્વભાવનું, તેને સંબંધિત, અથવા તેને આવરી લેતું. ૨. અતિશય મહત્વનું; મૂળભૂત અને જરૂરી. ૩. વાસ્તવિક અસ્તિત્વ ધરાવતું; પ્રત્યક્ષ.

૪૪. જે. જયલલિતા વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા , (૧૯૯૯) ૫ એસ.સી.સી. ૧૩૮, માં આ અદાલતે એવી દલીલનો વિચાર કર્યો હતો કે ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ ની કલમ ૩(૧) માં કોઈ માર્ગદર્શિકા સમાવિષ્ટ નથી, જ્યારે તે કલમ સરકારને “જેટલા વિશેષ ન્યાયાધીશો જરૂરી હોય તેટલા” નિયુક્ત કરવાની સત્તા આપે છે. એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે આ શબ્દનો નિશ્ચિત અર્થ છે અને તેનો અર્થ “જે અનિવાર્ય, આવશ્યક અથવા

મૂળભૂત હોય તે” એવો થાય છે [ફકરો ૧૪ જુઓ]. તેથી, આ સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૩૯૬ હેઠળ ફરજિયાત એકીકરણ અનિવાર્ય રીતે જરૂરી છે કે કેમ, ઉચ્ચતમ સ્તરે મહત્વપૂર્ણ છે કે કેમ, અને આવું એકીકરણ મૂળભૂત તેમજ જરૂરી બંને છે કે કેમ તે બાબતે કેન્દ્રીય સરકારએ પોતાના મનનો ઉપયોગ કરવો આવશ્યક છે.

જાહેર હિત

૪૫. કલમ ૩૯૬ની ત્રીજી પૂર્વઆવશ્યકતા એ છે કે જાહેર હિતમાં બે અથવા વધુ કંપનીઓનું બલજબરીપૂર્વક વિલીનીકરણ કરતી વખતે કેન્દ્રીય સરકારે પોતાના મનનો ઉપયોગ કરેલો હોવો જોઈએ. “જાહેર હિત” એવો પ્રયોગ છે જે વ્યાપક અને અમૂર્ત છે અને જે સંદર્ભમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે તે સંદર્ભ મુજબ તેનો અર્થઘટન થાય છે. તેમ છતાં, “જાહેર હેતુ” એવા પ્રયોગની જેમ, નોંધવા જેવી મહત્વની બાબત એ છે કે જાહેર હિત એ સમુદાયનો સામાન્ય હિત છે, જે કોઈ વ્યક્તિના ખાનગી હિતથી ભિન્ન છે [જુઓ સ્ટેટ ઓફ બિહાર વિ. મહારાજાધિરાજા સર કામેશ્વર સિંહ ઓફ દરભંગા અને અન્ય, [૧૯૫૨] ૩ એસ.સી.આર. ૮૮૯ પૃષ્ઠ ૧૦૭૩-૧૦૭૫ પર].

૪૬. આ જ બાબત મણિમેગલાઈ વિ. સ્પેશિયલ તેહસીલદાર (જમીન સંપાદન અધિકારી) આદી દ્રવિડર કલ્યાણ, (૨૦૧૮) ૧૩ એસ.સી.સી. ૪૯૧ માં નીચે મુજબ પ્રતિધ્વનિત થાય છે:

૧૪. તે જ રીતે, જાહેર હેતુની ચોક્કસ વ્યાખ્યા આપવી શક્ય નથી. દરેક મામલાને જે હેતુ માટે અધિગ્રહણ માંગવામાં આવે છે તે હેતુના પ્રકાશમાં વિચારવામાં આવવો જોઈએ. તે વ્યક્તિના વિશિષ્ટ હિતના વિરોધમાં સમુદાયના

સામાન્ય હિતની સેવા કરવા માટે હોવું જોઈએ. વ્યાપક રીતે કહીએ તો, જાહેર હેતુમાં એવો હેતુ સમાવેશ પામે છે જેમાં વ્યક્તિના વિશિષ્ટ હિતના વિરોધમાં સમાજના સામાન્ય હિતનો સીધો અને અત્યંત મહત્વનો સંબંધ હોય. સામાન્ય રીતે, વિવાદિત હેતુ જાહેર હેતુ છે કે નથી તે નક્કી કરવા માટે કાર્યપાલિકા શ્રેષ્ઠ નિણાયક હોય છે. તેમ છતાં, તે ન્યાયિક તપાસની પરિધિની બહાર નથી. સમાજના કોઈ એક વર્ગનું હિત, જો તે અધિગ્રહણથી લાભાન્વિત થતું હોય, તો તે જાહેર હેતુ બની શકે છે. પ્રશ્નાધીન અધિગ્રહણથી એવું પ્રગટ થવું જોઈએ કે તે લોકોના કલ્યાણ માટે હતું અને કોઈ ખાનગી વ્યક્તિ અથવા સામૂહિક રીતે જોડાયેલા વ્યક્તિઓના જૂથને લાભ આપવા માટે નહોતું. તેથી, જે કંઈ જાહેર હેતુ માટે ન હોય તે માટે અધિગ્રહણ બળજબરીપૂર્વક કરી શકાય નહીં.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો)

૪૭. મોટર વાહન અધિનિયમ, ૧૯૩૯ ના સંદર્ભમાં, રમેશ્વર પ્રસાદ અને અન્ય વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, (૧૯૮૩) ૨ એસીસી ૧૯૫ માં, આ અદાલતે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું હતું:

૧૯. આખરે કલમ ૪૩-એ(૧) શું કહે છે? તે કહે છે કે રાજ્ય સરકાર જાહેર હિતમાં જરૂરી માને તેવી સામાન્ય સ્વરૂપની દિશાઓ જારી કરી શકે છે. “જાહેર હિત” શબ્દનો અર્થ શું છે? અધિનિયમના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, તેમાં અનેક પરિબલોનો સમાવેશ થાય છે, જેમ કે, મુસાફરી કરતી જનતાની જરૂરિયાતો અને સુવિધાને ધ્યાનમાં રાખીને કોઈ માર્ગ પર અથવા કોઈ વિસ્તારમાં જારી કરી શકાય તેવી પરમિટોની મહત્તમ સંખ્યા, અન્ય એવા માર્ગો અથવા વિસ્તારોમાં પૂરતી

સંખ્યામાં સ્ટેજ કેરેજ સેવાઓની અનુપલબ્ધતા જ્યાં વધારાની સેવાઓ ચાલુ કરવાની જરૂર હોઈ શકે, કાયદો અને વ્યવસ્થાની સમસ્યાઓ, ઇંધણની ઉપલબ્ધતા, કોઈ માર્ગ અથવા વિસ્તારમાં મોટી સંખ્યામાં મોટર વાહનોના સંચાલનથી થતું વાયુમંડલીય પ્રદૂષણમાંથી ઊભી થતી સમસ્યાઓ, માર્ગો પર આવેલા રસ્તાઓ અને પુલોની સ્થિતિ, સ્ટેજ કેરેજ સેવાઓનું ગેરઆર્થિક સંચાલન જેના પરિણામે નાના સંચાલકોનું ઉચ્છેદન થાય અને કોઈ એક ક્ષેત્રમાં જરૂરી કરતાં વધુ મૂડીના રોજગારને કારણે અન્ય ક્ષેત્રોમાં મૂડીરોકાણનો અભાવ સર્જાય વગેરે. અધિનિયમ હેઠળનું જાહેર હિત માત્ર સંચાલકોના હિત અથવા માત્ર મુસાફરોના હિતનો અર્થ કરતું નથી. આપણે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે દરેક અન્ય આર્થિક પ્રવૃત્તિની જેમ સ્ટેજ કેરેજ સેવા ચલાવવી પણ એવી પ્રવૃત્તિ છે જેમાં દુર્લભ અથવા મર્યાદિત ઉત્પાદન સાધનોનો ઉપયોગ સામેલ છે. મોટર પરિવહનમાં મોટર વાહનોમાં વિશાળ મૂડીરોકાણ, કુશળ દ્રાઈવરો અને મિકેનિકોના તાલીમ, વર્કશોપોની સ્થાપના, સુરક્ષિત રસ્તાઓ અને પુલોના નિર્માણ, કાયદો અને વ્યવસ્થા જળવાઈ રહે તે માટે પૂરતી સંખ્યામાં પોલીસ કર્મચારીઓની તહેનાતી અને અન્ય અનેક બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. એવું કહેવું કે કોઈ માર્ગ અથવા વિસ્તારમાં જેટલી વધુ સ્ટેજ કેરેજોની સંખ્યા હોય તેટલી વધુ જનતાના સભ્યોને સુવિધા થશે, એ સામાન્ય જનતાને અસર કરતાં અનેક પાસાઓ ધરાવતી સમસ્યાનું અતિસરલીકરણ છે. જો આપણે અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓ પર નજર દોડાવીએ તો સ્પષ્ટ થાય છે કે જાહેર હિતને અસર કરતી વિવિધ બાબતો પ્રત્યે તેમાં કેટલું ધ્યાન આપવામાં

આવ્યું છે. તેમાં ડ્રાઇવરોને તેમની કુશળતાના આધારે પરવાનો આપવાની જોગવાઈઓ, કંડક્ટરોને પરવાનો આપવાની જોગવાઈઓ, મોટર વાહનો કયા વિનિર્દેશોને અનુરૂપ હોવા જોઈએ તે, માર્ગ અને રેલ પરિવહનનું સંકલન, માર્ગ પ્રણાલીના હાસને અટકાવવું, મોટર વાહનો વચ્ચેની ગેરઆર્થિક સ્પર્ધાને અટકાવવું, વાજબી ભાડું નિશ્ચિત કરવું, નિર્ધારિત સમયપત્રકનું મોટર વાહનો દ્વારા પાલન, જરૂરી સુવિધાઓ સાથે બસ સ્ટેન્ડનું નિર્માણ, વાહનોમાં આરામ અને સ્વચ્છતાના ધોરણો જાળવવા, આંતરરાજ્ય પ્રવાસન વાહનવ્યવહારનો વિકાસ અને દેશના તમામ ભાગોને પૂરતી અને કાર્યક્ષમ પરિવહન સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવાના હેતુથી અન્ય અનેક બાબતો સંબંધિત જોગવાઈઓ છે. તેથી, અધિનિયમની કલમ ૪૩-એ હેઠળ રાજ્ય સરકાર દ્વારા આપવામાં આવતી કોઈપણ દિશા, તે તમામ બાબતો સાથે સુસંગત હોવી જોઈએ જેઓ અંગે વિધાનમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. આવી પરિસ્થિતિમાં એવું કહેવું કે કોઈ પણ ઉચ્ચ મર્યાદા વિના કોઈપણ પાત્ર સંચાલકને કેટલીય સંખ્યામાં પરમિટો આપી શકાય, તે કાયદેસરની સત્તાના પ્રતિનિધિકરણની મર્યાદાઓનો અતિક્રમણ કરવું છે અને મોટર પરિવહન જેવી મહત્વપૂર્ણ આર્થિક પ્રવૃત્તિને ઉપહાસરૂપ બનાવવું છે.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૪૮. જનતા દળ વિ. એચ.એસ. ચૌધરી અને અન્યમાં, (૧૯૯૨) ૪ એસ.સી.સી. ૩૦૫, આ અદાલતે સ્ટ્રાઉક્સ જ્યુડિશિયલ ડિક્શનરીનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જેમાં “જાહેર હિત” ની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરવામાં આવી છે:

“ ૫૧. સ્ટ્રાઉઝ્સ જ્યુડિશિયલ ડિક્શનરી, ખંડ ૪ (જમી આવૃત્તિ) માં ‘જાહેર હિત’ ની વ્યાખ્યા આ મુજબ કરવામાં આવી છે:

“જાહેર હિત — ૧. જાહેર અથવા સામાન્ય હિતનો મુદ્દો એવો અર્થ આપતો નથી કે જે માત્ર જિજ્ઞાસા સંતોષે, માહિતીપ્રેમ અથવા મનોરંજન માટે રસપ્રદ હોય; પરંતુ એવો મુદ્દો છે જેમાં સમુદાયના એક વર્ગનો નાણાકીય હિત હોય, અથવા એવો કોઈ હિત હોય જેના દ્વારા તેમના કાનૂની હકો અથવા બાધ્યતાઓ પ્રભાવિત થાય છે.” (કેમ્બેલ સી.જે. દ્વારા, આર. વિ. બેડફોર્ડશાયર [૨૪ એલજે ક્યુબી ૮૪] માં).

૫૨. બ્લેક્કસ લો ડિક્શનરી (૬મી આવૃત્તિ), માં ‘જાહેર હિત’ ની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે:

જાહેર હિત — એવી કોઈ બાબત જેમાં જનતા, વ્યાપક અર્થમાં સમગ્ર સમુદાયનો, કોઈ આર્થિક હિત હોય, અથવા એવો કોઈ હિત હોય જેના દ્વારા તેમના કાનૂની અધિકારો અથવા જવાબદારીઓ પ્રભાવિત થાય. તેનો અર્થ માત્ર જિજ્ઞાસા જેટલો સંકુચિત નથી, અથવા એવી નિશ્ચિત સ્થાનિક વિસ્તારોના હિતો જેટલો પણ નથી, જે પ્રશ્નાધીન બાબતો દ્વારા પ્રભાવિત થઈ શકે. સ્થાનિક, રાજ્ય અથવા રાષ્ટ્રીય શાસનના કાર્યોમાં સામાન્ય રીતે નાગરિકો દ્વારા વહેંચાયેલ હિત

૪૯. અમદાવાદ શહેરની મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન અને અન્ય વિ. જાન મહંમદ ઉસ્માનભાઈ અને અન્ય, (૧૯૮૬) ૩ એસસીસી ૨૦ માં, આ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે “સામાન્ય જનહિતમાં” એવો પ્રયોગ વ્યાપક અર્થ ધરાવે છે, જેમાં

જાહેર વ્યવસ્થા, જાહેર આરોગ્ય, જાહેર સુરક્ષા, નૈતિકતા, સમુદાયનું આર્થિક કલ્યાણ, અને ભારતના સંવિધાનના ભાગ ૪ માં ઉલ્લેખિત ઉદ્દેશ્યોનો સમાવેશ થાય છે [જુઓ પરિષેદ ૧૯].

૫૦. એ જ રીતે, બી.પી. શર્મા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા એન્ડ અન્ય., (૨૦૦૩)૭ એસ.સી.સી. ૩૦૯ માં, આ અદાલતે આ રીતે ઠરાવ્યું હતું:

૧૫. “સામાન્ય જનહિતમાં” એવો પ્રયોગ અનેક નિર્ણયો માં વિચારાધીન આવ્યો છે અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે તેના વ્યાપમાં જાહેર આરોગ્ય અને સદાચાર જેવા હિતો (જુઓ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર વિ. હિંમતભાઈ નરભેરામ રાવ [એ.આઈ.આર. ૧૯૭૦ એસ.સી. ૧૧૫૭ : (૧૯૬૯) ૨ એસ.સી.આર. ૩૯૨]), આર્થિક સ્થિરતા (સ્ટેટ ઓફ આસામ વિ. સૃષ્ટિકાર ડોપરાહ [એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૪૧૪]), દેશની સ્થિરતા, જરૂરી ચીજવસ્તુઓનું વાજબી કિંમતે સમાન વિતરણ (યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. ભાનામલ ગુલઝારીમલ લિ. [એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ એસ.સી. ૪૭૫ : ૧૯૬૦ ક્રિ. એલ.જે. ૬૬૪]) તેમજ જાહેર જીવનની પવિત્રતા જળવાઈ રહે, છેતરપિંડીનું નિવારણ થાય અને તેવા સમાન વિચારણાઓનો સમાવેશ થાય છે.

૫૧. હવે આપણા દેશમાં આવેલા મુદ્દા તરફ આવતાં, હિંદુસ્તાન લીવર એમ્પ્લોઈઝ યુનિયન

વિ. હિંદુસ્તાન લીવર લિ. અને અન્ય, ૧૯૯૫ સપ્ (૧) એસસીસી ૪૯૯, સહાઈ, ન્યાયાધીશે, સહમતિપૂર્ણ ચુકાદામાં, કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૩૯૪ માં આવેલ “જાહેર હિત” નો નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો:

“ પ. તેમ છતાં, જે બાબત વિચારપૂર્વકના પરિચિંતનની માંગ કરે છે તે એ છે કે વિલીનીકરણમાં સંકળાયેલા જાહેર હિત અંગે કંપની અદાલતે પોતાનું મન લગાવીને વિચાર કર્યો છે કે કેમ. આ સંદર્ભમાં ભારતીય કાનૂન અંગ્રેજી કાનૂનથી ભિન્ન છે અને તે અદાલત પર એવો કર્તવ્ય આરે છે કે વિલીનીકરણ જાહેર હિતના વિરોધમાં નહોતું તેની નિષ્પક્ષ અને સાવધાનીપૂર્વક તપાસ કરે. અંગ્રેજી કાનૂનમાં આવી કોઈ જોગવાઈ અસ્તિત્વમાં નથી. જાહેર હિત શું ગણાય તે કોઈ કડક બંધારણમાં બાંધી શકાય તેમ નથી. તે એક ગતિશીલ સંકલ્પના છે જે સતત બદલાતી રહે છે. બ્લેક્સ લો ડિક્શનરીમાં તેનું આ પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે:

એવી કોઈ વસ્તુ જેમાં જનતા, વ્યાપક સમુદાયને, કોઈ આર્થિક હિત હોય, અથવા એવું કોઈ હિત હોય જેના દ્વારા તેમના કાનૂની અધિકારો અથવા બાધ્યતાઓ પ્રભાવિત થાય. તેનો અર્થ માત્ર જિજ્ઞાસા જેટલો સંકુચિત નથી, અથવા પ્રશ્નાધીન બાબતો દ્વારા પ્રભાવિત થઈ શકે તેવી કોઈ વિશેષ સ્થાનિકતાના હિતો જેટલો પણ નથી. સ્થાનિક, રાજ્ય કે રાષ્ટ્રીય સરકારના કાર્યોમાં નાગરિકો દ્વારા સામાન્ય રીતે વહેંચાતું હિત.

તે વ્યાપક પરિમાણ ધરાવતો એક અભિવ્યક્તિપ્રયોગ છે. સેવા કાયદામાં તેનો ભિન્ન અર્થસંદર્ભ અને સમજ હોઈ શકે છે અને ફોજદારી કાયદામાં તેનો અર્થ નાગરિક કાયદાથી પણ ભિન્ન હોઈ શકે છે તથા કંપની કાયદામાં તેની છાયા સંપૂર્ણપણે જુદી હોઈ શકે છે. બે ભારતીય કંપનીઓના વિલયનો પ્રસંગ હોય ત્યારે તેનો દ્રષ્ટિકોણ બદલાઈ શકે છે. પરંતુ જ્યારે વિલય વિદેશી કંપનીની

અનુસંગી કંપની સાથેનો હોય ત્યારે વિચારણાના તત્વો સંપૂર્ણપણે જુદા હોઈ શકે છે. પરીક્ષણ કરવા માટે માત્ર શેરહોલ્ડરો અથવા કર્મચારીઓના હિતનો જ નહીં, પરંતુ સમાજના હિતનો પણ વિચાર કરવો પડે છે. અને જે યોજના માન્ય અને સારી હોય તે પણ જો જાહેર હિતના વિરુદ્ધ હોય તો દોષપૂર્ણ બની શકે છે.

૬. કલમ ૩૯૪ અદાલત પર આ બાંહેધરી મૂકે છે કે વિલીનીકરણ અથવા એકીકરણ માટેની યોજના જાહેર હિતના વિરોધમાં ન હતી તે બાબતે અદાલત સંતુષ્ટ થાય. આવી સંતુષ્ટિનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત એ જ છે કે પક્ષકારો વચ્ચે થયેલા કોઈપણ સમાધાન અથવા પતાવટમાં અંતર્નિહિત વ્યાપક અને સામાન્ય સિદ્ધાંતો મુજબ તે અયોગ્ય, જાહેર નીતિના વિરોધમાં અથવા અંતઃકરણને ઝંઝોડે તેવી ન હોવી જોઈએ. કંપનીઓના વિલીનીકરણમાં અદાલતો દ્વારા “વિવેકી વ્યાવસાયિક વ્યવસ્થાપન કસોટી”નો સિદ્ધાંત અથવા યોજના કાયદાથી બચવા માટેનું સાધન ન હોવી જોઈએ એવો સિદ્ધાંત વિકસાવવામાં આવ્યો છે. પરંતુ જ્યારે અદાલત કોઈ વિદેશી કંપનીની અનુસંગી કંપની સાથેના એકીકરણની યોજના અંગે વિચારતી હોય ત્યારે કસોટી માત્ર એટલી નથી કે તે યોજનાથી શેરધારકોના નફામાં મહત્તમ વધારો થશે કે નહીં અથવા કર્મચારીઓના હિતનું રક્ષણ થયું છે કે નહીં, પરંતુ તેને એ પણ સુનિશ્ચિત કરવું પડે કે આવા એકીકરણના પરિણામે ઉદ્યોગના પ્રોત્સાહનમાં અડચણ ન આવે અથવા રાષ્ટ્રીય અર્થતંત્રના વિકાસમાં અવરોધ ન ઊભો થાય. ઉદારિફૂત આર્થિક નીતિનો હેતુ આ લક્ષ્ય હાંસલ કરવાનો છે. તેથી, એકીકરણ આ હેતુના વિરોધમાં ન હોવું જોઈએ. ઇંગ્લિશ નિર્ણયો હોર એન્ડ કો. લિ., ૨ [૧૯૩૩ ઓલ ઈ.આર. રિપોર્ટ ૧૦૫, ચી. ડી.]

અને બ્યુગલ પ્રેસ લિ., રે [૧૯૬૧ ચી. ૨૭૦ : (૧૯૬૦) ૧ ઓલ ઈ.આર. ૭૬૮ : (૧૯૬૦) ૨ ડબલ્યુ.એલ.આર. ૬૫૮] પર એવો આધાર રાખવો કે અદાલતની સત્તા માત્ર એટલી બાબતે સંતુષ્ટ થવાની છે કે અધિનિયમની જોગવાઈઓનું પાલન થયું છે કે નહીં અથવા વર્ગ અથવા વર્ગોનું પૂર્ણ પ્રતિનિધિત્વ થયું હતું અને બે ખાનગી કંપનીઓ વચ્ચેનો બંધોબસ્ત એવો હતો જેનો કોઈ વ્યવસાયી વ્યક્તિ ચુકિતપૂર્ણ રીતે સ્વીકાર કરે, તે યોગ્ય હોઈ શકે અને સામાન્ય રીતે તેનું અનુસરણ પણ થઈ શકે; પરંતુ જ્યારે એકીકરણ કોઈ વિદેશી કંપનીની અનુસંગી કંપની સાથે હોય ત્યારે દેશના આર્થિક હિતને અગ્રતા આપવી પડી શકે. આ સંદર્ભમાં અદાલતનું અધિકારક્ષેત્ર વ્યાપક છે.”

(ભાર આપવામાં આવ્યો છે)

૫૨. બિહાર પબ્લિક સર્વિસ કમિશન વિ. સૈયદ હુસૈન અબ્બાસ રિઝવી અને અન્ય. , (૨૦૧૨) ૧૩ એસ.સી.સી. ૬૧માં, આ અદાલતે સેવા કાયદાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં “જાહેર હિત” નો નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો હતો:

૨૨. “જાહેર હિત” શબ્દપ્રયોગનો તેનો સાચો અર્થાભિપ્રાય સમજીને અર્થઘટન કરવું આવશ્યક છે જેથી અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓને સંપૂર્ણ અર્થ મળી રહે. “જાહેર હિત” શબ્દપ્રયોગને તેના કડક અર્થમાં, તેની તમામ અપવાદો સહિત, જોવો આવશ્યક છે જેથી અધિનિયમના પ્રાવધાનો મુજબ કાનૂની મુક્તિનો ઇનકાર ન્યાયસંગત ઠરે. સામાન્ય પ્રચલિત અર્થમાં “જાહેર હિત” શબ્દપ્રયોગ, “જાહેર હેતુ”ની માફક, કોઈ સચોટ વ્યાખ્યા માટે સક્ષમ નથી. તેનો કોઈ કઠોર અર્થ નથી; તે લચીલું છે અને જે કાયદામાં તેનો ઉલ્લેખ

થયો હોય તે કાયદામાંથી જ તેનો સ્વભાવ અને અર્થ ગ્રહણ કરે છે; તેમજ સમય, સમાજની સ્થિતિ અને તેની જરૂરિયાતો અનુસાર તેની સંકલ્પનામાં ફેરફાર થતો રહે છે (બિહાર રાજ્ય વિ. કામેશ્વર સિંહ [એ.આઈ.આર. ૧૯૫૨ એસ.સી. ૨૫૨]). તેનો અર્થ એવો પણ થાય છે કે જનસામાન્યનું સર્વસામાન્ય કલ્યાણ, જે માન્યતા અને સંરક્ષણને પાત્ર હોય; એવી બાબત જેમાં સમગ્ર જનતા હિતસંબંધ ધરાવે [બ્લેક્સ લો ડિક્શનરી (૮મી આવૃત્તિ)].

૫૩. આર.આર. ત્રિપાઠી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા , (૨૦૧૦) ૧ બોમ સીઆર ૫૧૩, માં બોમ્બે વડી અદાલતે બિઝનેસ ડિક્શનરીનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જેમાં “જાહેર હિત” ની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે:

સામાન્ય જનતાનું કલ્યાણ (કોઈ વ્યક્તિ, જૂથ અથવા ફર્મના સ્વાર્થલક્ષી હિતના વિપરીત), જેમાં સમગ્ર સમાજનો હિતસંબંધ જોડાયેલો હોય છે અને જેને સરકાર તથા તેની એજન્સીઓ દ્વારા માન્યતા, પ્રોત્સાહન અને સંરક્ષણ મળવું યોગ્ય બને છે. આ શબ્દપ્રયોગ અસ્પષ્ટ હોવા છતાં, રાજ્યની ગુપ્તતા અને ગોપનીયતાના મુદ્દાઓમાં સરકારો દ્વારા સામાન્ય રીતે જાહેર હિતનો દાવો કરવામાં આવે છે. કોઈ નિર્ણય, નીતિ, કાર્યક્રમ અથવા પ્રકલ્પ સાથે સંકળાયેલા અપેક્ષિત લાભો તથા સંભવિત ખર્ચ અથવા નુકસાનની તુલના કરીને તેનું અનુમાન કરવામાં આવે છે.

(ભાર મૂકેલ)

૫૪. બે અથવા તેથી વધુ કંપનીઓના ફરજિયાત વિલીનીકરણના સંદર્ભમાં, “જાહેર હિત” શબ્દપ્રયોગનો અર્થ જનતાનું કલ્યાણ અથવા સમગ્ર

સમાજના હિત સાથે સંબંધિત એવો હિત એવો થશે, જે ખાનગી વ્યક્તિઓના કોઈ સમૂહના “સ્વાર્થી” હિતથી વિપરીત હોય. તેથી, આ સંદર્ભમાં “જાહેર હિત” એવો અર્થ ધરાવી શકે છે કે જે રાષ્ટ્ર માટે આવશ્યક માલ અથવા સેવાઓના ઉત્પાદનના હિતને ધ્યાનમાં લે, જેથી તે રાષ્ટ્રના કલ્યાણ અને પ્રગતિમાં યોગદાન આપી શકે અને તે સાથે જ અત્યંત આવશ્યક રોજગાર પણ પૂરો પાડી શકે. તેથી, આ સંદર્ભમાં “જાહેર હિત”નો અર્થ બે અથવા તેથી વધુ કંપનીઓના સંસાધનોનું એવું સંયોજન એવો થશે કે જે સમુદાયના સર્વસામાન્ય હિત માટે માલ અને સેવાઓના ઉત્પાદન તથા વપરાશ અને તે સંબંધિત વ્યક્તિઓના રોજગાર પર અસર કરે. વિપરીત રીતે, કોઈપણ એવી કાર્યવાહી કે જે ઉદ્યોગના પ્રોત્સાહનમાં અવરોધ ઊભો કરે અથવા એવા વિકાસમાં અટકાવ કરે જે રાષ્ટ્રીય અથવા જાહેર હિતમાં હોય, તે આ કલમમાં ઉદ્દેખિત જાહેર હિતના વિરુદ્ધ ગણાશે.

પપ. આ તબક્કે, સૌપ્રથમ અમારે જોવું જરૂરી છે કે કલમ ૩૯૬ ની લાગુ પડતરતા માટેની પૂર્વશરતો પૈકી પ્રત્યેક શરત હાલના કેસના તથ્યો પર લાગુ પડે છે કે નહીં. કેન્દ્રીય સરકાર “સંતુષ્ટ” હોવાના પ્રશ્ન સુધી, ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટનના અહેવાલ અને ૧૭.૧૨.૨૦૧૩ ના એફ.એમ.સી.ના આદેશના આધારે, કેન્દ્રીય સરકારે ધ્યાનમાં લીધેલા નીચેના તથ્યો આ મુજબ છે:

પપ. ૧ ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન અહેવાલ ખરેખર એક અસ્વીકરણથી શરૂ થાય છે, જે નીચે મુજબ છે:

“ જ. મર્યાદાઓ

૪.૧. અમારા નિષ્કર્ષો અમને ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવેલી માહિતીના આધારે છે અને અમે આ માહિતીની સ્વતંત્ર રીતે ચકાસણી અથવા માન્યતા કરી નથી.

૪.૨. અમારું કાર્ય કોઈપણ હિસાબી ધોરણો હેઠળનું લેખાપરીક્ષણ બનતું નહોતું અને અમારા કાર્યનો વ્યાપ કાયદેસર લેખાપરીક્ષણના વ્યાપથી નોંધપાત્ર રીતે ભિન્ન હતો. તેથી, કાયદેસર લેખાપરીક્ષણ જેટલા જ સ્તરના વિશ્વાસ માટે તેના પર આધાર રાખી શકાય નહીં.

૪.૩. અમારા દ્વારા કરવામાં આવેલ કામ તે સમયબિંદુએ કાર્યક્ષેત્ર અને આવશ્યક કડકાઈ પ્રતિબિંબિત કરવા માટે જરૂરી માનવામાં આવ્યું હતું તે મુજબ હતું.

૫. પ્રતિબંધો

૫.૧. અમારા અહેવાલો અને ટિપ્પણીઓ સ્વભાવથી ગુપ્ત છે અને સામાન્ય પ્રસાર અથવા પ્રકાશન માટે અભિપ્રેત નથી, તેમજ દરેક નિર્ધારિત પ્રસંગે અમારી પૂર્વ સંમતિ વિના, તેઓને પૂર્ણરૂપે અથવા અંશતઃ ઉદ્ઘૂત કરવા અથવા સંદર્ભિત કરવા યોગ્ય નથી. આવી સંમતિ અયોગ્ય રીતે રોકી રાખવામાં આવશે નહીં. એનએસઈએલ અને એફએમસી પાસે અમારી શોધોને કોઈપણ રીતે બદલવાની કોઈ સત્તા અથવા ક્ષમતા રહેશે નહીં. આ પરિણેદની જોગવાઈઓના વિરુદ્ધ અમારા અહેવાલોના પ્રસાર, પ્રકાશન, પુનરુત્પાદન અથવા ઉપયોગના પરિણામે કોઈપણ વ્યક્તિએ વહન કરેલા કોઈપણ ખર્ચ, નુકસાન, હાનિ, જવાબદારીઓ અથવા ખર્ચાઓ બાબતે અમે સર્વ જવાબદારી અથવા દાયિત્વનો

અસ્વીકાર કરીએ છીએ. જો એવી કોઈ વધારાની માહિતી અથવા દસ્તાવેજીકરણ ઉપલબ્ધ થાય જે અમારા અહેવાલોમાં પહોંચેલા નિષ્કર્ષોને અસર કરે, તો તે મુજબ અમારી શોધો અને અહેવાલમાં સુધારો કરવાનો અધિકાર અમે અનામત રાખીએ છીએ. વધુમાં, અમારા અહેવાલોમાંની ટિપ્પણીઓ કાનૂની સલાહ અથવા અભિપ્રાય તરીકે અભિપ્રેત નથી, અને તેમ તેમનું અર્થઘટન પણ થવું જોઈએ નહીં.” તેમ છતાં, ઉક્ત અહેવાલમાં કાર્યકારી સારાંશમાં જણાવવામાં આવ્યું છે:

“બી. કાર્યકારી સારાંશ

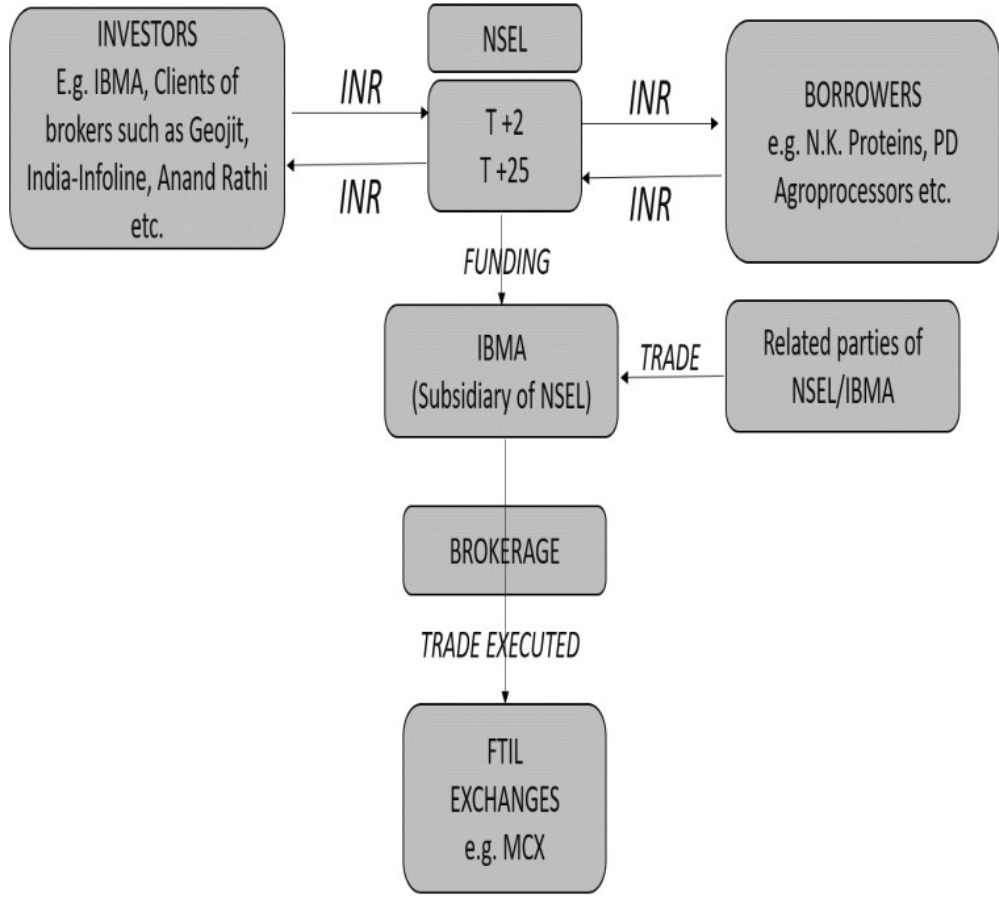
આ કાર્યપાલક સારાંશ આખા અહેવાલ સાથે સંયુક્ત રીતે વાંચવાનો છે અને તેને સ્વતંત્ર દસ્તાવેજ તરીકે ગણવો જોઈએ નહીં.

વિત્તપોષણ વ્યવસાય

૧. ૧ એનએસઈએલ એક્સચેન્જ મંચનો ઉપયોગ ધિરાણ વ્યવસાય ચલાવવા માટે કરવામાં આવતો હતો.

ઇન્ડિયન બુલિયન માર્કેટ એસોસિયેશન (‘આઈ.બી.એમ.એ.’) એ એફ.ટી.આઈ.એલ. જૂથની એક્સચેન્જો (એન.એસ.ઈ.એલ. અને મલ્ટી-કોમોડિટી એક્સચેન્જ ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ (‘એમ.સી.એક્સ.’).) પર સંબંધિત પક્ષ દ્વારા મોટા પાયે વેપાર શક્ય બનાવ્યો.

આ નીચે આપેલ આકૃતિ મુજબ દર્શાવવામાં આવે છે:—



૧. ૨ ગ્રાન્ટ થોન્ટને નોંધ્યું કે એનએસઈએલ વિનિમયના વેપારોનો મોટો જથ્થો જોડિયા બેક-ટુ-બેક કરારો દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો. રોકાણકારોએ એકસાથે ટૂંકા ગાળાનો ખરીદી કરાર (દા.ત. ટી+૨ – અર્થાત્ ૨-દિવસીય સમાપ્તિ) અને લાંબા ગાળાનો વેચાણ કરાર (દા.ત. ટી+૨૫ – અર્થાત્ ૨૫-દિવસીય સમાપ્તિ) કર્યા હતા. આ કરારો એ જ પક્ષકારોએ પૂર્વનિર્ધારિત કિંમતે કર્યા હતા અને નીચે દર્શાવ્યા મુજબ લાંબા ગાળાની સ્થિતિઓમાં હંમેશા નફો નોંધાતો હતો:

ટ્રેડ	ડી	ખરીદો	મેમ્બ	(સી આઈડ ી:૧ ૦) સભ્ય નું નામ		કરાર	ઉપ	ટર્મી	વેપાર	વેપાર
ઈ	અલ	/સેલ	ઈ.આ ર. આઈ. ડી.			સંહિત ા	દલાલ	નલ આઈડ ી	કિંમત	મૂલ્ય
તારી ખ	(સી આઈડ ી:૧ ૦) ઓ						(સી આઈડ ી:૧ ૦) ઓ.			
૦૨	૮૭	એસ	૧૩૭ ૯૦	પીડી	ડીએ લએફ ૦૦૨	પીડી વાય૧ ૧૨૧	૪૭૪	૧૩૭ ૯૧	૨૪૦ ૦.૦૦	૩૬૦ ,૦૦ ૦
એપ્રિ લ				અગ્રો પ્રોસે સો		એચ. આર. ૨				
૨૦૧ ૨				આર એસ પ્રા. લિ.						
૦૨	૮૭	બી	૧૦૫ ૭૦	એ"એ "ડી રાઈ	એચ" આર૩ ૨૦	પીડી વાય૧ ૧૨૧	૨૩૨	૧૦૫ ૭૫	૨૪૦ ૦.૦૦	૩૬૦ ,૦૦ ૦
એપ્રિ લ				વસ્તુ ઓ		એચ આર૨				
૨૦૧ ૨				લિ.						
૦૨	૮૮	એસ	૧૦૫	એ"એ	એચ"	પીવા	૨૩૨	૧૦૫	૨૪૫	૩૬૭

			૭૦	"ડી રાઠી	આર૩ ૨૦	ચ૧૧ ૨૧એ ચ		૭૫	૦.૭૦	,૬૦ ૫
એપ્રિ લ				વસ્તુ ઓ		આર૨ ૫				
૨૦૧ ૨				લિમિ ટેડ.						
૦૨	૮૮	બી	૧૩૭ ૯૦	પીડી	ડીલસ ી૦ ૦૧	પીવા ચ૧૧ ૨૧એ ચ	૪૭૪	૧૩૭ ૯૧	૨૪૫ ૦.૭૦	૩૬૭ ,૬૦ ૫
એપ્રિ લ				અગ્રો પ્રોસે સો		આર૨ ૫				
૨૦૧ ૨				આર એસ પ્રા. લિ.						

૧. ૩ આ દીર્ઘકાલીન કરારો (દા.ત. ટી+૨૫) નો પ્રથમ વખત એનએસઈએલ વિનિમય પર સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૯માં વેપાર કરવામાં આવ્યો હતો. એનએસઈએલના જોડે નવેમ્બર ૨૦૦૯થી શરૂ થતી અવધિ દરમિયાન આવા દીર્ઘકાલીન કરારો અમલમાં લાવતા પરિપત્રોને અનુમોદિત કર્યા હતા.

૧. ૪ નાણાકીય વ્યવસાયના અસ્તિત્વ અંગે વધુ પુરાવા પ્રાપ્ત થયા, જેમ કે એવી રજૂઆતો, જેમાં જણાવાયું હતું કે એનએસઈએલ એક્સચેન્જ પરના નિશ્ચિત ઉત્પાદનોમાં રોકાણ કરવા પર નિશ્ચિત વળતરના દરની ખાતરી આપવામાં આવતી હતી.

ઈ-મેઈલ ડેટાબેસોની સમીક્ષા દરમિયાન અનેક આંતરિક (એનએસઈએલ) રજૂઆતો મળી આવી, જેમાં એનએસઈએલ એક્સચેન્જ પર

નિર્ધારિત ઉત્પાદનોમાં વેપાર કરવા માટે રોકાણકારો માટે ઉપજ (ઉદાહરણ તરીકે ૧૬%) ને એક તક તરીકે દર્શાવવામાં આવી હતી. એક બાહ્ય રજૂઆત પણ પ્રાપ્ત થઈ હતી, જે એક બ્રોકરેજ હાઉસ (જિયોજિત કોમર્સ લિ.) દ્વારા તેમના ગ્રાહકો માટે કરવામાં આવી હતી, જેમાં એનએસઈએલ એક્સચેન્જ પર કરવામાં આવેલા રોકાણો પર નિશ્ચિત વળતરની દાવો કરવામાં આવ્યો હતો. વધુમાં, આ રજૂઆતમાં જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે આવા વ્યવહારોમાં માલસામાનની વાસ્તવિક સોંપણી આવશ્યક રહેશે નહીં.

૧. ૫ ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટને એન.એસ.ઈ.એલ. એક્સચેન્જના નિયમો અને ઉપનિયમોના વારંવાર થયેલા ઉલ્લંઘનો અંગે પણ પુરાવા પ્રાપ્ત કર્યા, જેના કારણે આવી નાણાકીય વ્યવહારો ચાલુ રહેવા અને નીચે મુજબ કદમાં વૃદ્ધિ પામવા સુવિધા મળી:

પુનરાવર્તિત ચુકલંગ: એનએસઈએલ એક્સચેન્જના નિયમો મુજબ, જે સભ્ય પાસે પોતાની ફરજો નિભાવવા માટે પૂરતી જામીનરકમ/રકમ વગેરે ન હોય તેને આગળ વધુ વ્યવહાર કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવતી નહોતી. આ નિયમને વારંવારના આધારે અપ્રભાવી બનાવવામાં આવ્યો હતો. વધુમાં, પુનરાવર્તિત ચુકલંગ હોવા છતાં સભ્યોને વ્યવહાર કરવાની અને તેમના ખર્ચમાં વધારો કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. ઉદાહરણ તરીકે, લોટસ રિફાઈનરીઝે ૧ એપ્રિલ ૨૦૧૨ થી ૩૦ જુલાઈ ૨૦૧૩ સુધીના પંદર-મહિનાના ગાળામાં એક્સચેન્જના નિયમો મુજબ ૧૯૮ દિવસ દરમિયાન ચુકલંગ કર્યો હતો.

માર્જિન આવશ્યકતાઓમાંથી મુક્તિઓ: જે સભ્યો ડિફોલ્ટની સ્થિતિમાં હતા અથવા જેમણે વેપારમાં તેમની માર્જિન મર્યાદાઓ પૂર્ણપણે વાપરી લીધી હતી, તેમને માર્જિન આવશ્યકતાઓમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી હતી અને તેથી તેમને નવા સોદાઓમાં પ્રવેશ કરીને તેમની જવાબદારીનું પ્રમાણ વધારવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી. ૨૦૦૯ થી ૨૦૧૩ સુધીના સમયગાળા દરમિયાન ૧,૮૦૦ કરતાં વધુ માર્જિન મર્યાદા મુક્તિઓ આપવામાં આવી હતી.

સભ્યોની જામીનસ્વરૂપ સંપત્તિના અપર્યાપ્ત નિરીક્ષણ: એનએસઈએલએ સભ્યદ્વારા સંચાલિત ગોડાઉનોમાં જથ્થો અસ્તિત્વમાં છે કે નહીં તે સ્થાપિત કરવા માટે કોઈ સતર્ક તપાસ હાથ ધરી નહોતી, જેના આધારે વેપાર વ્યવહારો અમલમાં મુકવામાં આવી રહ્યા હતા. ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટને જથ્થાની ચકાસણીની કામગીરી હાથ ધરી હતી અને અપેક્ષિત જામીનસ્વરૂપ સંપત્તિની સરખામણીએ નોંધપાત્ર ઘટ જોવા મળી હતી.

સંબંધિત પક્ષકારના વ્યવહારો

૧. ૬ આઈબીએમએ એમસીએક્સ અને એનસીડીઈએક્સ જેવી ફ્યુચર્સ કોમોડિટી એક્સચેન્જમાં વ્યવહારોના અમલીકરણ માટે કર્વી કોમટ્રેડ લિમિટેડ સાથે ગ્રાહક તરીકે નોંધાયેલ છે.

એસએનપી ડિઝાઈન્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ (એસએનપી) આઈબીએમએનો એક ગ્રાહક છે અને એસએનપીની વ્યવસ્થાપક નિયામક શ્રીમતી શાલિની સિંહ

છે, જે શ્રી અંજની સિંહા (એનએસઈએલ તેમજ આઈબીએમએના સીઈઓ અને એમડી) ની પત્ની છે।

ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટને કર્વી કોમર્સ લિમિટેડ મારફતે એસએનપી વતી એમસીએક્સ એક્સચેન્જ પર અમલમાં મૂકાયેલા મોટા પાયાના વ્યવહારોના પુરાવા શોધ્યા. એપ્રિલ ૨૦૧૨થી એમસીએક્સ પર વ્યવહાર થયેલ કુલ નામમાત્ર મૂલ્ય/જથ્થો અંદાજે રૂપિયા ૪૦,૦૦૦ કરોડ છે.

અવધિ દરમિયાન ભારે નુકસાન થયાં હોવા છતાં, એસ.એન.પી.ની તરફેથી થતા સોદા ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. એસ.એન.પી. પાસેથી ક્યારેય કોઈ માર્જિન રકમ લેવામાં આવી નહોતી. તા. ૨૦ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૩ની સ્થિતિએ, એસ.એન.પી.ની તરફેથી કરવામાં આવેલા સોદાઓમાંથી થયેલા નુકસાનના હિસાબે આઈ.બી.એમ.એ.ને રૂપિયા ૭૭ કરોડ મેળવવાના બાકી છે. બાકી રકમ નોંધપાત્ર હોવા છતાં, એસ.એન.પી. પાસેથી કોઈ રકમ પ્રાપ્ત થઈ નથી.

વધુમાં, એવો પુરાવો પ્રાપ્ત થયો કે મોહન ઇન્ડિયાથી રૂપિયા ૧૦ કરોડ પ્રાપ્ત થયા હતા, જે આઈબીએમએ બેંકના ખાતામાં જમા કરવામાં આવ્યા હતા. શ્રી અંજની સિંહા દ્વારા આપવામાં આવેલી સૂચના મુજબ, તેનો સમાયોજન એસએનપીની મેળવાપાત્ર બાકી રકમ સામે કરવાનું હતું.

૧.૭. આઈબીએમએ એનએસઈએલની અનુગામી કંપની છે અને તેને કાર્યાત્મક જરૂરિયાતો માટે અનેક પ્રસંગોએ નાણાંકીય સહાય પ્રાપ્ત થઈ છે (જેમાં ૫ ઓગસ્ટ ૨૦૧૩ના રોજ રૂ. ૫ કરોડની ઋણ સહાયનો સમાવેશ થાય છે).

આઈબીએમએ એનએસઈએલ એક્સચેન્જ પર સભ્ય પણ છે અને ગ્રાહકોની તરફથી વ્યવહારો અમલમાં મૂકે છે. ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૦થી આઈબીએમએને દૈનિક ધોરણે માર્જિન મર્યાદામાં છૂટછાટો મંજૂર કરવામાં આવી છે.

કોર્પોરેટ શાસન અને જોખમ વ્યવસ્થાપન

૧. ૮ જ્યારે એક્સચેન્જના ઉપનિયમો અને નિયમોએ એક્સચેન્જની કામગીરીનું અસરકારક સંચાલન કરવા માટે વિવિધ સમિતિઓની રચના કરવી ફરજિયાત કરી હતી; ત્યારે બોર્ડે આવી ૧૦માંથી ૮ સમિતિઓની રચના કરવામાં નિષ્ફળ ગયું. વધુમાં, રચાયેલી એકમાત્ર સમિતિ (સભ્યતા સમિતિ) ક્યારેય બોલાવવામાં આવી હતી કે નહીં અને તેથી તેણે તેના હેતુઓ સિદ્ધ કર્યા હતા કે નહીં, તે દર્શાવવા માટે કોઈ દસ્તાવેજી પુરાવો ઉપલબ્ધ નથી.

૧. ૮ બોર્ડ બેઠકની કાર્યવાહી નોંધોમાં નિયમિત રીતે (ઉદાહરણ તરીકે, ૧૧ જૂન ૨૦૦૮, ૧૫ જૂન ૨૦૦૯, ૨૫ મે ૨૦૧૧) એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે ઓડિટ સમિતિએ વાર્ષિક નાણાકીય હિસાબો, આંતરિક નિયંત્રણ પ્રણાલીઓ, આંતરિક ઓડિટ કાર્યોના કાર્યક્ષેત્રની સમીક્ષા, કાયદેસર અને આંતરિક ઓડિટરોના કાર્યપ્રદર્શન, આંતરિક ઓડિટરો માટેના કાર્યક્ષેત્ર, વર્તમાન નાણાકીય વર્ષ માટેના કાયદેસર ઓડિટનું આયોજન, ઓડિટ ફીની ચુકવણી, ઓડિટર અહેવાલના પ્રારૂપમાં ઓડિટરો દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનો વગેરે અંગે વિગતવાર ચર્ચાઓ કરી હતી.

સંબંધિત ઓડિટ સમિતિની કાર્યવાહીનોંધની સમીક્ષા કરતાં, અમને આંતરિક નિયંત્રણ પ્રણાલીઓ અંગેની ચર્ચાઓ, આંતરિક ઓડિટ કાર્યોની

વ્યાપ્તિની સમીક્ષા, આંતરિક ઓડિટરોના કાર્યપ્રદર્શન તથા આંતરિક ઓડિટરો માટેના કાર્યક્ષેત્ર અંગે કોઈ ઉદ્દેખ નોંધાયો નથી.

બોર્ડ અને ઓડિટ સમિતિના સામાન્ય સભ્યો આ હતા: શ્રી જિગ્નેશ શાહ શ્રી જોસેફ મેસી શ્રી વી. હરિહરણ શ્રી શ્રીકાંત જાવળગેકર ૧.૧૦ ૩૧ માર્ચ ૨૦૧૦ અને ૧૧ ઓગસ્ટ ૨૦૧૦ની બોર્ડ બેઠકની કાર્યવાહી નોંધમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે કંપની (એનએસઈએલ) એ એક સભ્ય, વિશેષ કરીને એન.કે. પ્રોટીન્સને ઋણ સુવિધાઓનો વિસ્તરણ કરવા માટે કર્વી ફાઇનાન્શિયલ સર્વિસિસ લિમિટેડ (કેએફએસએલ)નો સંપર્ક કર્યો હતો. વધુમાં, બોર્ડ એન.કે. પ્રોટીન્સને વિસ્તૃત કરવામાં આવેલી ઋણ સુવિધાઓ સંદર્ભે કેએફએસએલને રૂપિયા ૧૪ કરોડની મર્યાદા સુધી ગેરંટી જારી કરવા માટે મંજૂરી આપી અને તેને અનુમોદિત કરી.

૧. ૧૧ માહિતી પ્રૌદ્યોગિકી અંગેની અમારી સમીક્ષામાં અનેક સ્વતંત્ર એકલ પ્રણાલીઓ ઓળખવામાં આવી, જેમાં વિવિધ પ્રણાલીઓ વચ્ચેના વ્યવસાયિક વ્યવહારો તથા સંબંધિત માહિતીના પ્રવાહ માટે હસ્તચાલિત હસ્તક્ષેપ આવશ્યક બનતો હતો. વેપારિક વ્યવહારોની જટિલતા અને સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લેતા, વેરહાઉસ (ઇડબ્લ્યુડીએમએસ), સીએનએસ, ડિલિવરી સિસ્ટમ (ઇએમઆઇ) અને ટ્રેડિંગ સહિતની આવી પ્રણાલીઓ એકીકૃત કરવામાં આવવી જોઈએ હતી.

વધુમાં, આ પ્રણાલીઓએ કોઈપણ પ્રકારની કાર્યરત એમ.આઈ.એસ. ઉત્પન્ન કરી નહોતી અથવા ધરાવતી નહોતી. તમામ અહેવાલીકરણ અને

વિશ્લેષણ હસ્તચાલિત કાર્યપત્રકો પર કરવામાં આવતું હતું. બોર્ડની બેઠકની નોંધપોથીની અમારી સમીક્ષાથી કોઈપણ પ્રકારના એમ.આઈ.એસ. અહેવાલીકરણ અથવા સમીક્ષાનો સંકેત મળ્યો નહોતો.

આ મુદ્દાઓ એકત્રિત રીતે માહિતી ટેકનોલોજી, જોખમ અને કોર્પોરેટ શાસનમાં નોંધપાત્ર ખામીઓ દર્શાવે છે.

અસીલની નાણાંરાશિનો દુરુપયોગ

૧. ક્લાયન્ટના નાણાં/સમાધાન નિધિનો દુરુપયોગ: એન.એસ.ઈ.એલ. એક્સચેન્જના નિયમો અને ઉપનિયમો મુજબ “કિલચરિંગ સભ્યોને તેમની ઘટક સભ્યો અને ક્લાયન્ટો પાસેથી કોઈપણ સ્વરૂપે પ્રાપ્ત થતા માર્જિન થાપણોનો અલગ હિસાબ રાખવામાં આવશે અને જુદા પાડેલા ખાતાઓમાં જાળવવામાં આવશે અને તેનો ઉપયોગ માત્ર સંબંધિત ઘટક સભ્યો તથા ક્લાયન્ટની સ્થિતિના હિત માટે જ કરવામાં આવશે.” ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટને એવા પુરાવા (ઈ-મેઈલ્સ સહિત) શોધ્યા કે ક્લાયન્ટના નાણાં/સમાધાન નિધિનો ઉપયોગ ડિફોલ્ટ કરનાર સભ્યોની જવાબદારીઓ પૂર્ણ કરવા માટે નિયમિત રીતે કરવામાં આવતો હતો.

વધુમાં, એનએસઈએલે નિયમિત ધોરણે તેના પોતાના વ્યવસાયિક હેતુઓ માટે ગ્રાહકોના નાણાં/સમાધાન ભંડોળનો ઉપયોગ કર્યો હતો. ઉદાહરણ તરીકે, ૨૮ માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ, એનએસઈએલના પોતાના વ્યવસાયિક ઓવરડ્રાફ્ટ ખાતાને ભંડોળ પૂરું પાડવા માટે સમાધાન ભંડોળમાંથી રૂપિયા ૨૩૬.૫ કરોડ ઉપાડવામાં આવ્યા હતા.

એપ્રિલ ૨૦૧૨ થી જૂન ૨૦૧૩ દરમિયાન ગ્રાહકોની રકમો/સમાધાન ભંડોળની શેષરાશિમાં સતત ખાધ રહી હતી. એક્સીઆઈએલની નાણાકીય ટીમે આ બાબતને અનેક પ્રસંગોએ ચિંતાના વિષય તરીકે ઉઠાવી હતી.

નિયામક સમક્ષ ખોટી રજૂઆતો

૧. ૧૩ નિયમનકારી ઉદ્દેશનો:

ઉપભોક્તા બાબતોના મંત્રાલય દ્વારા ૫ જૂન ૨૦૦૭ના રોજ જારી કરાયેલ ગેઝેટ સૂચના મુજબ, ભારત સરકારે ફોર્વર્ડ કોન્ટ્રાક્ટ્સ (રેગ્યુલેશન) અધિનિયમ, ૧૯૫૨ (“એક્સીઆરએ”) ની કલમ ૨૭ હેઠળ, એનએસઈએલ પર વેપાર થતી ચીજવસ્તુઓના વેચાણ અને ખરીદી માટેના એક દિવસની અવધિના તમામ ફોર્વર્ડ કરારોને ઉક્ત અધિનિયમની કામગીરીમાંથી મુક્તિ આપી હતી. ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન દ્વારા એનએસઈએલ વિનિમય પર અમલમાં મૂકાયેલા વ્યવહારોના પ્રકારની કરવામાં આવેલી સમીક્ષા દર્શાવે છે કે આપવામાં આવેલી મુક્તિની શરતોનો ભંગ થયો હતો.

જાન્યુઆરી ૨૦૧૧ થી જુલાઈ ૨૦૧૩ દરમિયાન, જાહેર જનતા તરફથી મળેલી અનેક ફરિયાદોમાં ફોર્વર્ડ ટ્રેડિંગ કરવામાં આવતું હતું તથા નાણાકીય યોજના ચલાવવામાં આવતી હતી એવી આક્ષેપોને લઈને, એફ.એમ.સી.એ એન.એસ.ઈ.એલ. પાસેથી અનેક સ્પષ્ટીકરણો માંગ્યા હતા. આ બધા આક્ષેપોનું એન.એસ.ઈ.એલ. દ્વારા ખંડન કરવામાં આવ્યું હતું. આવા વ્યવહારો અંગેના અમારા વિશ્લેષણથી એવું દર્શાય છે કે એન.એસ.ઈ.એલ.એ અનેક પ્રસંગોએ એફ.એમ.સી. સમક્ષ ખોટી રજૂઆત કરી હતી.”

અહેવાલ પછી આગળ કહે છે કે લાંબા ગાળાના વેપાર સંબંધિત ગોડાઉન પ્રવૃત્તિઓ અંગે કોઈ દસ્તાવેજીકરણ ઉપલબ્ધ નહોતું, જે દર્શાવે છે કે આવા કરારો ગોડાઉનમાં રહેલા જથ્થાથી સુરક્ષિત નહોતા. ગોડાઉનો ગ્રાહક સંચાલિત ગોડાઉનો હતા અને આધારભૂત જમીન સામગ્રી એન.એસ.ઈ.એલ.ની કબજેદારીમાં નહોતી. એન.એસ.ઈ.એલ.ને આ ગોડાઉનો ઉપર કોઈ નિયંત્રણ નહોતું અને ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટનને અનેક ગોડાઉનોમાં પ્રવેશ આપવાનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો હતો. વેરહાઉસ ડેવલપમેન્ટ એન્ડ રેગ્યુલેટરી ઓથોરિટીએ હકીકતમાં તા. ૧૬.૦૫.૨૦૧૧ના રોજ એન.એસ.ઈ.એલ.ની તેના ગોડાઉનોના નોંધણી માટેની અરજી ઘણાં પહેલાં જ નકારી કાઢી હતી. આવા ઇનકાર છતાં, એન.એસ.ઈ.એલ.ની વેબસાઇટ ઉપર એવું દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે તેના ગોડાઉનો ઓથોરિટી સાથે નોંધાયેલા હતા. એન.એસ.ઈ.એલ. દ્વારા તેના નિયમો અને ઉપનિયમોમાં દર્શાવેલ શરતોનું તેના સભ્યો દ્વારા પાલન થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે કોઈ ચકાસણી અથવા ચથોચિત સતર્કતા ક્યારેય હાથ ધરવામાં આવી નહોતી, જોકે એન.એસ.ઈ.એલ.ના ઉપનિયમો મુજબ એન.એસ.ઈ.એલ. દ્વારા જારી કરાયેલ ગોડાઉન રસીદનો હેતુ મંજૂર ગોડાઉનમાં કોઈ ચીજવસ્તુ રાખવામાં આવી હોવાનું પ્રમાણિત કરવાનું હતો. વેચાણ વ્યવહારો અમલમાં મૂકતાં પહેલાં ગોડાઉનોમાં ચીજવસ્તુઓ જમા કરાવવા બાબતે એન.એસ.ઈ.એલ.એ આગ્રહ રાખ્યો નહોતો. તેના બદલે એન.એસ.ઈ.એલ.

તેના વેરહાઉસોમાં આવશ્યક જથ્થાની માલવસ્તુઓ વેચાણના સમયે ઉપલબ્ધ અને આધારરૂપ હોવાનું દર્શાવી, દરેક વ્યવહાર ડિલિવરી આધારિત હોવાનું સચ્ચા રોકાણકારોને પ્રતિનિધિત્વ કરતાં ડિલિવરી એલોકેશન રિપોર્ટ્સ (ડિ.એ.આર.) જારી કરવાનો આશરો લીધો.

૫૫.૨. આ નિષ્ણાત અહેવાલ પર મુખ્યત્વે આધારિત, ૧૭.૧૨.૨૦૧૩ના એફ.એમ.સી.ના આદેશની નોંધો અને નિષ્કર્ષો નીચે મુજબ વાંચે છે:

“ ૧૫. સારાંશરૂપ અવલોકનો અને નિષ્કર્ષ:— નોટિસીઓને તેમના લખિત રજૂઆત દ્વારા તેમજ તેમના વકીલ મારફતે કરાયેલ મૌખિક રજૂઆતો દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા તમામ વાંધાઓ અને દલીલોને યોગ્ય રીતે વિચારણા આપ્યા બાદ, હવે અનુસર્તા પરિચ્છેદોમાં ચાર નોટિસીઓની ‘યોગ્ય અને સદાચારવાળી વ્યક્તિઓ’ તરીકેની સ્થિતિ અંગે અમારું અંતિમ મત અપનાવી અમારા અવલોકનોનો નિષ્કર્ષ નોંધીએ છીએ. ૧૫.૧. નોટિસી નં. ૧:— ફાઇનાન્સિયલ ટેકનોલોજીઝ (ઇન્ડિયા) લિમિટેડ (એફટીઆઇએલ): અમે એનએસઇએલની ઇક્વિટી રચનાની ચર્ચા કરી છે, જે સંપૂર્ણપણે એફટીઆઇએલની માલિકીમાં છે. અમે એ પણ દર્શાવ્યું છે કે શ્રી જિગ્નેશ શાહ, એફટીઆઇએલના અધ્યક્ષ-સહ-વ્યવસ્થાપક નિયામક, તેની સ્થાપના સમયથી જ બોર્ડ પર નિયામક રહ્યા છે અને એનએસઇએલના ઉપાધ્યક્ષ તથા મુખ્ય વ્યવસ્થાપક વ્યક્તિ તરીકે પણ કાર્યરત રહ્યા છે. તે જ રીતે, શ્રી જોસેફ મેસી અને શ્રી શ્રીકાંત જાવળગેકર પણ આ કંપનીના શરૂઆતથી જ નિયામકો

રહ્યા હતા, અને એનએસઈએલ ખાતે સમાધાન સંકટ પ્રથમવાર જુલાઈ, ૨૦૧૩માં પ્રકાશમાં આવ્યું ત્યાં સુધી રહ્યા હતા. એનએસઈએલમાં રૂપિયા ૫,૫૦૦ કરોડથી વધુની સમાધાન બાકીદારીને આવરી લેતા છેતરપિંડીની સ્થાપના કરતા તથ્યોની નોટિસીઓને જારી કરાયેલ એસસીએનોમાં વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે અને આ આદેશના પરિચ્છેદ નં. ૧૪.૭માં અમારાથી, યદ્યપિ દષ્ટાંતરૂપે, પુનરોચ્યાર પણ કરવામાં આવ્યો છે. એનએસઈએલના સંચાલન પર સંપૂર્ણ નિયંત્રણ ધરાવતી હોલિંગ કંપની તરીકે એફટીઆઈએલની જવાબદારી પણ ઉદ્દીપિત કરવામાં આવી છે. એનએસઈએલ પર એફટીઆઈએલનું નિયંત્રણ વધુ સ્પષ્ટ રીતે ૦૩.૧૨.૨૦૧૩ના રોજ આયોગ સમક્ષ મેસર્સ ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન દ્વારા અપાયેલા પ્રતિભાવો પરથી પ્રગટ થાય છે, જેમાં જણાવાયું હતું કે શ્રી જિગ્નેશ શાહ, શ્રી જોસેફ મેસી અને એફટીઆઈએલના અન્ય અનેક અધિકારીઓએ ફોરેન્સિક ઓડિટ અહેવાલની સમીક્ષા કરી હતી અને માત્ર તેમની મંજૂરી પ્રાપ્ત થયા બાદ જ ફોરેન્સિક ઓડિટરે તેનો અહેવાલ અંતિમ બનાવ્યો હતો.

૧૫.૧.૧. મુક્તિ સૂચનામાં નિર્ધારિત શરતોનું ઉલ્લંઘન, કોમોડિટી ટ્રેડિંગના આડમાં નિશ્ચિત નાણાકીય પરતફેર ઉપજાવવા માટે જોડીબદ્ધ કરારોમાં વેપાર, ઓછી મૂડી ધરાવતા અને નીચી નેટવર્થ ધરાવતા સભ્યોને સભ્યપદ આપવું અને જેઓ વારંવાર પોતાની બાકી રકમોની ચૂકવણીમાં ડિફોલ્ટ કરતા હતા તેમને માર્જિનમાં મુક્તિ આપવી, નબળી ગોદામ સુવિધાઓ તથા જથ્થો ન હોવો અથવા અપર્યાપ્ત જથ્થો હોવો, કોઈ જોખમ વ્યવસ્થાપન પદ્ધતિઓનું

પાલન ન થવું, એસ.જી.એફ.માં નાણાંની જોગવાઈ ન કરવી, શ્રી મુકેશ પી. શાહને, જે શ્રી જિગ્નેશ શાહના સંબંધિત હતા, નાણાકીય વર્ષ ૨૦૧૨-૧૩ માટે જાણતા હોતાં વૈધાનિક હિસાબ નિરીક્ષક તરીકે નિમણૂક કરવી, તથા રોકાણકારોને છેતરવા માટે ડિફોલ્ટરો સાથે દેખીતું સાંઠગાંઠ હોવું વગેરે પરથી એવો અનિવાર્ય નિષ્કર્ષ નીકળે છે કે એન.એસ.ઈ.એલ.ના બોર્ડ પર એફ.ટી.આઈ.એલ.ના બે બોર્ડ સભ્યોની હાજરી હોવા છતાં, જેમાંથી એક કંપનીના ઉપાધ્યક્ષ હતા, એન.એસ.ઈ.એલ. દ્વારા એક વિશાળ છેતરપિંડી આચરવામાં આવી હતી.

૧૫.૧.૨. કેસના તથ્યો અને એન.એસ.ઈ.એલ.ના વ્યાવસાયિક કાર્યો જે રીતે સંચાલિત કરવામાં આવ્યા હતા તે બાબત અમારી માનસપટ પર કોઈ શંકા રહેવા દેતી નથી કે એફ.ટી.આઈ.એલ., એન.એસ.ઈ.એલ.ના કાર્યો અને વર્તન વિશે પોતે અજાણ હોવાનું જે દલીલો કરે છે તે છતાં, સંચાલન પર પ્રભુત્વપૂર્ણ પ્રભાવ પાથરતો હતો અને એન.એસ.ઈ.એલ.ના શાસનને દિશાનિર્દેશ આપતો, નિયંત્રિત કરતો અને દેખરેખ કરતો હતો. એન.એસ.ઈ.એલ.ના વેપાર મંચ પરના ૧૩,૦૦૦ કરતાં વધુ વેચનારાઓ/નિવેશકોને બાકી રહેલા રૂ. ૫,૫૦૦ કરોડના સમાધાન સંકટો સાથે સંબંધિત આવી વિશાળ કક્ષાની છેતરપિંડી સામે, એફ.ટી.આઈ.એલ. પોતાને અયોગ્ય રીતે એન.એસ.ઈ.એલ. ખાતે થયેલ છેતરપિંડીયુક્ત કૃત્યોથી અલગ દર્શાવવા માટે કંપનીય પડદાની આડમાં આશ્રય લેવાની માંગણી કરી શકતું નથી, જેના પરિણામે આટલું વિશાળ ચૂકવણી સંકટ સર્જાયું.

૧૫.૧.૩. એફટીઆઈએલનો મુખ્ય વ્યવસાય સોફ્ટવેરના વિકાસનો છે, જે શેરો અને જામીનપત્રો, કોમોડિટીઝ, વિદેશી વિનિમય વગેરેમાં બ્રોકિંગ કરતા લગભગ સમગ્ર ઉદ્યોગ માટે ટેકનોલોજી પ્લેટફોર્મ બની ગયો છે. એફટીઆઈએલે તેમના લેખિત રજૂઆતમાં દર્શાવ્યા મુજબ, એફટીઆઈએલે ભારતમાં તેમજ વિદેશમાં, જામીનપત્રો તથા કોમોડિટી ડેરિવેટિવ્ઝ બંને માટે, સંખ્યાબંધ વિનિયમિત એક્સચેન્જોની સ્થાપના કરી છે. એનએસઈએલની સ્થાપના સમગ્ર ભારતના આધાર પર કોમોડિટી સ્પોટ એક્સચેન્જનું ટ્રેડિંગ પ્લેટફોર્મ ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે કરવામાં આવી હતી, જેના હેતુસર તેણે દેખીતી રીતે એક્સીઆરએ, ૧૯૫૨ ના અમલમાંથી મુક્તિ માંગી હતી અને તેને તે મંજૂર પણ કરવામાં આવી હતી. એનએસઈએલનો હેતુ ઇલેક્ટ્રોનિક પ્લેટફોર્મ પર કોમોડિટીઝમાં સ્પોટ ટ્રેડિંગને પ્રોત્સાહન આપવાનો હોવાથી, તેના વ્યવસાયિક માળખામાં ફોરવર્ડ કરારોમાં ટ્રેડિંગ કરવાના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવાનો વિચાર સમાવિષ્ટ ન હતો. એફટીઆઈએલે એક્સીઆરએ, ૧૯૫૨ હેઠળ વિનિયમિત એક્સચેન્જ એમસીએક્સને ફોરવર્ડ કરારોમાં ટ્રેડિંગના હેતુસર પહેલેથી જ પ્રોત્સાહિત કરી હતી. તેથી, સ્પોટ ટ્રેડિંગને પ્રોત્સાહન આપવાનો હેતુ હોવાનું કારણ દર્શાવી એક્સીઆરએ, ૧૯૫૨ ના કાર્યક્ષેત્રમાંથી મુક્તિ મેળવ્યા પછી, એનએસઈએલને જોડિયા કરારોની યોજના દ્વારા ફોરવર્ડ કરારોમાં ટ્રેડિંગ કરવાની મંજૂરી આપવાનો અધિકાર ન હતો, અને આ રીતે તેને અપાયેલી મુક્તિ સૂચનામાં નિર્ધારિત શરતોનો ભંગ કર્યો હતો. એક્સીઆરએ, ૧૯૫૨ હેઠળ ન તો માન્યતા પ્રાપ્ત કરેલ અને ન તો નોંધાયેલ એવી એનએસઈએલ પર એનએસઈએલ પ્લેટફોર્મ મારફતે

પરોક્ષ રીતે ફોરવર્ડ કરારોમાં ટ્રેડિંગ કરવાની મંજૂરી આપવાની પાછળનો હેતુ એવો દર્શાવે છે કે એફટીઆઈએલના પ્રમોટર તરફથી નિયામકની નજરથી દૂર રહી ગેરકાયદે લાભ મેળવવા માટે તેની અનુગામી કંપનીના ટ્રેડિંગ પ્લેટફોર્મનો ઉપયોગ કરવાની દુર્ભાવનાપૂર્ણ મનશા હતી. એ હકીકત કે એફટીઆઈએલ દ્વારા પ્રોત્સાહિત એનએસઈએલે કોઈપણ ટ્રેડિંગ અથવા કામગીરી શરૂ કરતાં પહેલાં જ એફસીઆરએ, ૧૯૫૨ ની જોગવાઈઓમાંથી મુક્તિ માંગી હતી, તેમની પ્રારંભથી જ રહેલી મનશા તરફ સૂચન કરે છે. આ રીતે, તેણે થોડાક સભ્યોની સાંઠગાંઠમાં મુક્તિ સૂચનામાં નિર્ધારિત શરતોનો ખોટો અર્થઘટન કર્યો, જેનો અંતે રૂપિયા ૫,૫૦૦ કરોડના વિશાળ કપટમાં પરિણામ આવ્યો, અને જે એક્સચેન્જો તથા નાણાકીય બજારોમાં વિશ્વાસ અને ભરોસાને ક્ષીણ કરવાની સંભાવિત અસર ધરાવે છે.

૧૫.૧.૪. ઉપરોક્ત અવલોકનો અને તેવા તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખતાં, જે એન.એસ.ઈ.એલ. નામની તેની અનુસંગી કંપનીની પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન, દિશાનિર્દેશન અને નિયંત્રણ કરવામાં એફ.ટી.આઈ.એલ. તરફથી થયેલ દુરાચરણ, અખંડિતતાનો અભાવ અને અન્યાયી પદ્ધતિઓ દર્શાવે છે, અમે આ નિષ્કર્ષે પહોંચીએ છીએ કે મલ્ટી-કોમોડિટી એક્સચેન્જ લિમિટેડ (એમ.સી.એક્સ.) માં એન્કર રોકાણકાર તરીકે એફ.ટી.આઈ.એલ. પાસે ઉપરોક્ત નિયંત્રિત એક્સચેન્જનો શેરહોલ્ડર તરીકે ચાલુ રહેવા માટે સદ્બુદ્ધિ અને સારા ચરિત્ર, ન્યાયસંગતતા, અખંડિતતા અથવા પ્રામાણિકતાનો દાખલો નથી. તેથી, જાહેર હિતમાં અને એફ.સી.આર.એ., ૧૯૫૨ હેઠળ નિયંત્રિત થતી

કોમોડિટીઝ ડેરિવેટિવ્ઝ માર્કેટના હિતમાં, આયોગ એવો ધારણ કરે છે કે ફાઇનાન્શિયલ ટેકનોલોજીઝ (ઇન્ડિયા) લિમિટેડ (એફ.ટી.આઇ.એલ.) ભારત સરકાર દ્વારા કોમોડિટી એક્સચેન્જોની મૂડી રચના માટે, કામગીરીના ૫ વર્ષ પછી, જારી કરાયેલ માર્ગદર્શિકાઓ હેઠળ નિર્ધારિત મુજબ એમ.સી.એક્સ.ની ભરપાઈ કરાયેલ ઇક્વિટી મૂડીના ૨% અથવા તેથી વધુ હિસ્સાનો શેરહોલ્ડર તરીકે ચાલુ રહેવા માટે ‘યોગ્ય અને યોગ્ય વ્યક્તિ’ નથી. વધુમાં એવો આદેશ કરવામાં આવે છે કે એફ.ટી.આઇ.એલ., કે તેની દ્વારા, પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે, નિયંત્રિત કોઈપણ કંપની/એકમ, સરકાર દ્વારા માન્યતા પ્રાપ્ત અથવા એફ.એમ.સી. દ્વારા નોંધાયેલ કોઈપણ સંઘ/એક્સચેન્જમાં, એવી સંઘ/એક્સચેન્જની કુલ ભરપાઈ કરાયેલ ઇક્વિટી મૂડીની શ્રેશોલ્ડ મર્યાદા કરતાં વધુ શેરધારણ કરશે નહીં, જે કોમોડિટી એક્સચેન્જ માર્ગદર્શિકા અને ૫-વર્ષ પછીની માર્ગદર્શિકાઓ હેઠળ નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે.”

(મૂળમાં ભાર મૂકેલ છે)

ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન અહેવાલ અને એફ.એમ.સી.ના આદેશના આધારે, ત્યારબાદ તા. ૨૧.૧૦.૨૦૧૪નો મસૂદાકીય એકીકરણ આદેશ એ જ તથ્યો પર આધારિત રહ્યો હતો, જેમ અંતિમ મૂલ્યાંકન આદેશ પણ રહ્યો હતો. અંતિમ એકીકરણ આદેશમાં પણ એન.એસ.ઇ.એલ.ના કારોબાર અંગે કલમ ૨૦૮એ હેઠળ થયેલી તપાસનો ઉલ્લેખ છે, જેના પરિણામે કંપનીઝ અધિનિયમની કલમો ૨૧૧, ૨૧૭ અને ૨૮૨એના ઉલ્લંઘનો થયેલા હોવાનું સામે આવ્યું. આ સમાધેય ગુનાઓ છે અને હકીકતમાં સંબંધિત સત્તાધિકારી દ્વારા તા. ૦૩.૦૩.૨૦૧૬ અને

૩૧.૦૫.૨૦૧૬ના આદેશો વડે તેમનું સમાધાન કરવામાં આવ્યું છે.૫૫.૩. અમે જોયું છે કે ન તો એફ.ટી.આઇ.એલ.એ અને ન તો એન.એસ.ઇ.એલ.એ આ હકીકતનો ઇનકાર કર્યો છે કે કોમોડિટીઝમાં જોડીદાર કરારો ચાલી રહ્યા હતા, અને એપ્રિલથી જુલાઈ, ૨૦૧૩ દરમિયાન, ૯૯% (અને ઈ-સિરિઝ કરારોને બાદ કરતાં), ઓછામાં ઓછો ૪૬% એન.એસ.ઇ.એલ.ના ટર્નઓવરનો હિસ્સો આવા જોડીદાર કરારોથી બનેલો હતો. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે આવા જોડીદાર કરારો હકીકતમાં નાણાકીય વ્યવહારો હતા, જે કોમોડિટીઝના વેચાણ અને ખરીદીના વ્યવહારોથી અલગ હતા અને તેથી, એન.એસ.ઇ.એલ.ને અપાયેલા બંને મુક્તિઓ તથા એફ.સી.આર.એ.ના ભંગરૂપ હતા. અમે એ પણ જોયું છે કે એન.એસ.ઇ.એલ. સતત એવી રજૂઆત કરતું રહ્યું હતું કે તે હકીકતમાં સ્પોટ ડિલિવરીઓ સાથે વ્યવહાર કરતી કોમોડિટી એક્સચેન્જ હતી. ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન અહેવાલ અને એફ.એમ.સી.ના આદેશ સિવાય, અમે એ પણ જોયું છે કે શ્રી જિગ્નેશ શાહે તા. ૧૦.૦૭.૨૦૧૩ના રોજ ડી.સી.એ. અને એફ.એમ.સી. સમક્ષ રજૂઆતો કરી હતી, જેમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે એન.એસ.ઇ.એલ. પાસે ગીરો સુરક્ષા તરીકે સંપૂર્ણ જથ્થો હતો; ખુફી સ્થિતિના ૧૦-૨૦% જેટલી માર્જિન રકમ હતી; અને એન.એસ.ઇ.એલ.ના ૧૨૦ વેરહાઉસોમાં હાલમાં રાખેલો જથ્થો ભારતીય રૂપિયા ૬૦૦૦ કરોડ મૂલ્યનો હતો, જે બધું અંતે ખોટું નીકળ્યું. વધુમાં, તેમાં કોઈ જ પ્રકારની શંકા નથી કે જુલાઈ, ૨૦૧૩માં, એન.એસ.ઇ.એલ.એ પોતાના એક્સચેન્જ પરના વ્યવહારો બંધ કરી દેવાના પરિણામે અંદાજે ભારતીય રૂપિયા ૫૬૦૦ કરોડની ચુકવણી સંકટની સ્થિતિ ઊભી થઈ હતી. હવે જે

આગળનો પ્રશ્ન બાકી રહે છે તે એ છે કે, આ તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતાં, કલમ ૩૯૬ લાગુ પાડવા માટેની પૂર્વશરતોનું પાલન કરવામાં આવ્યું હતું કે નહીં.

૫૬. જ્યારે ઉપરોક્ત કંપનીઓનું વિલીનીકરણ કરવું “આવશ્યક” હતું કે નહીં તે અંગે કેન્દ્ર સરકારની સંતોષની બાબત આવે છે, ત્યારે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે એનએસઈએલે પોતે જ કથિત રીતે છેતરાયેલા વ્યક્તિઓને તેમની રકમ પરત ચૂકવવા માટે એક સમાધાન યોજના રજૂ કરી હતી. જાણવા મળ્યું હતું કે આ યોજના વાસ્તવમાં અમલમાં આવી શકી નહોતી, જેના પરિણામે આવી વ્યક્તિઓને મોટી રકમો હજી બાકી રહી હતી. એફએમસીની વાસ્તવિક ચિંતા આ જ હતી તે ૧૮.૦૮.૨૦૧૪ તારીખના એફએમસી દ્વારા કોર્પોરેટ બાબતો મંત્રાલયના સચિવને સંબોધિત પત્ર પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. આ પત્રમાં જણાવવામાં આવ્યું છે:

“XXX XXX XXX

૨. અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, એનએસઈએલમાં ૩૧.૦૭.૨૦૦૭ના રોજ થયેલા વેપારના સ્થગન અને વિશાળ સમાધાન ડિફોલ્ટના અનુસંધાને, ભારત સરકાર, ઉપભોક્તા બાબતો, ખાદ્ય અને જાહેર વિતરણ મંત્રાલય, ઉપભોક્તા બાબતો વિભાગ (ડીસીએ)એ તેના તા. ૬ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૩ના અધિસૂચન દ્વારા (જેની નકલ પરિશિષ્ટ ૨ તરીકે સંલગ્ન છે), અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એવી જોગવાઈ કરી હતી કે એનએસઈએલ ખાતેના તમામ બાકી રહેલા એક દિવસીય ફોરવર્ડ કરારોનું સમાધાન એફએમસીની દેખરેખ હેઠળ કરવામાં આવશે. આ દેખરેખની ભૂમિકાના અમલમાં, આયોગ દ્વારા તમામ સંભવિત પગલાં સતત

લેવામાં આવી રહ્યા છે અને તેના મંચ પર રહેલા ડિફોલ્ટ કરનારાઓ વિરુદ્ધ વસૂલાતની કાર્યવાહી ઝડપી બને તે માટે એનએસઈએલ સાથે નિયમિત રીતે અનુસરણ કરવામાં આવી રહ્યું છે. એનએસઈએલના પાલનની વધુ સક્ષમ દેખરેખ સુનિશ્ચિત કરવા માટે, આયોગે નં. ૮/૧/૨૦૧૩ (૧)-એમડી-૧(૧) (સી)/સેટલમેન્ટ (વૉલ.-૪) તા. ૨૯ નવેમ્બર, ૨૦૧૩ દ્વારા (જેની નકલ પરિશિષ્ટ ૩ તરીકે સંલગ્ન છે), વિવિધ સભ્ય સંઘોના અને રોકાણકાર સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ કરતી એક મોનિટરિંગ અને ઑક્શન કમિટી (એમએસી) રચી હતી, જેથી એનએસઈએલ ખાતે બાકી કરારોના સમાધાન ઉપર આયોગની દેખરેખ સંબંધિત બાબતોમાં તે આયોગને સહાય અને સલાહ આપી શકે.

૩. એવું જોવામાં આવે છે કે એક વર્ષના અવિરત પ્રયત્નો છતાં અને કરારોના સમાધાન ઉપર દેખરેખ રાખવામાં એફ.એમ.સી.ની સક્રિય ભૂમિકા હોવા છતાં, સમાધાન યોજના રોકાણકારોને કોઈ પણ નોંધપાત્ર ચુકવણી કરાવવામાં સફળ થઈ શકી નથી, કારણ કે ડિફોલ્ટ કરનાર સભ્યો પાસેથી એન.એસ.ઈ.એલ. દ્વારા બાકી રકમોની વસૂલાતની પ્રક્રિયા ખૂબ ધીમી છે. એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે તમામ રોકાણકારોની બાકી લેવાતી રકમોનું સમાધાન થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે, પોતાના નિયમો/ઉપનિયમો તથા દેશના અન્ય કાયદાઓ મુજબ શક્ય તમામ બળપૂર્વકના પગલાં લેવા ની જવાબદારી માત્ર એન.એસ.ઈ.એલ.ની જ છે. તેમ છતાં, આજદિન સુધી, અંદાજે રૂપિયા ૫૫૦૦ કરોડની ચુકવવાપાત્ર બાકી રકમ સામે એન.એસ.ઈ.એલ. તેના સભ્યોને માત્ર

રૂપિયા ૫૩૮.૫૬ કરોડ જેટલી જ ચુકવણી કરવામાં સમર્થ થયું છે. આ રકમમાં રૂપિયા ૧૭૯.૨૬ કરોડની એવી રકમનો પણ સમાવેશ થાય છે, જે એન.એસ.ઈ.એલ.એ તેની હોલ્ડિંગ કંપની, એફ.ટી.આઈ.એલ. પાસેથી ઉધાર લીધી હતી અને જે નાના સહભાગીઓને વહેંચવામાં આવી હતી. એમ.એ.સી.માં સભ્ય સંઘો અને રોકાણકાર સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓએ આયોગ સાથેની તેમની બેઠકમાં રજૂઆત કરી હતી કે એન.એસ.ઈ.એલ.એ એક સંસ્થા તરીકે પોતાની વિશ્વસનીયતા ગુમાવી દીધી છે. વધુમાં, છેલ્લા કેટલાંક મહિનાઓમાં એન.એસ.ઈ.એલ.માં કર્મચારીઓની છૂટાછવાઈ અત્યંત ઊંચી રહી છે અને એવું જાણવા મળે છે કે એન.એસ.ઈ.એલ.ની કર્મચારી સંખ્યા નોંધપાત્ર રીતે ઘટી ગઈ છે, જેના કારણે વસૂલાતની પ્રક્રિયા ઉપર પ્રતિકૂળ અસર પડી છે. એન.એસ.ઈ.એલ. પાસેથી પ્રાપ્ત માહિતી મુજબ, ૩૧.૦૭.૨૦૧૩ના રોજ એન.એસ.ઈ.એલ.ની નોંધણી પર કુલ કર્મચારી સંખ્યા ૧૯૩ હતી (જ્યારે એન.એસ.ઈ.એલ.એ એક દિવસીય ફોર્વર્ડ કરારોમાં વેપાર સ્થગિત કર્યો હતો), જે ૩૧.૦૭.૨૦૧૪ના રોજ ઘટીને ૩૩ રહી હતી. એન.એસ.ઈ.એલ. ખાતે કર્મચારીઓનો મનોબળ પણ અત્યંત નીચો છે. રોકાણકારોને ચુકવણી કરવામાં નિષ્ફળતા સંબંધિત તેની સામે વડી અદાલતો તથા એમ.પી.આઈ.ડી. અદાલતમાં અનેક કેસો પણ બાકી છે. સ્ટાફના પગાર તથા વસૂલાતની પ્રક્રિયા સંબંધિત અન્ય ખર્ચાઓ ઉપરાંત કાનૂની ખર્ચાઓ પૂરા કરવા માટે પણ કંપની પાસે ભાગ્યે જ કોઈ નાણાકીય સાધનો બાકી રહ્યા છે. મોનિટરિંગ એન્ડ ઓક્શન કમિટીના સભ્યોએ એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે કે વિશ્વસનીયતા ગુમાવવાના

કારણે, નબળી સંસ્થાકીય રચના, માનવબળમાં ઘટાડો અને નાણાકીય સાધનોના અભાવને કારણે એન.એસ.ઈ.એલ. ડિફોલ્ટ કરનાર સભ્યો પાસેથી ડિફોલ્ટ થયેલી રકમોની વસૂલાત આગળ વધારવામાં સંપૂર્ણપણે અપ્રભાવી બની ગયું છે.

૪. નોંધ લેવાની છે કે એન.એસ.ઈ.એલ. ફાઈનાન્શિયલ ટેકનોલોજીઝ ઇન્ડિયા લિ. (એફ.ટી.આઈ.એલ.) ની અનુગામી કંપની છે, જે એન.એસ.ઈ.એલ.ના ૯૯.૯૯% હિસ્સાઓ ધરાવે છે. તેથી, સર્વ વ્યવહાર હેતુઓ માટે એન.એસ.ઈ.એલ. એ એફ.ટી.આઈ.એલ.ની સંપૂર્ણ માલિકીની અનુગામી કંપની છે અને તેથી તેની અનુગામી કંપનીના કારોબાર બાબતે સંપૂર્ણ જવાબદારી સ્વીકારવી તે માતૃ કંપની, અર્થાત્ એફ.ટી.આઈ.એલ.ની પ્રાથમિક જવાબદારી બને છે. આ સંદર્ભે, કમિશનના આદેશ નં. ૪/૫/૨૦૧૩-એમ.કે.ટી.-૧/બી, તારીખ ૧૭મી ડિસેમ્બર, ૨૦૧૩ (જેની નકલ પરિશિષ્ટ ૪ તરીકે સંલગ્ન છે) તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવે છે, જે “ફિટ એન્ડ પ્રોપર પર્સન” દરજ્જા સંબંધિત એમ/એસ એફ.ટી.આઈ.એલ. (એમ.સી.એક્સ.ના અન્ય હિસ્સેદાર અને પ્રોત્સાહક) બાબતે તેમજ શ્રી જિગ્નેશ શાહ અને શ્રી જોઝેફ માસી, ભૂતપૂર્વ નિયામકો, તથા શ્રી શ્રીકાંત જાવલગેકર, ભૂતપૂર્વ એમ.ડી. અને સી.ઈ.ઓ. ઓફ એમ.સી.એક્સ. બાબતે છે. ઉક્ત આદેશમાં એફ.ટી.આઈ.એલ. સંબંધિત કેટલાક મહત્વપૂર્ણ મુખ્ય મુદ્દાઓ નીચે મુજબ છે:

(૧) આદેશના પેરા ૧૪.૨.૧ માં અન્ય બાબતો ઉપરાંત ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે એનએસઈએલ, એક અલગ કાનૂની એકમ હોવા છતાં,

હોલ્ડિંગ/પેરેન્ટ કંપની એટલે કે એફટીઆઈએલ, જે તેની શેર મૂડીના ૯૯.૯૯% પર ધારણ કરે છે, તેના નિયંત્રણથી સ્વતંત્ર હોવાનું કહી શકાય નહીં.

(૨) પેરા ૧૪.૫.૨ માં અન્ય બાબતો સાથે એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે, એફટીઆઈએલ એનએસઈએલનો હકીકતમાં એકમાત્ર શેરધારક હોવાથી, એનએસઈએલના બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સની રચના સંપૂર્ણપણે તેના નિયંત્રણ હેઠળ છે. એફટીઆઈએલ, તેના દ્વારા રચાયેલા એનએસઈએલના બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ મારફતે, તેની અનુસંગી કંપની એટલે કે એનએસઈએલ ઉપર અસરકારક અને સંપૂર્ણ નિયંત્રણ ધરાવે છે. આપું નિયંત્રણ વધુ મજબૂત અને સિદ્ધ થતું એ હકીકતથી પણ થાય છે કે, એફટીઆઈએલના પ્રોત્સાહક અને ચેરમેન-કમ-મેનેજિંગ ડિરેક્ટર શ્રી જીગ્નેશ શાહ, તેની સ્થાપના સમયથી જ એનએસઈએલના બોર્ડમાં રહ્યા છે અને કંપનીના વાઈસ-ચેરમેન તરીકે કાર્ય કરતા રહ્યા છે. શ્રી જોસેફ મેસી પણ એફટીઆઈએલ અને એનએસઈએલ બન્નેના બોર્ડમાં સામાન્ય ડિરેક્ટર હતા, જ્યારે શ્રી શ્રીકાંત જાવલગેકર જુલાઈ ૨૦૧૩માં તે પદ પરથી રાજીનામું આપે ત્યાં સુધી એનએસઈએલના ડિરેક્ટર તરીકે ચાલુ રહ્યા હતા;

(૩) આદેશના પરિચ્છેદ ૧૪.૫.૩ માં અન્ય બાબતો સાથે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે નોંધપોથી પર છે કે એનએસઈએલની બોર્ડ બેઠકોની તમામ કાર્યવૃત્તો નિયમિત રીતે એફટીઆઈએલની બોર્ડ બેઠકોમાં સમક્ષ મુકવામાં આવતી હતી. એફટીઆઈએલએ એનએસઈએલના કારોબાર અંગે પોતાને માહિતગાર રાખ્યું હતું અને તેની બોર્ડ બેઠકોમાં નિયમિત ધોરણે એનએસઈએલની ક્રિયાઓને મંજૂરી આપી હતી/અનુમોદિત કરી હતી;

(૪) આદેશના પરિચ્છેદ ૧૪.૯.૧ માં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એવું ઉલ્લેખિત છે કે આ બાબત અવિવાદિત છે કે એનએસઈએલ એક એક્સચેન્જ હતી જેમાં એક્ઝીક્યુટિવો ૯૯.૯૯૯૮% જેટલો માલિકીહિત હતો અને નાફેડ માટે નગણ્ય ૦.૦૦૦૨% હિસ્સો બાકી રહેતો હતો. એનએસઈએલના સંઘર્ષો તેના શેરધારકોને નિયમકોની નિમણૂક કરવાની સત્તા આપે છે. એકમાત્ર સૌથી મોટા શેરધારક તરીકે, એક્ઝીક્યુટિવો જ એનએસઈએલના બોર્ડ પરના તમામ નિયમકોની નિમણૂક કરી છે. સંપૂર્ણ માલિકી હેઠળની અનુસંગી સંસ્થા તરીકે, એનએસઈએલ એક્ઝીક્યુટિવોના સંપૂર્ણ નિયંત્રણ હેઠળ છે, જેમાં એનએસઈએલના કારોબાર ઉપરનું નાણાકીય નિયંત્રણ પણ સમાવેશ થાય છે. એનએસઈએલના કારોબારનું સંચાલન કરવાની જવાબદારી ધરાવતા એક્ઝીક્યુટિવો માટે, એનએસઈએલના વ્યવસ્થાપન દ્વારા કરાયેલ ગેરકૃત્ય અને છેતરપિંડી અંગે અજાણ હોવાનો દાવો કરવો શક્ય નથી.

(૫) આદેશના પેરા ૧૪.૧૦.૦૬ માં અન્ય બાબતો સાથે એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે એક્ઝીક્યુટિવો તેની ભૂમિકા અને ફરજથી, ઉપકંપનીના સંચાલન અને શાસનમાં યોગ્ય કાળજી રાખવા અને વિવેકપૂર્વક વર્તવાની માતૃ કંપની તરીકેની તેની જવાબદારીમાંથી, પીછેહઠ કરી શકતું નથી.

(૬) આદેશના પેરા ૧૪.૧૦.૮ માં અન્ય બાબતો ઉપરાંત એવું ઉલ્લેખિત કરવામાં આવ્યું છે કે એક્ઝીક્યુટિવો, એનએસઈએલ દ્વારા અથવા પોતે માતૃ કંપની તરીકે, તેમની મંચ પર માત્ર આ સ્પષ્ટ ખાતરીના આધારે વેપાર કરનાર સભ્યો અને ગ્રાહકોને સલામતી તથા જોખમમુક્ત વેપારની ખાતરી આપવાની

પ્રતિબદ્ધતાનું પાલન કરવા માટે કયા પગલાં લેવામાં આવ્યા છે તે અંગે કોઈપણ સમજૂતી રજૂ કરી નથી કે જો કોઈ ભાગીદાર દ્વારા કોઈ ચૂક થાય તો એક્સચેન્જ પ્રતિવાદી પક્ષકારોના સ્થાને પ્રવેશ કરશે.

(૭) આદેશના પરિચ્છેદ ૧૫.૧.૩ માં અન્ય બાબતો સાથે એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે એફટીઆઈએલનો મુખ્ય વ્યવસાય સોફ્ટવેરના વિકાસનો છે, જે શેરો અને પ્રતિભૂતિઓ, જિંસો, વિદેશી ચલણ વગેરેમાં દલાલીકાર્ય કરતા લગભગ સમગ્ર ઉદ્યોગ માટે પ્રૌદ્યોગિકી મંચ બની ગયો છે. એફસીઆરએ, ૧૯૫૨ હેઠળ ન તો માન્યતા પ્રાપ્ત અને ન તો નોંધાયેલ એવી એનએસઈએલ પરિપથ પર, પરોક્ષ અને ગૂંચવણભર્યા રીતે, આગળના કરારોમાં વેપાર કરવાની મંજૂરી આપવાના પાછળનો હેતુ દર્શાવે છે કે નિયામકની નજરથી દૂર રહીને ગેરકાયદેસર લાભ મેળવવા માટે એફટીઆઈએલના પ્રોત્સાહકે પોતાની અનુગામી કંપનીના વેપાર મંચનો ઉપયોગ કરવાનો દુર્ભાવનાપૂર્ણ ઇરાદો રાખ્યો હતો.

૫. ઉપરોક્ત તથ્યો સ્પષ્ટ રીતે સ્થાપિત કરે છે કે એફટીઆઈએલનું બોર્ડ અને તેના પ્રોત્સાહકો, શ્રી જિગ્નેશ શાહના નેતૃત્વ હેઠળ, એનએસઈએલના કારોબાર પર સક્રિય રીતે નિયંત્રણ રાખતા અને માર્ગદર્શન આપતા રહ્યા હતા અને એફટીઆઈએલ તથા તેના પ્રોત્સાહકો દ્વારા એનએસઈએલના કારોબારમાં આચરવામાં આવેલી નબળી શાસનવ્યવસ્થા અને અનિયમિતતાઓને કારણે જ ચુકવણીમાં બાકી રહેલા સભ્યોએ રૂ. ૫,૫૦૦ કરોડની હદ સુધી એક્સચેન્જ સાથે છેતરપિંડી કરી, જેના પરિણામે ૧૩,૦૦૦થી વધુ રોકાણકારોને વિશાળ આર્થિક નુકસાન થયું. રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે કમિશન દ્વારા ૧૭મી

ડિસેમ્બર, ૨૦૧૩ના રોજ પસાર કરાયેલ ઉપરોક્ત આદેશ એનએસઈએલના કારોબારમાં એફટીઆઈએલની ભૂમિકા અંગેના દૃઢ તથ્યો પર આધારિત છે, જે કમિશને સ્વયં એકત્રિત કર્યા હતા અને સમાધાન સંકટ બાદ એનએસઈએલના કારોબાર અંગે ફોરેન્સિક હિસાબ-તપાસ હાથ ધરવા માટે એનએસઈએલે નિયુક્ત કરેલી એમ/એસ. ગ્રાન્ટ થોર્ન્ટન નામની ફોરેન્સિક હિસાબ-તપાસકર્તા સંસ્થાએ પ્રકાશમાં મૂકેલા તથ્યો પર પણ આધારિત છે. નોંધનીય છે કે માનનીય બોમ્બે વડી અદાલતે પણ કમિશન દ્વારા ૧૭મી ડિસેમ્બર, ૨૦૧૩ના રોજ પસાર કરાયેલા ઉપરોક્ત આદેશ સંદર્ભે એફટીઆઈએલ તથા અન્ય ત્રણ વ્યક્તિઓને કોઈપણ વચગાળાની રાહત આપવાનો ઇનકાર કર્યો છે; આ આદેશ દ્વારા એફટીઆઈએલ, શ્રી જિગ્નેશ શાહ, શ્રી જોસેફ માસ્સે અને શ્રી શ્રીકાંત જાવળગેકર કોઈપણ માન્યતા પ્રાપ્ત કોમોડિટી એક્સચેન્જમાં હિસ્સેદાર અથવા નિયામક તરીકે યોગ્ય અને સુયોગ્ય વ્યક્તિઓ નથી એવી ઘોષણા કરવામાં આવી હતી. એફટીઆઈએલ તથા અન્ય ત્રણ વ્યક્તિઓએ હજી સુધી માનનીય વડી અદાલતના ઉપરોક્ત વચગાળાના આદેશને પડકાર્યો નથી.

૬. એ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે એન.એસ.ઈ.એલ. સમાધાન પ્રકરણથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રણાલગત જોખમની તપાસ કરવા માટે ભારતની રિઝર્વ બેંકના ઉપ ગવર્નરની અધ્યક્ષતામાં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા રચાયેલ કાર્યસમૂહ, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એ ભલામણ કરી છે કે એફ.ટી.આઈ.એલ. તથા એફ.ટી.આઈ.એલ. દ્વારા પ્રોત્સાહિત વિનિમયો ખાતેની માલિકી, શાસન અને

વ્યવસ્થાપન રચનાનું મૂલવવું આવશ્યક છે અને આ પાસાઓ અંગે સંસ્થાગત માળખું તથા અભિગમ અમલમાં લાવવાની શક્યતાની શોધખોળ કરવી જોઈએ.

૭. અહીં વધુમાં નોંધવું યોગ્ય છે કે એફટીઆઈએલના ચેરમેન-કમ-મેનેજિંગ ડિરેક્ટર તથા એનએસઈએલના ઉપાધ્યક્ષ પણ રહેલા શ્રી જિજ્ઞેશ શાહ વિરુદ્ધ શરૂ થયેલ ફોજદારી કાર્યવાહી અને તેમની ધરપકડને અનુસંધાને, મુંબઈ પોલીસના ઈઓડબ્લ્યુએ ત્યારબાદ મુંબઈ સ્થિત માનનીય સેશન્સ જજ, એમપીઆઈડી અધિનિયમ હેઠળની વિશેષ અદાલત સમક્ષ શ્રી જિજ્ઞેશ શાહ વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની વિવિધ કલમો તથા મહારાષ્ટ્ર જમાકર્તાઓના હિતોના સંરક્ષણ અધિનિયમ (એમપીઆઈડી) અધિનિયમ, ૧૯૯૯ હેઠળ આરોપપત્ર દાખલ કર્યું છે, જે એફટીઆઈએલે તેની સંપૂર્ણ માલિકીની અનુસંગી કંપની એટલે કે એનએસઈએલના કારોબારમાં મૂળ કંપની તરીકે ભજવેલી ભૂમિકા અને જવાબદારી સંબંધિત આયોગે તેના તા. ૧૭મી ડિસેમ્બર, ૨૦૧૩ના આદેશમાં પહેલેથી જ સ્વીકારેલ અભિગમને સમર્થિત કરે છે.

૮. ઉપરોક્ત રજૂઆતો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કોર્પોરેટ એકમ તરીકે એનએસઈએલ હવે કોઈપણ વિશ્વસનીયતા વિહોણું બની ગયું છે અને કમિશનની સૂચનાઓ/દેખરેખ હેઠળ બાકીદાર સભ્યો વિરુદ્ધ તેના દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા તમામ કાનૂની તથા અન્ય ઉપાયો હોવા છતાં, તેઓ પાસેથી કોઈ નોંધપાત્ર વસૂલાત અમલમાં મૂકવા માટે તે હવે આર્થિક તથા ભૌતિક રીતે અસમર્થ જણાય છે. તે જ રીતે, એફટીઆઈએલના બોર્ડ અને વ્યવસ્થાપન પણ, એનએસઈએલના કારોબારનું સંચાલન કરવાની તેમની વર્તણૂક અને સમાધાનમાં

થયેલા ચૂકલંગ પછી એનએસઈએલ પ્રત્યેની પોતાની જવાબદારીથી પોતાને સતત દૂર રાખવાના પ્રયત્નોને કારણે, પ્રતિસાદી અને જવાબદાર હોલિંગ કંપની તરીકે પોતાની વિશ્વસનીયતા ગુમાવી ચૂક્યા છે.

૯. ઉપરોક્ત આપાતકાલીન પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, આયોગનો એવો અભિપ્રાય છે કે કોર્પોરેટ બાબતોના મંત્રાલયે નીચેના મુદ્દાઓ પર વિચાર કરવાનો સમય આવી ગયો છે:

(૧) જાહેર હિતમાં એનએસઈએલને એફટીઆઈએલ સાથે વિલીન/એકત્રિત કરવું જેથી એફટીઆઈએલના માનવીય/નાણાકીય સંસાધનો પણ એનએસઈએલ ખાતેના બાકીદારોથી બાકી રકમની ઝડપી વસૂલાત સુગમ બનાવવાની દિશામાં વળગાડવામાં આવે અને એફટીઆઈએલ એનએસઈએલ ખાતેની ચુકવણી સંકટનો શક્ય તેટલો વહેલી તકે ઉકેલ લાવવાની જવાબદારી સ્વીકારે.

(૨) વધુમાં, એવું સૂચવવામાં આવે છે કે એફટીઆઈએલ સાથે એનએસઈએલના વિલીનીકરણ/ એકીકરણ સાથેસાથે એફટીઆઈએલના સંચાલનનો કબજો લેવાનો મુદ્દો પણ વિચારવામાં આવે, જેથી ભારત સરકાર દ્વારા નિયુક્ત વર્કિંગ ગ્રુપે ભલામણ કરેલા સંસ્થાગત માળખાને અમલમાં લાવી એફટીઆઈએલના કારોબારનું વ્યાવસાયિક રીતે સંચાલન કરી શકાય.

xxx xxx xxx”

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

આ પત્ર દર્શાવે છે કે, એફ.એમ.સી.ના મતાનુસાર, અને જેનું સરકારે નિષ્ઠાપૂર્વક પાલન કર્યું હતું, વિલીનીકરણ માટેનું તાત્કાલિક કારણ એ છે કે, એન.એસ.ઈ.એલ., એક નિગમિત સંસ્થા તરીકે, ચુકવણીમાં બાકી રહેલા સભ્યો પાસેથી કોઈ નોંધપાત્ર વસૂલી કાર્યાન્વિત કરવા માટે નાણાકીય તેમજ ભૌતિક રીતે અસમર્થ જણાય છે. એફ.એમ.સી.ના મતાનુસાર આ “આપાતકાલીન પરિસ્થિતિ” હતી, જેના પરિણામે હોલિંગ અને અનુસંગી કંપનીઓના વિલીનીકરણનો આદેશ થવો જોઈએ, જેથી હોલિંગ કંપનીના નાણાકીય સાધનોનો ઉપયોગ એવી કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે થઈ શકે, જેના દ્વારા કથિત રીતે છેતરાયેલા રોકાણકારો/વેપારીઓને ચૂકવવાના નાણાં વસૂલ કરી શકાય.

૫૬.૧. નોંધ લેવા યોગ્ય મહત્વની બાબત એ છે કે વિલીનીકરણનો અંતિમ આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે, અર્થાત્, ૧૨.૦૨.૨૦૧૬ના રોજ, અંતિમ આદેશમાં સ્વયં જ આ નોંધાયેલ છે:

“ ૮.૧. આર્થિક ગુનાઓ શાખા, મુંબઈ:

૨૪ ચૂકવનામાં નિષ્ફળ રહેનારાઓ પાસેથી બાકી અને વસૂલપાત્ર કુલ રકમ રૂ. ૫૬૮૯.૯૫ કરોડ છે.

ચૂકકર્તાઓની રૂપિયા ૪૪૦૦.૧૦ કરોડ મૂલ્યની સંપત્તિઓ સામે પ્રતિબંધાજ્ઞાઓ મેળવવામાં આવી છે.

૫ ડિફોલ્ટરો વિરુદ્ધ રૂ. ૧૨૩૩.૦૨ કરોડની કિંમતની ડિકીઓ પ્રાપ્ત કરવામાં આવી છે.

ડિફોલ્ટરોની માલિકીની રૂ. ૫૪૪૪.૩૧ કરોડ મૂલ્યની સંપત્તિઓ જપ્ત કરવામાં આવી છે, જેમાંથી રૂ. ૪૬૫૪.૬૨ કરોડ મૂલ્યની સંપત્તિઓ એમ.પી.આઈ.ડી. અધિનિયમ હેઠળ એમ.પી.આઈ.ડી. અદાલતની દેખરેખ હેઠળ નિકાલ માટે રાજપત્રમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે અને બાકી રૂ. ૭૮૯.૬૯ કરોડ મૂલ્યની સંપત્તિઓ ઈ.ઓ.ડબલ્યુ. દ્વારા જપ્ત કરવામાં આવી છે/જપ્ત માટે સુરક્ષિત કરવામાં આવી છે:

એનએસઈએલના ડિરેક્ટરો અને કર્મચારીઓની માલિકીની રૂપિયા ૮૮૫.૩૨ કરોડ મૂલ્યની સંપત્તિઓ જપ્ત કરવામાં આવી છે, જેમાંથી રૂપિયા ૮૮૨.૩૨ કરોડ મૂલ્યની સંપત્તિઓ એમપીઆઈડી અધિનિયમ હેઠળ એમપીઆઈડી અદાલતની દેખરેખ હેઠળ લિક્વિડેશન માટે રાજપત્રમાં પહેલેથી જ પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે અને બાકીની રૂપિયા ૩ કરોડ મૂલ્યની સંપત્તિઓ ઈઓડબલ્યુ દ્વારા જપ્ત કરવામાં આવી છે/જપ્ત માટે સુરક્ષિત કરવામાં આવી છે;

એમપીઆઈડી અદાલતે ઉપરોક્ત મુજબ જે વ્યક્તિઓની સંપત્તિઓ જોડવામાં આવી છે, તેમને એમપીઆઈડી અધિનિયમની ધારા ૪ અને ૫ હેઠળ પહેલેથી જ નોટિસો જારી કરી દીધી છે. તેથી, જોડવામાં આવેલી સંપત્તિઓના લિક્વિડેશનની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ ગઈ છે.

બોમ્બે વડી અદાલતે ડિફોલ્ટરોની સંપત્તિઓની વસૂલી કરવા અને તેમનું નાણાકીય મૂલ્યરૂપાંતરણ કરવા માટે શ્રી ન્યાયમૂર્તિ (નિવૃત્ત) વી.સી. દાગાની અધ્યક્ષતામાં ૩-સભ્યોની સમિતિ તથા નાણાકીય અને કાયદા ક્ષેત્રના ૨ નિષ્ણાતોની નિમણૂક કરી છે.

અત્યાર સુધીમાં રૂ. ૫૫૮.૮૩ કરોડની રકમ વસૂલ કરવામાં આવી છે, જેમાંથી રૂ. ૩૭૯.૮૩ કરોડ બાકીદારો પાસેથી પ્રાપ્ત/વસૂલ કરવામાં આવ્યા છે અને રૂ. ૧૭૯ કરોડ એનએસઈએલ દ્વારા નાના વેપારીઓ/રોકાણકારોને ચૂકવવામાં આવ્યા હતા.

૮.૨. અમલવારી નિર્દેશાલય:

ઈડી એ ૨૫ ડિફોલ્ટરો સુધી રૂપિયા ૩૯૭૩.૮૩ કરોડ જેટલી ગુનાની આવકનો પત્તો લગાવ્યો છે;

ઈ.ડી.એ ૧૨ બાકીદારોની રૂ. ૮૩૭.૦૧ કરોડ મૂલ્યની સંપત્તિઓ જપ્ત કરી છે;

પી.એમ.એલ.એ.માં થયેલા તાજેતરના સુધારા મુજબ, ઈ.ડી. દ્વારા જોડાણમાં લેવામાં આવેલી સંપત્તિઓનો ઉપયોગ પીડિતોને પ્રતિપૂર્તિ આપવા માટે કરી શકાય છે.

૮. ૩. ઉપરોક્ત સ્થિતિ દર્શાવે છે કે ઉક્ત અમલવારી એજન્સીઓ તેમના અધિકૃત કાર્યક્ષેત્ર મુજબ કાર્ય કરી રહી છે.....”

૫૬.૨. ઓગસ્ટ ૨૦૧૪માં એફ.એમ.સી.ને જે બાબતે ચિંતા હતી, તે અંતિમ એકીકરણ આદેશની તારીખ સુધીમાં, એકીકરણ વિના જ મોટા પ્રમાણમાં નિવારાઈ ગઈ હતી. ૨૦૧૩ની “આપાતકાલીન પરિસ્થિતિ”, જેણે કેન્દ્રીય સરકારના મત અનુસાર પણ ફરજિયાત એકીકરણ જેવા તાત્કાલિક પગલાની આવશ્યકતા ઊભી કરી હતી, તે કેન્દ્રીય સરકારનો આદેશ પસાર થવા સુધીમાં લુપ્ત થઈ ગઈ હતી. આથી, કંપનીઓ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ લાગુ કરવાની જે

અસ્તિત્વનું કારણ હતું, તે સમયગાળાના પસાર થવાથી પોતે જ લુપ્ત થઈ ગયું હતું. વાસ્તવમાં, આજની તારીખે, બાકીદારાઓ વિરુદ્ધ આઈ.એન.આર. ૩૩૬૫ કરોડની ડિકીઓ/પંચાટફલ પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી છે, જેમાંથી વડી અદાલતે રચેલી સમિતિ દ્વારા આઈ.એન.આર. ૮૩૫.૮૮ કરોડ નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યા છે, અને તે વડી અદાલતની મંજૂરી માટે બાકી છે, તે પણ એફ.ટી.આઈ.એલ.ના એકીકૃત કંપની તરીકેના નાણાકીય સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ કર્યા વિના. તેથી, નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે જે ૨૦૧૩-૨૦૧૪માં એફ.એમ.સી. અને સરકારના મત અનુસાર તાત્કાલિક હતું અને તેથી આવશ્યક હતું, તે એકીકરણ આદેશ કરવામાં આવ્યો તે સમય સુધીમાં ૨૦૧૬માં મોટા પ્રમાણમાં નિવારણ ગયું હતું. ઉપરાંત, કેન્દ્રીય સરકારનો આદેશ કલમ ૩૯૬ના આવશ્યકતાના પાસાને જરા પણ મનન કરતો નથી. હકીકતમાં, અનેક સ્થળોએ તે “આવશ્યક જાહેર હિત” એવો ઉદ્દેશ કરે છે, જાણે “આવશ્યક” શબ્દ “જાહેર હિત” સાથે જોડાયેલો હોય, જ્યારે હકીકતમાં તે કલમ ૩૯૬ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટેની અલગ અને વિશિષ્ટ પૂર્વશરત છે.

હકીકતોના આધારે, તેથી, સ્પષ્ટ થાય છે કે આવશ્યકતા કસોટી, જે કલમ ૩૯૬ ની લાગુપાત્રતા માટેની પૂર્વશરત છે, તે પૂર્ણ થઈ હોવાનું કહી શકાય નહિ.

૫૭. બોમ્બે વડી અદાલતની ડ્વિ-ન્યાયાધીશ પીઠ સમક્ષની કાર્યવાહી દરમિયાન, એફટીઆઈએલે તા. ૦૪.૦૭.૨૦૧૭નું એક સોગંદનામું રજૂ કર્યું, જેથી તા. ૨૮.૦૩.૨૦૧૬નો તેનો ઠરાવ નોંધ પર મૂકવામાં આવે કે વર્ષ ૨૦૧૬-૨૦૧૭ થી ૨૦૧૮-૨૦૧૯ સુધીના દરેક નાણાકીય વર્ષ માટે રૂ. ૫૦

કરોડ સુધીની રકમ એનએસઈએલને પૂરાં પાડવામાં આવે, જેથી તે બાકીદારો પાસેથી બાકી રકમોની વસૂલાત કરી શકે, વિવિધ કેસોમાં પોતાનો બચાવ કરી શકે, અને બાકીદારો પાસેથી રકમોની વસૂલાત માટે વિવિધ પક્ષો વિરુદ્ધ આવશ્યક કાનૂની પગલાં લેવાનું ચાલુ રાખી શકે. ઢિ-ન્યાયાધીશ પીઠે આ સોગંદનામાનો નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો છે:

“ ૨૯૩] તે તબક્કે, જ્યારે આ અરજીઓની અંતિમ સુનાવણી નોંધપાત્ર રીતે આગળ વધી ચૂકી હતી, ત્યારે એફટીઆઈએલએ તેની તા. ૪ જુલાઈ ૨૦૧૭ની સોગંદનામું રજૂ કરીને નોંધમાં મૂકવા માટે તેની તા. ૨૮ માર્ચ ૨૦૧૬ની ઠરાવ રજૂ કર્યો, જેમાં દરેક નાણાકીય વર્ષ માટે, એટલે કે એફવાય ૨૦૧૬-૧૭ થી એફવાય ૨૦૧૮-૧૯ સુધી, રૂપિયા ૫૦ કરોડ સુધીની રકમ પ્રવેશિત કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી, જેથી એનએસઈએલને ચૂકવણીઓ બાકી રાખનારાઓ પાસેથી બાકી રકમોની વસૂલાતમાં સહાય મળી રહે; વિવિધ કાનૂની કેસોમાં બચાવ કરી શકાય; ચૂકવણીઓ બાકી રાખનારાઓ પાસેથી રકમોની વસૂલાત માટે વિવિધ પક્ષકારો સામે જરૂરી કાનૂની કાર્યવાહી ચાલુ રાખી શકાય; અને કાર્યકારી મૂડી માટે ઉપયોગ થઈ શકે. સોગંદનામામાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે એવો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને એવો નાણાકીય પ્રવેશ એનએસઈએલની વિનંતી પર કરવાની પ્રસ્તાવના છે.

૨૯૪] તા. ૪ જુલાઈ ૨૦૧૭ના સોગંદનામામાં પણ એ બાબતની પુષ્ટિ થાય છે કે એનએસઈએલની પ્રવૃત્તિઓ સંપૂર્ણપણે ઠપ થઈ ગઈ છે, જોકે, આ સ્થિતિ માટે એફએમસીને દોષારોપણ કરવાનો પ્રયત્ન તે સોગંદનામું કરે છે.

સોગંદનામામાં વધુમાં જણાવાયું છે કે અત્યાર સુધી એફટીઆઈએલે એનએસઈએલમાં અંદાજે રૂ. ૧૦૯ કરોડનું ભંડોળ પૂરું પાડ્યું છે, મુખ્યત્વે કાનૂની કાર્યવાહી ચલાવવા અને તેનો બચાવ કરવા માટે. તેમાં એ બાબતનો પણ ઉલ્લેખ છે કે એનએસઈએલે રૂપિયા ૧૨૦૦ કરોડથી વધુ મૂલ્યની ડિકીઓ તથા રૂપિયા ૫૪૪૪.૩૧ કરોડ મૂલ્યની બાકીદારોની સંપત્તિ સામે પ્રતિબંધાજ્ઞાઓ પ્રાપ્ત કરી છે. સોગંદનામામાં વધુમાં જણાવાયું છે કે એનએસઈએલના વિનિમય મંચ પર ચુકવણી સંકટ સર્જાયું ત્યારથી બાકીદારો પાસેથી વસૂલાતના હેતુસર એનએસઈએલને ભંડોળ પૂરું પાડવા માટે એફટીઆઈએલ પ્રતિબદ્ધ છે.

૨૯૫] શ્રી ચિનોયની આ દલીલ કે એન.એસ.ઈ.એલ.ના કાર્યમાં સંપૂર્ણપણે કોઈ સમસ્યા નથી અથવા બાકીદારો પાસેથી વસૂલાત કરવા માટે એન.એસ.ઈ.એલ. પાસે આવશ્યક સાધનસામગ્રી, નાણાકીય તેમજ માળખાકીય બંને રીતે, ઉપલબ્ધ છે, જો સ્વીકારવાની હોય, તો પછી મોડા તબક્કે કરવામાં આવેલ અથવા કરવાની પ્રસ્તાવિત એફ.ટી.આઈ.એલ.ની ફાળવણી પર આધાર રાખવાનો કોઈ કારણ ન હતો. ૨૮મી માર્ચ ૨૦૧૬ના એફ.ટી.આઈ.એલ.ના ઠરાવે, પડકારાયેલ આદેશમાં હસ્તક્ષેપ કરવા માટે કોઈ આધાર પૂરો પાડવાથી બહુ દૂર રહીને, હકીકતમાં પડકારાયેલ આદેશમાં અપાયેલ તે કારણને સમર્થન આપે છે કે એન.એસ.ઈ.એલ. પોતાની રીતે બાકીદારો પાસેથી કોઈપણ વસૂલાત અસરકારક રીતે કરવા માટે નાણાકીય તેમજ માળખાકીય ક્ષમતા ધરાવતું નથી. ૪થી જુલાઈ ૨૦૧૭નું સોગંદનામું અને ૨૮મી માર્ચ ૨૦૧૬નો ઠરાવ

પરિસ્થિતિની વ્યવસાયિક વાસ્તવિકતાઓનું પણ સૂચક છે, જે સંયોગવશાત પડકારાયેલ આદેશમાં દર્શાવેલ વધુ એક આધાર છે.”

(મૂળમાં ભાર દર્શાવવામાં આવ્યો છે)

૫૮. ઉપરોક્ત સોગંદનામા અંગે વડી અદાલતની ટિપ્પણી યોગ્ય નથી. સોગંદનામું આ આધાર પર આગળ વધે છે કે, એનએસઈએલની પ્રવૃત્તિઓ સંપૂર્ણપણે થંભી ગઈ હોવાથી, એફટીઆઈએલ ડિફોલ્ટ કરનારાઓ પાસેથી વસૂલાત અમલમાં મૂકવામાં એનએસઈએલને સહાય કરશે. સોગંદનામામાં ક્યાંય એવું જણાવવામાં આવ્યું નથી કે એનએસઈએલના કાર્યપ્રવાહમાં કોઈ સમસ્યા નથી, અથવા ડિફોલ્ટ કરનારાઓ પાસેથી વસૂલાત અમલમાં મૂકવા માટે એનએસઈએલ પાસે આવશ્યક સાધનસામગ્રી છે કે નથી. અમારાં સમક્ષ થયેલી સુનાવણી દરમિયાન પણ, એફટીઆઈએલે તા. ૧૧.૦૪.૨૦૧૯નું સોગંદનામું— સહ-બહાલીપત્ર રજૂ કર્યું છે, જેમાં જણાવાયું છે કે તે એનએસઈએલમાં નાણાં ઉમેરતું રહેશે, જેથી ડિફોલ્ટ કરનારાઓ પાસેથી બાકી રકમોની વસૂલાત કોઈપણ રીતે અવરોધિત ન થાય. અમે આ સોગંદનામું અને બહાલીપત્રને નોંધ પર લઈએ છીએ અને આ અદાલત સમક્ષ આપવામાં આવેલ આ બહાલી માટે એફટીઆઈએલને બંધાયેલું ગણીએ છીએ.

૫૯. જ્યારે ચૂકવણી ન થયેલા રોકાણકારો/વેપારીઓના “ખાનગી હિત”ના વિરોધમાં “જાહેર હિત”નો પ્રશ્ન આવે છે, ત્યારે તા. ૧૨.૦૨.૨૦૧૬નો વિલીનીકરણ આદેશ રસપ્રદ વાંચન બને છે. જાહેર હિત અંગેનું સંતોષ આ આદેશની એકદમ શરૂઆતમાં નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવ્યું છે: “જ્યારે કે

કેન્દ્રીય સરકાર આ બાબતે સંતોષ પામી છે કે સંયુક્ત સંપત્તિઓ, મૂડી અને અનામતોનો લાભ લેવા, વિશાળ સ્તરે મિતવ્યયિતા હાંસલ કરવા, કાર્યક્ષમ વહીવટ સુનિશ્ચિત કરવા, હિતધારકો અને ઋણદાતાઓના હકો અને જવાબદારીઓનું લાભદાયક નિવારણ કરવા અને વ્યવસાયોને એકીકૃત કરવા, નીતિમાં સંકલન સુનિશ્ચિત કરવા, જાહેર હિતમાં તે આવશ્યક છે.....” શરૂઆતમાં જે જણાવાયું છે તે જ પરિચ્છેદ ૨.૧૪.૨ માં નીચે મુજબ પુનરાવર્તિત કરવામાં આવ્યું છે:

૨.૧૪.૨ કેન્દ્રીય સરકારે એક્ઝેમ્પ્સી અને ડીઈએ પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલ પ્રસ્તાવનો પણ સાવચેતીપૂર્વક વિચાર કર્યો હતો અને તે વિચારપૂર્વકના અભિપ્રાય પર પહોંચ્યું હતું કે એનએસઈએલના હિતધારકો અને લેણદારોના હકો અને બાકાયતીઓના કાર્યક્ષમ વહીવટ તથા સંતોષકારક સમાધાન માટે સંયુક્ત સંપત્તિઓ, મૂડી અને અનામતોનો લાભ લેવો હોય તો એનએસઈએલનું એક્ઝીક્યુટિવ સાથે વિલીનીકરણ કરવું આવશ્યક જાહેર હિતમાં છે.

એવું જણાશે કે “જાહેર હિત” સંબંધે વપરાયેલા તમામ પ્રયોગોનો સંબંધ માત્ર વિલય કરવાના અભિપ્રેત બે કંપનીઓના વ્યવસાય સાથે જ છે. નોંધવા યોગ્ય મહત્વની બાબત એ છે કે અહીં ઉલ્લેખિત બે કંપનીઓના વ્યવસાયથી ભિન્ન એવા સામાન્ય જનતાના કોઈ હિતનો પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. આ બાબત નોંધપાત્ર છે કે સંયુક્ત સંપત્તિઓ, મૂડી અને અનામતોનો ઉપયોગ, જ્યારે સમગ્ર આદેશને એકરૂપે વાંચવામાં આવે છે અને એ હકીકત ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે કે બે કંપનીઓના વ્યવસાયો સંપૂર્ણપણે અલગ હતા, ત્યારે માત્ર કેટલાક

હિતધારકો અને ઋણદાતાઓની બાકીદારીનું સમાધાન કરવા માટે જ છે. કદની અર્થવ્યવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી અને કાર્યક્ષમ વહીવટનો પ્રશ્ન જ્યાં સુધી સંબંધિત છે, ત્યાં સુધી આ કેસની હકીકતી પરિસ્થિતિમાં તે કેવી રીતે લાગુ પડે તે જોવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે એન.એસ.ઈ.એલ. સ્વીકાર્ય રીતે એવી કંપની છે જેણે જુલાઈ, ૨૦૧૩થી ઓછામાં ઓછું એક કોમોડિટીઝ એક્સચેન્જ તરીકે કાર્ય કરવાનું બંધ કરી દીધું છે અને જેના પુનર્જીવનની કોઈ આશા નથી. તેથી, વ્યવસાયોના એકીકરણ અંગે જે કહેવામાં આવ્યું છે તે હકીકતમાં અસ્તિત્વમાં નથી, કારણ કે એફ.એમ.સી. અને કેન્દ્રીય સરકાર પોતે જ અવલોકિત કર્યા મુજબ એન.એસ.ઈ.એલ.નો વ્યવસાય સંપૂર્ણ રીતે ઠપ થઈ ગયો છે. આ પ્રત્યેક પ્રયોગ, જ્યારે આદેશના બાકીના ભાગ સાથે વાંચવામાં આવે છે, ત્યારે તેથી માત્ર એટલું જ દર્શાવે છે કે વિલય આદેશનો એકમાત્ર હેતુ પ્રારંભમાં વપરાયેલ ભવ્ય શબ્દપ્રયોગોથી ઘણો દૂર છે, અને વાસ્તવમાં તે માત્ર રૂપિયા ૫૬૦૦ કરોડની બાકી રકમની ઝડપી વસૂલાત અમલમાં મૂકવાનો છે, જેનો ઉદ્દેશ એફ.એમ.સી. દ્વારા કોર્પોરેટ બાબતો મંત્રાલયના સચિવને તા. ૧૮.૦૮.૨૦૧૪ના પત્રમાં કરવામાં આવ્યો છે. આ બાબત આદેશના ખાસ કરીને બે પરિચ્છેદો, એટલે કે, પરિચ્છેદ ૨.૧૩.૨ અને ૨.૧૩.૩ના વાંચનથી સ્પષ્ટ થશે, જે નીચે મુજબ છે: “૨.૧૩.૨. તેથી, ઉપરોક્તથી એવું અવલોકિત થશે કે એન.એસ.ઈ.એલ. પાસે એક વર્ષથી વધુ સમયથી બાકી રહેલા રોકાણકારોના દાવાની સફળ વસૂલાત કરવા માટે નાણાકીય કે માનવીય એવા સંસાધનો, અથવા સંગઠનાત્મક ક્ષમતા ઉપલબ્ધ નથી. વધુમાં, એન.એસ.ઈ.એલ. પાસે કોઈ વ્યવહારુ અને ટકાઉ

વ્યવસાય બાકી રહ્યો નથી, જ્યારે એફ.ટી.આઈ.એલ. પાસે બાકીદારીની ઝડપી વસૂલાત સુલભ કરવા માટે આવશ્યક સંસાધનો ઉપલબ્ધ છે.

૨.૧૩.૩. ઉપરોક્ત પૃષ્ઠભૂમિમાં, કંપનીઝ એક્ટ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૩૯૬ ની જોગવાઈઓ હેઠળ કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા એનએસઈએલનું એફટીઆઈએલ સાથે વિલીનીકરણ કરવાની દરખાસ્ત એફએમસી તરફથી તા. ૧૮-૦૮-૨૦૧૪ના પત્ર દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ હતી. આ દરખાસ્તને નાણાં મંત્રાલયના આર્થિક બાબતો વિભાગ (ડીઈએ) નો સમર્થન મળેલ છે, એફએમસીએ આવશ્યક જાહેર હિતમાં એનએસઈએલનું એફટીઆઈએલ સાથે વિલીનીકરણ/એકીકરણ કરવાની દરખાસ્ત કરી છે જેથી માનવ/

એફટીઆઈએલનાં આર્થિક સંસાધનો એનએસઈએલ ખાતેના બાકીદારોથી બાકી રકમની ઝડપી વસૂલાત સુગમ બનાવવા તરફ પણ દિશાનિર્દેશિત કરવામાં આવ્યા છે અને એફટીઆઈએલ એનએસઈએલ ખાતેની ચુકવણીની સંકટસ્થિતિનું શક્ય તેટલું વહેલી તકે નિરાકરણ લાવવાની જવાબદારી સ્વીકારે છે."

૫૯.૧. જોકે, કેન્દ્રીય સરકારે આ આદેશનું સમર્થન આ આધારે કર્યું હતું કે તે જનહિતમાં મુખ્યત્વે ત્રણ આધારો પર કરવામાં આવ્યો છે, જેમનો વારંવાર આક્ષેપિત ચુકાદામાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આક્ષેપિત ચુકાદામાં દર્શાવ્યા મુજબ તે ત્રણ આધાર નીચે મુજબ છે:

૨૬૯. (એ) ભારતીય અર્થતંત્ર અને નાણાકીય પ્રણાલીના અભિન્ન અને આવશ્યક ભાગ એવા અગ્રિમ કરારો અને વિનિમયોમાં જનવિશ્વાસનું

પુનઃસ્થાપન/સુરક્ષણ, એન.એસ.ઈ.એલ. અને એફ.ટી.આઈ.એલ.ના વ્યવસાયોનું એકીકરણ કરીને; (બી) એફ.ટી.આઈ.એલ. અને એન.એસ.ઈ.એલ.ના વ્યવસાયોનું એકીકરણ કરીને અને એફ.ટી.આઈ.એલ.ને એન.એસ.ઈ.એલ.થી પોતાને દૂર રાખતું અટકાવીને, જે અન્યથા પણ તેનું પર્યાયરૂપ સ્વરૂપ છે, કેસની વ્યાવસાયિક વાસ્તવિકતાઓને અસરકારક બનાવવી; અને (સી) એફ.ટી.આઈ.એલ. અને એન.એસ.ઈ.એલ.ના માનવીય અને નાણાકીય સંસાધનોને એકત્રિત કરીને, ડિફોલ્ટ કરનારાઓ પાસેથી બાકી રકમોની વસૂલી કરવામાં એન.એસ.ઈ.એલ.ને સુગમતા પ્રદાન કરવી. વધુમાં, અમે આ બાબતે પણ સંતોષ પામ્યા છીએ કે આ ત્રણેય આધારોમાંનો દરેક, કલમ ૩૯૬ની જોગવાઈઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, જાહેર હિતનું એક પાસું બને છે.....

૫૯.૨. નોંધવું મહત્વનું છે કે વડી અદાલતે ઉદ્દેખેલા પ્રથમ અને દ્વિતીય આધાર વિલયના મસૂદા આદેશમાં સમાવાયેલા નથી. જો તેઓ તેમાં સમાવાયેલા હોત, તો તમામ હિતધારકો દ્વારા વાંધાઓ અને સૂચનો કરવામાં આવ્યા હોત, જેને કેન્દ્ર સરકાર અંતિમ આદેશ પસાર કરતાં પહેલાં અવશ્ય વિચારવા માટે બંધાયેલી હોત. જોકે, પ્રતિવાદીઓ તરફથી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે પ્રથમ અને દ્વિતીય આધાર હકીકતમાં એવા તારણો છે, જે આદેશમાં પહેલેથી જ દર્શાવાયેલા તથ્યોમાંથી ઉપજાવવામાં આવ્યા છે અને આવા તારણો મસૂદા આદેશમાં દર્શાવવાની જરૂર નથી. અમને ભય છે કે આ દલીલ ખોટી છે, કારણ કે કારણો (એ) અને (બી) માં સમાવાયેલા આધાર મહત્વપૂર્ણ આધાર છે, જેઓ પ્રશ્નાધીન વિલય પર જીવંત અસર ધરાવે છે. જો આ આધાર મસૂદા આદેશમાં

સમાવાયેલા હોત, તો તેમાં કોઈ શંકા નથી કે એફ.ટી.આઈ.એલ.ના શેરહોલ્ડરો અને લેણદારો તથા સ્વયં એફ.ટી.આઈ.એલ.ને તે અંગે પોતાની ટિપ્પણીઓ કરવાની તક પ્રાપ્ત થાત. ઉદાહરણ તરીકે, આ કેસની “વ્યવસાયિક વાસ્તવિકતાઓ” એવા તથ્યો છે, જે એફ.ટી.આઈ.એલ.ને જાણીતા છે; અને એન.એસ.ઈ.એલ., એફ.ટી.આઈ.એલ.નું પર્યાય અહંકાર હોવાના દાવા સાથે, વિવિધ દાવાઓમાં વિવાદનો વિષય છે, જે દાખલ કરવામાં આવ્યા છે અને નિર્ણયાધીન છે. એન.એસ.ઈ.એલ. તેનો પર્યાય અહંકાર નથી, તે અંગે કારણો આપી એફ.ટી.આઈ.એલ. પ્રતિસાદ આપી શક્યું હોત. તેમજ, વિલય હકીકતમાં ફોરવર્ડ કોન્ટ્રાક્ટ્સ અને એક્સચેન્જિસમાં જનવિશ્વાસ પુનઃસ્થાપિત કરવા અથવા તેનું સંરક્ષણ કરવા માટે છે કે નહીં, તે પણ એવો વિષય છે જેના અંગે એફ.ટી.આઈ.એલ., તેના શેરહોલ્ડરો અને લેણદારો ટિપ્પણી કરી શક્યા હોત. તે જ રીતે, એન.એસ.ઈ.એલ.ની એક્સચેન્જ ભારતીય અર્થતંત્ર અને નાણાકીય પ્રણાલીનો આવશ્યક અને અભિન્ન ભાગ હતી કે નહીં, અને આ બંધ પડી ગયેલા વ્યવસાયને એકીકૃત કરી એવી અસર પેદા કરી શકાય કે નહીં કે જે અર્થતંત્રને અસર કરે, તે બધા મુદ્દાઓ એફ.ટી.આઈ.એલ. તથા તેના શેરહોલ્ડરો અને લેણદારો દ્વારા ટિપ્પણી કરવા યોગ્ય હતા. આ તમામ કારણોસર, અમે આ મુદ્દે પ્રતિવાદીઓની દલીલો સ્વીકારી શકતા નથી. માત્ર આ આધાર પર જ, ભલે એમ માનીએ કે આ બે આધાર અસ્તિત્વમાં હતા અને અંતિમ આદેશમાંથી શોધી કાઢી શકાય છે, તેમ છતાં તેઓ મસૂદા આદેશમાં સમાવાયેલા ન હોવાથી, જણાવેલા

આધાર ધારા ૩૯૬(૩) અને (૪)નું ઉલ્લંઘન ગણાશે, અને તેથી, આદેશને ટેકો આપવા માટે તેમની પર નજર કરી શકાશે નહીં.

૫૯.૩. એ નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે આધારો (એ) અને (બી) બંને એક્ઝીટીઆઈએલ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલી વાંધાઓના જવાબરૂપે તારવવામાં આવ્યા છે. ઉઠાવવામાં આવેલ ચોક્કસ વાંધો અને આપવામાં આવેલ જવાબ નીચે ઉદ્ધૃત કરવામાં આવે છે:

૭.૨.૧. એક્ઝીટીઆઈએલએ વિલીનીકરણની પૃષ્ઠભૂમિ અને તેના કારણોને પડકાર્યા છે, કારણ કે અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ અત્યાર સુધી માત્ર સરકારી કંપનીઓના કિસ્સામાં જ કરવામાં આવ્યો છે. આ દલીલ કાનૂની જોગવાઈઓના વ્યાપને કોઈ રીતે ઓછો કરતી નથી. અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ની કાનૂની જોગવાઈઓનો આશ્રય, આ શીર્ષકવાળી કંપનીના તમામ હિતધારકોના હિતોના રક્ષણ માટે, આવશ્યક જાહેર હિતમાં લેવામાં આવી રહ્યો છે. એક્ઝીટીઆઈએલ અને એનએસઈએલના બોર્ડોની વર્તમાન સ્થિતિ અને રચનાની નોંધ લેવામાં આવી છે. તેમ છતાં, બોર્ડોએ માહિતી એકત્રિત કરવા અને વ્યવસ્થાને મજબૂત ટેકનોલોજી હેઠળ મૂકવા માટે સ્વતંત્ર મનથી કાર્ય કર્યું ન હતું, તે હકીકત માત્ર આ સરળ હકીકતથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તે સમયની ફોરવર્ડ માર્કેટ કમિશન દ્વારા વેપારના આંકડાઓના વિશ્લેષણના આધારે ગ્રાહક બાબતો વિભાગે તા. ૨૭-૦૪-૨૦૧૨ના રોજ જારી કરેલી કારણ દર્શાવો નોટિસમાં એનએસઈએલની કામગીરીની સ્થિતિનું ચિંતાજનક ચિત્ર રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. વિલયને પ્રેરિત કરનાર જાહેર હિત આ કેસની વ્યાવસાયિક

વાસ્તવિકતાઓમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે; કેસના તથ્યો અને એફએમસીની ભલામણો તેમજ તેના તા. ૧૭-૧૨-૨૦૧૩ના આદેશ પરથી તે નોંધાય છે, જે જનવિશ્વાસને થયેલા ગંભીર ધક્કા અંગે પૂરતો પ્રકાશ પાડે છે અને કોમોડિટી એક્સચેન્જ સ્થાપવાના હેતુને નિષ્ફળ બનાવવામાં આવ્યો છે.

એક્સક્સ એક્સક્સ એક્સક્સ”૭.૨.૬. એફટીઆઈએલ અને એનએસઈએલના ઉદ્દેશ્યો અને કામગીરીના સ્વરૂપો સ્પષ્ટપણે ભિન્ન અને અલગ છે તથા તેમના ઉદ્દેશ્યો સંપૂર્ણપણે અસમાન અને પરસ્પર અસંબંધિત છે, અને તેથી બળજબરીપૂર્વકના વિલય દ્વારા કોઈ સહક્રિયતા, કાર્યક્ષમ વહીવટ, વ્યવસાયનું એકીકરણ અથવા નીતિમાં સમન્વય પ્રાપ્ત થવાનો નથી; આ દલીલ વિલયની સંકલ્પનાના વિરુદ્ધ જાય છે, જેનો મૂળભૂત અર્થ એ છે કે વિલયના ઉદ્દેશ્યો સિદ્ધ કરવા માટે બે અથવા તેથી વધુ જુદી સંસ્થાઓ એકરૂપ બને છે. વર્તમાન મામલામાં, વિલયનો હેતુ તેના જાહેર કરાયેલા ઉદ્દેશ્યો સિદ્ધ કરવાનો છે, જે મૂળભૂત રીતે જાહેર હિતમાં છે. દરેક દષ્ટિએ અને દરેક હેતુસર, બંને કંપનીઓનું જે રીતે સંચાલન, માલિકી અને નિયંત્રણ થતું હતું, તે મુજબ એનએસઈએલ, એફટીઆઈએલનું અન્ય સ્વરૂપ છે અને તેથી, વ્યવહારિક રીતે બંને કંપનીઓ એક જ એકમ રહી છે. તમામ હિતધારકો પણ તેમને એક જ એકમ તરીકે જ જોતા હતા. અધિનિયમની ધારા ૩૯૬ હેઠળનો વિલય માત્ર આ વ્યવહારિક વાસ્તવિકતાને આવશ્યક જાહેર હિતમાં ઔપચારિક સ્વરૂપ આપે છે.”

XXX XXX XXX

૭.૨.૮. એફટીઆઈએલે છેતરપિંડીના પ્રશ્ન પર નિર્ણય લેવા માટે કેન્દ્ર સરકારના અધિકારક્ષેત્રને પડકાર્યું છે અને એવો દાવો કર્યો છે કે જરૂરી વિગતો રજૂ કરીને તે વાજબી શંકાથી પર સાબિત કરવી પડે; કેન્દ્ર સરકાર એફટીઆઈએલની લગભગ સંપૂર્ણપણે માલિકીની પેટાકંપની એવી એનએસઈએલના વિલીનીકરણ માટે આવશ્યક જાહેર હિતમાં અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ નો આશરો લઈ રહી છે. વિલીનીકરણ કથિત છેતરપિંડી અંગેનું નિરાકરણ નથી. વિલીનીકરણનો ઉદ્દેશ તેના જાહેર કરેલા હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે અને હિતધારકોના શ્રેષ્ઠ હિતમાં દીર્ઘકાલીન ટકાઉપણું હાંસલ કરવાનો છે.

(મૂળમાં ભાર)

એ નોંધવામાં આવશે કે પરિણેદ ૭.૨.૧ માં ઉઠાવવામાં આવેલ આક્ષેપ એવો છે કે કલમ ૩૯૬ નો ઉપયોગ માત્ર સરકારી કંપનીઓના કિસ્સામાં જ થઈ શકે, જ્યારે આપવામાં આવેલ જવાબ એવો છે કે કેસની વ્યાવસાયિક વાસ્તવિકતાઓ અને એફ.એમ.સી.ના તા. ૧૭.૧૨.૨૦૧૩ ના આદેશને ધ્યાનમાં લેતાં એવું બની શકતું નથી, “જે લોકવિશ્વાસના ગંભીર ધ્વંસ તથા કોમોડિટી એક્સચેન્જ સ્થાપવાના હેતુને નિષ્ફળ ગયેલ હોવાનું પૂરતું પ્રકાશ પાડે છે”. સૌપ્રથમ અને મુખ્યરૂપે, જે બાબત નોંધપાત્ર છે તે એ છે કે કેસની “વ્યાવસાયિક વાસ્તવિકતાઓ” નો અર્થ “એફ.એમ.સી.ની ભલામણોમાં” જે સમાવાયેલ છે તે છે. અમે જોઈ લીધું છે કે આ ભલામણો તા. ૧૮.૦૮.૨૦૧૪ ના પત્રના સ્વરૂપમાં છે, જેમાં “વ્યાવસાયિક વાસ્તવિકતા” એ હકીકત છે કે આઈ.એન.આર. ૫૬૦૦ કરોડની બાકી રકમ ચૂકવવાની છે અને

એન.એસ.ઈ.એલ. પાસે તે કરવા માટે જરૂરી સાધનસામગ્રી ઉપલબ્ધ નથી. તેથી, આવી ચુકવણી અમલમાં લાવવા માટે તેની મૂળ કંપનીના આર્થિક સંસાધનોનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. આમ, આ “વ્યાવસાયિક વાસ્તવિકતા” માત્ર એવા રોકાણકારો/વ્યાપારીઓના ખાનગી હિતની જ વાત કરે છે, જેઓ સાથે કથિત રીતે છેતરપિંડી થઈ હોવાનું કહેવાય છે (જે હકીકત માત્ર તેઓ દ્વારા ૨૦૧૪ માં દાખલ કરાયેલ દાવાઓમાં જ સ્થાપિત થશે), અને તેનાથી આગળ કશું જ નહીં (જેમાંથી જાહેર હિતનો કોઈ અંશ પ્રગટ થતો હોય). સમાન રીતે, લોકવિશ્વાસનો ગંભીર ધ્વંસ અને કોમોડિટી એક્સચેન્જો સ્થાપવાના હેતુને પરાજિત થયેલ હોવાનું, કેન્દ્રીય સરકારના કહેવા મુજબ, તા. ૧૭.૧૨.૨૦૧૩ ના એફ.એમ.સી. આદેશ પર ઉમેરાયેલ વ્યાખ્યાત્મક આવરણ માત્ર છે. જો એવું હોત, તો એન.એસ.ઈ.એલ.ની કોમોડિટી એક્સચેન્જનું પુનર્જીવન અથવા પુનઃસ્થાપન અપેક્ષિત હોત, જે તેનું સંચાલન કબજે લઈને હાંસલ થઈ શક્યું હોત. કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે કે એન.એસ.ઈ.એલ.ની કોમોડિટી એક્સચેન્જને કાયમી રીતે બંધ કરી દેવાથી લોકવિશ્વાસને થયેલા ગંભીર આઘાતનું નિવારણ માત્ર કેટલાક કથિત રીતે છેતરાયેલા રોકાણકારો/વ્યાપારીઓને બાકી રકમની ચુકવણી સરળ બનાવીને જ થઈ શકે, જ્યારે આ હકીકત તેઓ દ્વારા દાખલ કરાયેલ અને બોમ્બે વડી અદાલતમાં નિર્ણયાધીન દાવાઓમાં સાબિત અથવા ખંડિત થવાની છે. કોઈપણ સ્થિતિમાં, આ કારણ એફ.ટી.આઈ.એલ. દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા આક્ષેપના જવાબ તરીકે સંપૂર્ણપણે અસંગત છે; કારણ કે, જેમ અમે જોઈ લીધું છે, તે એવો આક્ષેપ છે કે આ કલમ માત્ર સરકારી કંપનીઓને

જ લાગુ પડે છે. વધુમાં, જો એફ.ટી.આઈ.એલ.એ એવો આક્ષેપ કર્યો જ ન હોત, તો એવો જવાબ પણ આપવામાં આવ્યો ન હોત. જ્યાં સુધી આદેશના પરિછેદ ૭.૨.૬ અને ૭.૨.૮ નો સંબંધ છે, ત્યાં આદેશમાં જ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે હાલના કેસના તથ્યોમાં “છેતરપિંડી” અંગે કોઈ “નિર્ણયન” નથી, અને તેથી વિલીનીકરણ પૂર્વની કંપનીઓના નિગમિત આવરણ ઉઠાવવાની કોઈ પ્રક્રિયા પણ નથી. ત્યારબાદ વિલીનીકરણનો આદેશ પોતાને જ વિરુદ્ધ જઈને એવું કહે છે કે એન.એસ.ઈ.એલ. એ એફ.ટી.આઈ.એલ.નું પર્યાય સ્વરૂપ છે, અને તેથી બંને કંપનીઓ વાસ્તવમાં એક જ એકમ છે. જે હોય તે, આ પરિછેદો એ દર્શાવતા નથી કે ‘પર્યાય સ્વરૂપ’નો તર્ક જાહેર હિતને કેવી રીતે અસર કરે છે. આ તમામ કારણોસર, તેથી, કારણ (એ) કે કારણ (બી) પૈકી કોઈપણ પર હવે વધુ વિચાર કરવાની જરૂર નથી. તેથી કારણ (સી) જ એકમાત્ર એવું કારણ છે જે વાસ્તવમાં બાકી રહે છે, જે એફ.એમ.સી. દ્વારા કેન્દ્રીય સરકારને લખાયેલ તા. ૧૮.૦૮.૨૦૧૪ ના પત્રમાં સમાવાયેલ છે. અમે અગાઉ જ જોઈ ચૂક્યા છીએ કે આ કારણ, સ્વતઃ, જાહેર હિતથી ભિન્ન, રોકાણકારો/વ્યાપારીઓના એક સમૂહના ખાનગી હિતના રક્ષણનું કારણ છે.

૫૯.૪. નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે કલમ ૩૯૬(૪)(બી) હેઠળ, કેન્દ્ર સરકાર, ઉપરોક્ત હિતધારકો તરફથી પ્રાપ્ત સૂચનો અને વાંધાઓનો વિચાર કર્યા પછી, આવા સૂચનો અને વાંધાઓના પ્રકાશમાં તેને ઇચ્છનીય લાગે તેવી રીતે મસૂદા આદેશમાં ફેરફારો કરી શકે છે. અંતે કરવામાં આવેલા કેન્દ્ર સરકારના આદેશના મુખ્ય લખાણમાં કોઈ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી. જો કેન્દ્ર સરકારે

વાસ્તવમાં એવું માન્યું હોત કે આ ત્રણેય કારણો લોકહિતને અસર કરે છે, તો વિવિધ હિતધારકો દ્વારા સૂચનો અને વાંધાઓ રજૂ કરવામાં આવ્યા પછી તેણે તે બાબત સ્પષ્ટપણે કહી હોત. કેન્દ્ર સરકારે અંતિમ આદેશના મુખ્ય લખાણમાં સુધારો કર્યો નથી, તે હકીકત અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે – મસૂદા આદેશમાં જણાવાયેલા મૂળ કારણો જ અંતિમ આદેશમાં યથાવત્ રહ્યા છે, અને જેમ આપણે જોયું છે તેમ, તે કોઈ રીતે લોકહિતની વૃદ્ધિ માટે નથી. કારણો (એ) અને (બી), જેના કેટલાક ભાગો અંતિમ આદેશમાં આપેલ વાંધાઓ અને સૂચનોના જવાબોમાંથી લેવામાં આવ્યા છે, તે માત્ર અમલગમેશન આદેશ પછી કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા અલગથી એટલા માટે આપવામાં આવ્યા છે કે કલમ ૩૯૬ ની ઉપકલમ (૪) દ્વારા નિર્ધારિત કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું વાસ્તવમાં પાલન કરવામાં આવ્યું છે તે દર્શાવી શકાય. આ બાબત અંતિમ આદેશના પરિષદ ૬.૩ અને ૭ માંથી સ્પષ્ટ થાય છે, જે નીચે મુજબ છે:

“ ૬.૩. કેન્દ્ર સરકારે, વિલુપ્ત કરવામાં આવેલી કંપનીના વ્યવસાયમાંથી ઉદ્ભવતી કાર્યવાહીમાંથી રકમો વસૂલ કરવાની બાકી છે એવો દાવો કરતા શેરહોલ્ડરો, ઋણદાતાઓ અને અન્ય તમામ હિતધારકો સહિત વિવિધ વર્ગોના સંબંધિત પક્ષકારો પાસેથી લેખિતમાં તેમજ ઇમેલ દ્વારા વિવિધ વાંધાઓ / સૂચનો પ્રાપ્ત કર્યા.

૭. એફટીઆઈએલ, એનએસઈએલ અને અન્ય પક્ષકારોની આપત્તિઓ, સૂચનો અને રજૂઆતોનો વિચાર – અહીંના પક્ષકારોએ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ હેઠળ પ્રસ્તાવિત વિલીનીકરણ બાબતે કેન્દ્ર સરકારે જારી કરેલા તા. ૨૧-

૧૦-૨૦૧૪ના મસૂદા સ્વરૂપના આદેશ પર વિવિધ આપત્તિઓ, સૂચનો અને રજૂઆતો કરી છે. ઉક્ત આપત્તિઓ, સૂચનો અને રજૂઆતો સુનાવણી દરમિયાન તથા કેન્દ્ર સરકારને વિવિધ તારીખોએ પ્રાપ્ત થયેલી લેખિત રજૂઆતો (ભૌતિક અને ઇલેક્ટ્રોનિક રીતે) દ્વારા કરવામાં આવી હતી. દરેક પક્ષકાર દ્વારા કરવામાં આવેલી ઉક્ત આપત્તિઓ, સૂચનો અને રજૂઆતોનો વિચાર નીચે મુજબ કરવામાં આવે છે.”

૫૯.૫. અત્યાર સુધી, અમે કેન્દ્રીય સરકારના આદેશને જેમ છે તેમ ધ્યાને લઈને આગળ વધ્યાં છીએ. બોમ્બે વડી અદાલતે જાહેર હિતના આધાર તરીકે કારણો (એ), (બી), અને (સી) દર્શાવતાં, આદેશમાં જ સમાયેલ આક્ષેપોના ઉત્તરમાં જે આપવામાં આવ્યું છે તેનાથી પણ ઘણી આગળ ગઈ છે. “એન.એસ.ઈ.એલ. અને એફ.ટી.આઈ.એલ.ના વ્યવસાયોનું એકત્રીકરણ કરીને, ફોરવર્ડ કરારો અને એક્સચેન્જિસ પ્રત્યેનો જાહેર વિશ્વાસ પુનઃસ્થાપિત/સુરક્ષિત રાખવો, જે ભારતીય અર્થતંત્ર અને આર્થિક પ્રણાલીના અભિન્ન અને આવશ્યક ભાગ છે,” એવો ઉલ્લેખ આદેશમાં આક્ષેપોના ઉત્તરમાં સમાવાયેલ નથી. પ્રથમ અને મુખ્ય વાત એ છે કે, જાહેર વિશ્વાસ પુનઃસ્થાપિત કરવો આદેશનો કોઈ ભાગ નથી. તેમાં માત્ર એટલું જ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે જાહેર વિશ્વાસ ખંડિત થયો છે, જે એફ.એમ.સી.ના તા. ૧૭.૧૨.૨૦૧૩ ના આદેશથી પ્રતિબિંબિત થાય છે. બીજું, સંપૂર્ણ વાક્યખંડ, “જે ભારતીય અર્થતંત્ર અને આર્થિક પ્રણાલીના અભિન્ન અને આવશ્યક ભાગ છે, એન.એસ.ઈ.એલ. અને એફ.ટી.આઈ.એલ.ના વ્યવસાયોનું એકત્રીકરણ કરીને” એ આપવામાં

આવેલા આ ઉત્તરનો પણ ભાગ નથી, પરંતુ આ ઉત્તર સાથે સંબંધિત એવો અર્થઘટનાત્મક ઉમેરો છે, જે વડી અદાલતે પોતે કર્યો છે. તેવી જ રીતે, જ્યારે કારણ (બી)ની વાત આવે છે, ત્યારે આક્ષેપોના ઉત્તરમાં સમાવાયેલ “કેસની વ્યાવસાયિક વાસ્તવિકતાઓને અમલમાં મુકવી” આ શબ્દસમૂહમાં “એફ.ટી.આઈ.એલ. અને એન.એસ.ઈ.એલ.ના વ્યવસાયોનું એકત્રીકરણ કરીને” એવો ઉલ્લેખ નથી, તેમજ તેમાં “અને એફ.ટી.આઈ.એલ.ને એન.એસ.ઈ.એલ.થી પોતાને દૂર રાખવાથી અટકાવવું, જે અન્યથા પણ તેનું પરિવર્તિત સ્વરૂપ છે” એવો ઉલ્લેખ પણ નથી. વિપરીત રીતે, વડી અદાલતે પોતે જ ફક્ત ૩૫૫ માં ઉલ્લેખ કર્યો છે કે “આ એવો કેસ પણ નથી જેમાં કેન્દ્રીય સરકારે, આવા કોર્પોરેટ આવરણ ઉઠાવવાનું ન્યાયસંગત ઠરાવતી પરિસ્થિતિઓના કથિત અભાવ છતાં, હકીકતમાં કોર્પોરેટ આવરણ ઉઠાવ્યું હોય”, અને વધુમાં, “આ એવો કેસ નથી જેમાં કેન્દ્રીય સરકારે કોર્પોરેટ આવરણ ઉઠાવીને એન.એસ.ઈ.એલ. અથવા એફ.ટી.આઈ.એલ. પૈકી કોઈ પર કોઈ જવાબદારી ફાળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય.” આ તમામ કારણોને આધારે, અમને એવો નિષ્કર્ષ થાય છે કે કાનૂનમાં યોગ્ય રીતે માર્ગદર્શિત કોઈપણ યુક્તિસંગત વ્યક્તિઓની સંસ્થા સંભવિત રીતે આ નિષ્કર્ષે પહોંચી શકતી નથી કે વિવાદિત આદેશ જાહેર હિતમાં કરવામાં આવ્યો છે.

૬૦. પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલોએ ગણેશ બેંક (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદા પર ખૂબ જ વધુ નિર્ભરતા મૂકી છે. આ ચુકાદામાં, અપીલકર્તા બેંકને બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ ની કલમ ૪૫ હેઠળ

ફેડરલ બેંક સાથે વિલય કરવામાં આવી હતી. અપીલકર્તા બેંક સાથે વિલય કરવા અંગેની તેની રજૂઆત નિશર્ત હોવાથી અને જમા કરનારાઓને સંપૂર્ણ ચુકવણી કરવાની ફેડરલ બેંકે જવાબદારી સ્વીકારી હોવાથી, ભારતીય રિઝર્વ બેંક દ્વારા અનેક અન્ય બેંકોમાંથી ફેડરલ બેંકની પસંદગી કરવામાં આવી હતી.

૬૧. ગણેશ બેંક (પૂર્વોક્ત) માં આપેલ ચુકાદામાં એવી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં અપીલકર્તા બેંક પર સ્થગનાદેશ લાદવામાં આવ્યા બાદ તેનું વિલીનીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું, કારણ કે નાણાકીય વર્ષ ૨૦૦૪-૦૫ દરમિયાન ભારે નુકસાન થતાં તેની સ્થિતિ અત્યંત નબળી હોવાનું જણાયું હતું. બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૪૫ નીચે મુજબ છે:

“ ૪૫. બેંકિંગ કંપની દ્વારા વ્યવસાયના સ્થગન માટે કેન્દ્રીય સરકાર સમક્ષ અરજી કરવા અને પુનર્ગઠન અથવા વિલયની યોજના તૈયાર કરવાની રિઝર્વ બેંકની સત્તા .—(૧) આ ભાગની અગાઉની જોગવાઈઓમાં અથવા હાલ અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદા અથવા કોઈ કરાર કે અન્ય દસ્તાવેજમાં જે કંઈ પણ સમાવાયેલ હોય તે છતાં, જ્યાં રિઝર્વ બેંકને એવું કરવું યોગ્ય કારણસર જરૂરી જણાય, ત્યાં રિઝર્વ બેંક બેંકિંગ કંપની અંગે મોરેટોરિયમના આદેશ માટે કેન્દ્રીય સરકાર સમક્ષ અરજી કરી શકે છે।

XXX XXX XXX

(૪) મોરેટોરિયમના સમયગાળા દરમિયાન, જો રિઝર્વ બેંકને એવો સંતોષ થાય કે—

(એ) જાહેર હિતમાં; અથવા

(બી) થાપણદારોના હિતમાં; અથવા

(સી) બેંકિંગ કંપનીના યોગ્ય વ્યવસ્થાપનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે;

અથવા

(ડી) સમગ્ર દેશની બેંકિંગ પ્રણાલીના હિતમાં,—

તેવું કરવું આવશ્યક હોય, તો રિઝર્વ બેંક કોઈ યોજના તૈયાર કરી શકે છે

—

(૧) બેંકિંગ કંપનીના પુનર્નિર્માણ માટે, અથવા

(૨) કોઈપણ અન્ય બેંકિંગ સંસ્થા સાથે બેંકિંગ કંપનીના વિલય માટે

(આ કલમમાં જેને “હસ્તાંતરિત બેંક” તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવે છે).

xxx xxx xxx”

એ નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬થી વિપરીત, રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાનું સંતોષ ચાર આધાર પૈકી કોઈ એક આધાર પર હોઈ શકે છે. એવો સંતોષ જાહેર હિતમાં અથવા થાપણદારોના હિતમાં હોઈ શકે છે. હકીકતમાં, આ મુદ્દા પર ચુકાદાના પરિરહેદ ૩૪માં નીચે મુજબ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે:

૩૪. કલમ ૪૫ ની ઉપકલમ (૧) માં આવેલો “યોગ્ય કારણો” શબ્દપ્રયોગ વ્યાપક અર્થક્ષેત્ર ધરાવતો શબ્દપ્રયોગ છે અને અપીલકર્તાઓએ જે રીતે દલીલ કરી છે તે પ્રમાણે તેને માત્ર અધિનિયમની કલમ ૪૫ ની ઉપકલમ (૨) હેઠળ ઉલ્લેખિત કારણેલ reasons ઓ સુધી મર્યાદિત રાખવો યોગ્ય નહીં ગણાય. આ જોગવાઈ પુનર્નિર્માણ અથવા વિલીનીકરણની યોજના તૈયાર કરવા

સંબંધિત છે, જે ત્યારે આવશ્યક બને જ્યારે આર.બી.આઈ. કલમ ૪૫(૪) માં ઉલ્લેખિત ચાર પૈકીના કોઈ એક આધારના અસ્તિત્વ અંગે સંતોષ પામે. જાહેર હિત અને બેંકિંગ પ્રણાલીના હિત ઉપરાંત, જે તેની કલમો (એ) અને (ડી) માં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે, કલમ ૪૫(૪) થાપણકારોના હિતમાં અથવા બેંકનું યોગ્ય સંચાલન સુનિશ્ચિત કરવા દૃષ્ટિએ આવશ્યક કાર્યવાહી માટે પણ જોગવાઈ કરે છે, જે તે ઉપકલમની કલમો (બી) અને (સી) છે. ચોજનાના ઘડતરનો પૂર્વગામી પગથિયો મોરેટોરિયમ લાદવાનો છે, જેના માટે કલમ ૪૫ ની ઉપકલમો (૧) અને (૨) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. કલમ ૪૫(૨) માં ઉલ્લેખિત અદાલતી કાર્યવાહીનું અસ્તિત્વ મોરેટોરિયમ લાદવા માટેના યોગ્ય કારણોમાંથી નિશ્ચિતપણે એક કારણ હોઈ શકે, પરંતુ તે જ એકમાત્ર કારણ હોઈ શકે નહીં. અધિનિયમનો હેતુ થાપણકારોના હિતનું સંરક્ષણ કરવાનો છે તે ધ્યાનમાં લેતા, “યોગ્ય કારણો” ની સંકલ્પનાનું એવો અર્થઘટન સ્વીકારવું પડશે, સંકુચિત અર્થઘટન નહીં.

ત્યારબાદ ચુકાદામાં આ જણાવવામાં આગળ કહેવામાં આવે છે:

૩૯. હવે, પુનર્ગઠન પર વિચાર ન કરવો અને ફેડરલ બેંક સાથે વિલીનીકરણ પ્રસ્તાવિત કરવાના પ્રથમ બે પ્રશ્નોની બાબતે, આર.બી.આઈ.એ નોંધ્યું છે કે બેંક ૧૯૯૦થી અને ખાસ કરીને ડિસેમ્બર ૨૦૦૩થી, જ્યારે તેને માસિક નિરીક્ષણ હેઠળ મૂકવામાં આવી હતી, મુશ્કેલીઓમાં હતી. કેન્દ્રીય સરકાર સમક્ષ ૪-૧-૨૦૦૬ના તારીખે મોરેટોરિયમ માટે કરેલી પોતાની અરજીની આર.બી.આઈ.એ સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું હતું કે અપીલકર્તા બેંક સાથેની ચર્ચા

દરમિયાન મુખ્ય શેરહોલ્ડરો અને નિયામકોએ વધુ મજબૂત બેંકમાં વિલીનીકરણ કરવા અંગે સંપૂર્ણ અનિચ્છા દર્શાવી હતી. તે પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતા, જમાકર્તાઓના હિતોની રક્ષા કરવા માટે અધિનિયમની કલમ ૪૫ હેઠળ કોઈ બેંક સાથે તેના વિલીનીકરણ દ્વારા તાત્કાલિક વ્યવસ્થા કરવી અનિવાર્ય હતી. તેથી, આર.બી.આઈ.એ પ્રયાસ કર્યો હતો અને અપીલકર્તા બેંકને, જો શક્ય હોય, તો બીજી વધુ મજબૂત બેંક સાથે વિલીનીકરણની શક્યતા શોધવા માટે કહ્યું હતું. તેણે તાજી મૂડીનું સંચાર થવું જોઈએ એવો ભાર મૂકવાનો પણ પ્રયાસ કર્યો હતો. તે થઈ રહ્યું નહોતું. વધુ નાણા લાવીને અથવા અપીલકર્તા બેંકના કદને સીમિત કરીને પુનર્ગઠન થઈ શકતું હોત, પરંતુ તે શક્ય જણાતું નહોતું. બાકી રહેલો એકમાત્ર વિકલ્પ સમામેલનનો હતો.

આ રીતે, ગણેશ બેંક (ઉપરોક્ત) ની બે વિશેષતાઓ ઉક્ત કેસને વર્તમાન કેસની હકીકતોથી અલગ પાડે છે. પ્રથમ, એ કે બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૪૫ હેઠળ થાપણદારોના હિતનું ધ્યાન રાખવાનું હોય છે; અને આ જ કારણથી વિલીનીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. દ્વિતીય, આ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે અન્ય વિકલ્પોની તપાસ કર્યા પછી, એકમાત્ર બાકી રહેલો વિકલ્પ વિલીનીકરણનો જ હતો.

૬૨. હકીકતમાં, બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૪૫(૪) અને કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ વચ્ચેનો વિરોધાભાસ મહત્વનો બની જાય છે. બેંકિંગ રેગ્યુલેશન અધિનિયમની કલમ ૪૫(૪)(બી) અને (સી) હેઠળ, વિલીનીકરણની યોજના તૈયાર કરવા માટે રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયાની સંતોષી

નોંધ કોઈ નિર્ધારિત બેન્કના જમાકર્તાઓના હિતમાં અથવા કોઈ નિર્ધારિત બેન્કિંગ કંપનીના યોગ્ય સંચાલનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે હોઈ શકે છે. તેની તુલના કલમ ૪૫(૪)ની ઉપકલમો (એ) અને (ડી) સાથે કરવી જરૂરી છે, જે જાહેર હિત અને સમગ્ર દેશની બેન્કિંગ પ્રણાલીના હિતની વાત કરે છે. આ ચુકાદાએ, હકીકતોના આધારે, આર્થિક રીતે નબળી બેન્કના જમાકર્તાઓના હિતમાં આર્થિક રીતે નબળી બેન્કને આર્થિક રીતે મજબૂત બેન્ક સાથે વિલીન કરી હતી. નોંધવું મહત્વનું છે કે વિલીન થયેલી બન્ને સંસ્થાઓનો વ્યવસાય એક જ છે, તેમજ ફેડરલ બેન્કની (અર્થાત્ મજબૂત બેન્કની) વિલીનીકરણ માટેની તૈયારી પણ, વિલીનીકરણ માટેની નિશર્ત રજૂઆત હતી, કારણ કે તેનું માનવું હતું કે વિલીનીકરણ પછી પશ્ચિમ મહારાષ્ટ્ર અને કર્ણાટકના બેલગામ વિસ્તારમાં તેની નોંધપાત્ર હાજરી થઈ શકે અને કૃષિ ક્ષેત્રને તેના ધિરાણ વિતરણમાં વધારો થઈ શકે. વધુમાં, જમાકર્તાઓનો હિત એક અલગ મથક હોવાથી, જેના આધારે રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા બે બેન્કિંગ કંપનીઓનું વિલીનીકરણ કરી શકે છે, તે સ્પષ્ટ છે કે માત્ર આ કારણ જાહેર હિત સુધી પહોંચશે નહીં, જે કલમ ૪૫(૪)માં સમાવાયેલ અલગ મથક છે. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં જ પરિરહેદ જજમાં સમાવાયેલ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે, તે મુજબ:

જજ. અધિનિયમની કલમ ૪૫ હેઠળ, મુખ્ય વિચારણા જાહેર હિત છે. જમા કરનારાઓના હિતોનું રક્ષણ કરવા અને બેન્કિંગ પ્રણાલીમાં જાહેર વિશ્વાસ સુનિશ્ચિત કરવા માટે ત્વરિત અને નિર્ણાયક રીતે કાર્ય કરવાનો એક મૂળભૂત હેતુ

રહેલો છે. જે ઉદ્ભવેલી પરિસ્થિતિ તાત્કાલિક કાર્યવાહી કરવાની માંગ કરે છે, તે કાર્યવાહીનું કાનૂનીપણું નક્કી કરતી વખતે અવગણવી શકાય નહીં.

જેમ કે અમે પહેલેથી જ જોઈ ચૂક્યા છીએ, વર્તમાન કેસમાં સંમિલનનો અંતિમ આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે ૨૦૧૬ માં ૨૦૧૩ માં અસ્તિત્વમાં રહેલી “ઉદ્ભવેલી પરિસ્થિતિ” હવે રહી નહોતી.

૬૩. વડી અદાલતમાં તેમજ આ અદાલતમાં વકીલશ્રીએ આદેશને એવા આધાર ગુઠોગુ સમર્થન આપવાના પ્રબળ પ્રયત્નો કર્યા છે, જે આદેશની સીમાથી બહારના છે, એમ જણાવીને કે આવા આધારોથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે કોઈપણ સ્થિતિમાં સરકારનો આદેશ જાહેર હિતમાં કરવામાં આવ્યો છે. મોહિન્દર સિંહ ગિલ (ઉપરોક્ત) માં આવેલું પ્રખ્યાત અવતરણ કહે છે કે:

૮. બીજો સમાન રીતે સંબંધિત મુદ્દો એ છે કે જ્યારે કોઈ વૈધાનિક પદાધિકારી નિશ્ચિત આધારોથી કોઈ આદેશ કરે છે, ત્યારે તેની માન્યતા તે રીતે ઉદ્દેખિત કારણોના આધારે જ પરખવી જોઈએ અને તેને સોગંદનામા અથવા અન્ય રીતે નવા કારણો ઉમેરીને પૂરક બનાવી શકાય નહીં. અન્યથા, શરૂઆતમાં જ દોષપૂર્ણ રહેલો આદેશ, જ્યારે પડકારના કારણે અદાલત સમક્ષ આવે ત્યારે, પછીથી રજૂ કરાયેલા વધારાના આધારો દ્વારા માન્ય ઠરી શકે. અહીં અમે ગોરધનદાસ ભાનજી [કમિશનર ઓફ પોલીસ, બોમ્બે વિ. ગોરધનદાસ ભાનજી , એ.આઈ.આર. ૧૯૫૨ એસ.સી. ૧૬] માં બોઝ, ન્યાયાધીશના અવલોકનો તરફ ધ્યાન દોરી શકીએ છીએ : “વૈધાનિક સત્તાના અમલમાં જાહેર રીતે કરવામાં આવેલા જાહેર આદેશોનું અર્થઘટન, આદેશ કરનાર અધિકારીએ પાછળથી

આપેલી એવી સ્પષ્ટતાઓના પ્રકાશમાં કરી શકાય નહીં કે તેનો અર્થ શું હતો, અથવા તેના મનમાં શું હતું, અથવા તે શું કરવા ઇચ્છતો હતો. જાહેર સત્તાધિકારીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા જાહેર આદેશોનો હેતુ જાહેર અસર પેદા કરવાનો હોય છે અને જેમને તે સંબોધવામાં આવ્યા હોય તેમના કૃત્યો અને વર્તન પર અસર કરવી એ તેમનો આશય હોય છે, અને તેથી તેમનું અર્થઘટન આદેશમાં જ વપરાયેલી ભાષાના સંદર્ભે નિષ્પક્ષ રીતે કરવું આવશ્યક છે.

આદેશો જૂની દ્રાક્ષમદિરા જેવા નથી કે જેટલા જૂના થાય તેટલા વધુ સારા બને.”

અમારો એવો મત છે કે તેની આજ્ઞા જાહેર હિતમાં છે તે બાબતે “સંતોષ પામવાનું” કાર્ય કેન્દ્ર સરકારનું જ છે અને તેથી એવો “સંતોષ” કેન્દ્ર સરકારનો પોતાનો જ હોવો જોઈએ અને તેથી તે આજ્ઞામાંથી જ પ્રતિબિંબિત થવો આવશ્યક છે. આવી આજ્ઞાને ટકાવી રાખવા માટે કરાયેલા આ તમામ જોરદાર પ્રયત્નો નામંજૂર કરવાના રહે.

૬૪. જોકે, પ્રતિવાદીઓની તરફેણી વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલોએ ચેરમેન, ઓલ ઇન્ડિયા રેલવે રિફ્રૂટમેન્ટ બોર્ડ અને અન્ય વિ. કે. શ્યામ કુમાર અને અન્ય, (૨૦૧૦) ૬ એસ.સી.સી. ૬૧૪ નો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જે, તેમના મુજબ, જ્યાં વિશાળ જનહિત સંકળાયેલું હોય ત્યાં મોહિન્દર સિંહ ગિલ (ઉપરોક્ત) માંનો ચુકાદો અનુપયોગી બનાવે છે. આ ચુકાદામાં, મોહિન્દર સિંહ ગિલ (ઉપરોક્ત) ને આ રીતે ભિન્ન ઠેરવવામાં આવ્યો હતો:

“ જઝ. અમારો ઁવો પણ અભિપ્રાય છે કે, વિજિલન્સના અહેવાલના આધારે પડકારિત આદેશમાં દર્શાવાયેલા કારણોના આધાર પર જ બોર્ડના આદેશનું મૂલ્યાંકન થઈ શકે અને પછીથી સી.બી.આઈ. દ્વારા ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવેલી સામગ્રીના આધાર પર નહીં, ઁવો અભિપ્રાય સ્વીકારીને વડી અદાલતે ગંભીર ભૂલ કરી છે. સંભવતઃ, વડી અદાલતના ધ્યાનમાં આ અદાલતના બંધારણીય ખંડપીઠનો મોહિન્દર સિંહ ગિલ વિ. ચીફ ઇલેક્શન કમિશનર [(૧૯૭૮) ૧ ઁસ.સી.સી. ૪૦૫] માંનો ચુકાદો હતો

જપ. અમારો ઁવો મત છે કે જ્યાં વિશાળ જનહિત સંકળાયેલો હોય ત્યાં નિર્ણયકર્તા પહેલેથી લેવાયેલા નિર્ણયને સમર્થન આપવા માટે અનુવર્તી સામગ્રી પર હંમેશા અવલંબન રાખી શકે છે. આ અદાલતે મધ્યમિક શિક્ષા મંડળ, ઁમ.પી. વિ. અભિલાષ શિક્ષા પ્રસાર સમિતિ [(૧૯૯૮) ૯ ઁસ.સી.સી. ૨૩૬] માં, જ્યાં વ્યાપક નકલના ગંભીર આક્ષેપો હતા તેવી યોજાયેલી પરીક્ષાના રદબાતલને ટકાવી રાખવા માટે અનુવર્તી અહેવાલ પર અવલંબન રાખવામાં કોઈ અનિયમિતતા નથી ઁવું ઠરાવ્યું હતું. મોહિન્દર સિંહ ગિલ કેસ [(૧૯૭૮) ૧ ઁસ.સી.સી. ૪૦૫] માં નિર્ધારિત સિદ્ધાંત તેવા પ્રસંગે લાગુ પડતો નથી જ્યાં વિશાળ જનહિત સંકળાયેલો હોય અને તેવી પરિસ્થિતિઓમાં આદેશની વૈધતા તપાસવા માટે વધારાના આધારગત કારણો પણ વિચારણા માટે લઈ શકાય. વડી અદાલતે નોંધેલું કે ૪-૬-૨૦૦૪ના આદેશની વૈધતા તપાસવા માટે સી.બી.આઈ.નો અહેવાલ ધ્યાનમાં લઈ શકાય નહીં, ઁવું નિષ્કર્ષ ટકાવી રાખી શકાય તેમ નથી.”

એવું જોવામાં આવશે કે મોહિન્દર સિંહ ગિલ (ઉપરોક્ત) ના કેસનો લાગુ પડતો નથી એવો કોઈ વ્યાપક સિદ્ધાંત ત્યાં નથી જ્યાં વિશાળ જાહેર હિત સંકળાયેલું હોય. ફક્ત અનુવર્તી સામગ્રી, અર્થાત્ પ્રશ્નિત આદેશ પસાર થયા પછી બનેલી હકીકતોના સ્વરૂપની સામગ્રી, વહીવટી આદેશને આધાર આપવા માટે, વિશાળ જાહેર હિતના પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવામાં આવી શકે છે. આ જ અર્થવાળો ચુકાદો પી.આર.પી. એક્સપોર્ટ્સ અને અન્ય વિ. ચીફ સેક્રેટરી, તમિલ નાડુ સરકાર અને અન્ય, (૨૦૧૪) ૧૩ એસ.સી.સી. ૬૯૨ [ફકરો ૮ ખાતે] માં છે. કોઈપણ પક્ષનો એવો કેસ નથી કે કેન્દ્ર સરકારના અંતિમ આદેશના પસાર થયા પછી એવી કોઈ સામગ્રી અથવા હકીકતો ઊભી થઈ છે જેણે જાહેર હિતને અસર કરી હોય અને જેને, તેથી, જોવાની જરૂર પડે. તેથી, હકીકતોના આધારે, પ્રતિવાદીઓની તરફેણી ઉદ્દેશિત આ બે ચુકાદાઓનો કોઈ લાગુ પડતો નથી. આમ, સ્પષ્ટ છે કે કાયદામાં યોગ્ય રીતે માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરેલ વ્યક્તિઓનું કોઈ ચુકિતસંગત મંડળ આ કેસની હકીકતોના આધારે સંભવિત રીતે એવો નિષ્કર્ષ આપી શકે નહીં કે એફ.ટી.આઈ.એલ. અને એન.એસ.ઈ.એલ. વચ્ચેનું ફરજિયાત એકીકરણ જાહેર હિતમાં હશે.

૬૫. કલમ ૩૯૬(૩) વિલયના આદેશના પરિણામે કંપનીમાં હિસ્સેદાર અથવા દેવાદારના હિત અથવા કંપની વિરુદ્ધના અધિકારો અંગે ઉદ્દેખ કરે છે. આવા “હિત” અથવા “અધિકારો”નો સ્પષ્ટ અર્થ માત્ર સ્વરૂપાત્મક અધિકારોના વિરોધમાં વાસ્તવિક અને મૂળભૂત અધિકારો એવો થાય છે. જો વિલયના પરિણામે હિસ્સાની કિંમતમાં ઘટાડો થાય અને હિસ્સેદારને મળતા લાભાંશમાં

વિલયને કારણે ઘટાડો થવાની શક્યતા હોય, તો એવો હિસ્સેદાર વિલયના આદેશથી પ્રભાવિત થાય છે. તે જ રીતે, દેણક્ષમ કંપનીનો દેવાદાર એવા વિલયથી સીધો પ્રભાવિત થાય છે, જેના કારણે આવા દેવાદારે આપેલ ધિરાણ, વિલયના પરિણામે, વિલય ન થયો હોત તે સ્થિતિની સરખામણીએ સમયસર પરત ચૂકવવામાં આવવાની સંભાવના ઓછી બને. સભ્યો અને દેવાદારોના આવા અધિકારો અને હિતો મૂળભૂત અધિકારો છે, જે વિલયથી પ્રભાવિત થાય ત્યારે વળતર ચૂકવવાની ફરજ ઊભી થાય છે. કંપનીનો દરેક હિસ્સેદાર અને વાસ્તવમાં કંપનીનો દરેક દેવાદાર, પ્રસંગોપાત, તેના હિસ્સાના “આર્થિક મૂલ્ય” અથવા કંપનીને આપવામાં આવેલ ધિરાણના આર્થિક મૂલ્ય સાથે જ સંબંધિત હોય છે. જેમ જ હિસ્સાનું વાસ્તવિક મૂલ્ય ઘટવાની સંભાવના ઊભી થાય, અને/અથવા આપવામાં આવેલ ધિરાણ વિલયના પરિણામે સમયસર અથવા ક્યારેય પરત ન ચૂકવાય તેવી સંભાવના ઊભી થાય, તેમ દરેક પ્રકરણના તથ્યો પર આધાર રાખીને, વિલયમાં સામેલ થતી કંપનીના આવા સભ્યો અથવા દેવાદારો પણ આ આર્થિક નુકસાન માટે વળતર મેળવવા એટલાજ હકદાર બને છે જેટલા વિલય પામેલી કંપનીના સભ્યો અને દેવાદારો. કલમ ૩૯૬ને વાજબી અર્થઘટન આપવું આવશ્યક છે. તેમજ, પ્રતિવાદીઓ દ્વારા સૂચવાયેલ અર્થઘટન, જેને આક્ષેપિત ચુકાદાએ સ્વીકાર્યું છે, તે કઠોર અને હાસ્યાસ્પદ પરિણામ આપે છે અને ન્યાય તથા ચુકિતના વિરોધમાં હોવાથી, આ અદાલત દ્વારા કોઈ રીતે સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૩૯૬(૩) બંને કંપનીઓના હિસ્સેદારો અને સભ્યોને વહન કરવું પડનાર આર્થિક નુકસાનનો ઉદ્દેખ કરે છે.

૬૬. તેથી, કલમ ૩૯૬(૩), (૩એ), અને (૪)(એએ) ના વાંચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિલીનીકરણ પહેલાં પ્રત્યેક કંપનીના દરેક સભ્ય અથવા દેવાદારે, શક્ય તેટલી હદ સુધી, વિલીનીકરણના પરિણામે ઉભી થયેલી કંપનીમાં અથવા તેની વિરુદ્ધ તે જ હિત અથવા અધિકારો પ્રાપ્ત કરવાના રહેશે, જે તેને મૂળ કંપનીમાં હતા. જેટલી હદ સુધી આવા સભ્ય અથવા દેવાદારનું હિત અથવા અધિકારો, વિલીનીકરણ પછી, મૂળ કંપની વિરુદ્ધના તેના હિત અથવા અધિકારો કરતાં ઓછા થાય, તેટલી હદ સુધી તે વળતર મેળવવા હકદાર રહેશે, જેનું મૂલ્યાંકન કરવાનું રહેશે. મૂલ્યાંકન પછી, જો એવો સભ્ય અથવા દેવાદાર વ્યથિત હોય, તો તે ઉપ-કલમ (૩એ) હેઠળ અપીલીય સત્તાધિકારી સમક્ષ અપીલ કરી શકે છે. ઉપ-કલમ (૪)(એએ) હેઠળ, ઉપ-કલમ (૩એ) મુજબ અપીલ કરવાની સમયમર્યાદા પૂર્ણ ન થઈ હોય, અથવા જ્યાં આવી કોઈ અપીલ કરવામાં આવી હોય ત્યાં તે અપીલનો અંતિમ નિકાલ ન થયો હોય, ત્યાં સુધી વિલીનીકરણનો કોઈ આદેશ કરી શકાતો નથી.

૬૭. અપીલકર્તાની તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલે દલીલ કરી છે કે જોઈન્ટ ડિરેક્ટર (અકાઉન્ટ્સ) દ્વારા તા. ૦૧.૦૪.૨૦૧૫ના પસાર કરાયેલ મૂલ્યાંકન આદેશમાં એફટીઆઈએલના શેરહોલ્ડરો અથવા દેંદારોના હિતમાં કોઈ વળતર દર્શાવવામાં આવેલ નથી. વિદ્વાન વકીલના કહેવા મુજબ, એ સ્પષ્ટ છે કે જો નીચી નેટવર્થ ધરાવતી કંપની (એનએસઈએલ)નું વિલીનીકરણ ઊંચી સકારાત્મક નેટવર્થ ધરાવતી કંપની (એફટીઆઈએલ) સાથે કરવામાં આવે, તો એફટીઆઈએલના બંને, એટલે કે, શેરહોલ્ડરો તેમજ દેંદારો, સીધી અસર હેઠળ

આવશે, કારણ કે શેરોની આર્થિક કિંમત ભારે ઘટી જશે, અને સકારાત્મક નેટવર્થ ધરાવતી કંપની એવી એક્ઝીટાઇએલના દેંદારોને, નકારાત્મક નેટવર્થ ધરાવતી કંપની સાથે વિલીનીકરણ થયા પછી, તેમને બાકી રહેલી રકમની વસૂલી થાય તે પહેલાં લાંબા સમય સુધી રાહ જોવી પડી શકે છે. ટૂંકમાં, એક્ઝીટાઇએલના દેંદારોને એનએસઇએલના દેંદારોની સમકક્ષ સ્થિતિમાં મૂકી દેવાશે, જેના પરિણામે એક્ઝીટાઇએલના દેંદારોને તેમની બાકી રકમ સમયની દૃષ્ટિએ ઘણાં મોડા તબક્કે પરત મળશે અથવા કદી પણ નહીં મળે. આ દલીલના જવાબમાં ભારત સંઘનું, અને જેને બોમ્બે વડી અદાલતની ખંડપીઠે સ્વીકાર્યું છે, એવું કહેવું છે કે “આર્થિક કિંમત” કલમ ૩૯૬નો કોઈ ભાગ બનતી નથી. જ્યાં સુધી એક્ઝીટાઇએલના શેરહોલ્ડરો પાસે શેરોની સંખ્યા યથાવત્ રહી, ત્યાં સુધી વિલીનીકરણ બાદ તેમના શેરોની કિંમત ભારે ઘટી જાય છે કે નહીં, તે મહત્વનું નથી.

૬૮. બચા એફ. ગુઝદાર (ઉપરોક્ત) મામલામાં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે, જો કે શેરહોલ્ડરને કંપનીની સંપત્તિઓમાં કોઈ હક પ્રાપ્ત થતો નથી કારણ કે આવી સંપત્તિઓની માલિક કંપની પોતે જ હોય છે, તેમ છતાં શેરહોલ્ડરને નિશ્ચિતપણે ડિવિડન્ડ મેળવવાનો અધિકાર હોય છે અને વિનિંગ અપ પછી બચી રહેતી કંપનીની સંપત્તિઓમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર પણ હોય છે. અદાલતે ઠરાવ્યું હતું: “શેરહોલ્ડરની વાસ્તવિક સ્થિતિ એ છે કે, શેર ખરીદતા જ મૂડીરોકાણકાર તે કંપનીના નફામાં ભાગ લેવા હકદાર બને છે, જેમાં તે શેર ધરાવે છે, જો અને જ્યારે કંપની, એસોસિએશનના આર્ટિકલ્સને આધિન રહી, એવો

ઠરાવ કરે કે નફો અથવા તેના કોઈ ભાગનું વિતરણ શેરહોલ્ડરો વચ્ચે ડિવિડન્ડ રૂપે કરવું જોઈએ. નિઃસંદેહ તેને વિનિંડગ અપ પછી બચી રહેતી કંપનીની સંપત્તિઓમાં ભાગ લેવા વધુ એક અધિકાર હોય છે, પરંતુ લોર્ડ એન્ડરસન કહે છે તેમ સમગ્ર સંપત્તિઓમાં એવો અધિકાર નથી.”

(પૃ. ૮૮૨ પર)(મૂળમાં ૪ ભાર મૂકાયેલ)

૬૯. લાઈફ ઇન્શ્યોરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. એસ્કોર્ટ્સ લિ. અને અન્ય , (૧૯૮૬) ૧ એસસીસી ૨૬૪, માં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે શેરધારકોના અધિકારો અંગે સામાન્ય રીતે નીચે મુજબ વિચાર કર્યો હતો:

૮૪. અમે જે વિવિધ વૈધાનિક જોગવાઈઓ અને ન્યાયિક પૂર્વનિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તેમના સર્વાંગી દૃષ્ટિકોણથી અમે જણીએ છીએ કે શેરધારકનો કંપનીમાં નિર્વિવાદ હિત રહેલો હોય છે, અને તે હિત તેના શેરધારણ દ્વારા પ્રતિનિધિત્વ પામે છે. શેર જંગમ મિલકત છે અને આવી મિલકતના તમામ લક્ષણો તેમાં રહેલા છે. શેરધારકના હકો આ મુજબ છે: (૧) નિયામકોની પસંદગી કરવી અને તેથી તેમના મારફતે વ્યવસ્થાપનમાં ભાગ લેવો; (૨) કંપનીની બેઠકોમાં ઠરાવો પર મત આપવો; (૩) ડિવિડન્ડના સ્વરૂપે કંપનીના નફાનો લાભ લેવો; (૪) દમનના કેસમાં રાહત માટે અદાલતમાં અરજી કરવી; (૫) દુરવ્યવસ્થાપનના કેસમાં રાહત માટે અદાલતમાં અરજી કરવી; (૬) કંપનીના વિસર્જન માટે અદાલતમાં અરજી કરવી; (૭) વિસર્જન સમયે વધિયાતમાં ભાગ મેળવવો.

વર્તમાન કેસના તથ્યોના આધારે, અમે સીધા જ મુદ્દા (૩) અને (૭) સાથે સંબંધિત છીએ. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે વિલીનીકરણ પછી કંપનીનો નફો સ્પષ્ટપણે ઘટી જશે, અને તેથી શેરધારકોને ચૂકવવાપાત્ર લાભાંશ પણ ઘટી જશે અથવા સંપૂર્ણપણે સમાપ્ત થઈ જશે, જો વિલીનીકરણ પછી એન.એસ.ઈ.એલ.ની નીચી નેટવર્થને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે, તથા વિલીનીકૃત કંપનીની સંભવિત જવાબદારીઓ, જેનો નિકાલ નજીકના ભવિષ્યમાં કરવો પડી શકે, તેને પણ સાથે ગણવામાં આવે. બીજું, જો વિલીનીકૃત કંપનીનું સમાપન કરવામાં આવે, તો વિલીનીકરણ પછી શેરધારકોને ચૂકવવાપાત્ર રકમ, જો કાંઈ ચૂકવવાનું રહે તો પણ, વિલીનીકરણ પહેલાંની સરખામણીએ ઘણી ઓછી રહેશે.

૭૦. વાસ્તવમાં, કમિશનર ઓફ ઇનકમ ટેક્સ (સેન્ટ્રલ) કલકત્તા વિ. સ્ટાન્ડર્ડ વેક્યૂમ ઓઈલ કો., [૧૯૬૬] ૨ એસ.સી.આર. ૩૬૭ માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

..... હિસ્સો નાણાની રકમ નથી: તે નાણાની રકમ દ્વારા માપવામાં આવેલ હિતનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે અને કંપનીના એસોસિયેશનના આર્ટિકલ્સ દ્વારા પ્રમાણિત કરાયેલ કરારમાં સમાવિષ્ટ વિવિધ અધિકારોથી બનેલો હોય છે.

.....

(પૃ. ૩૭૪)

૭૧. મિહીર એચ. મફતલાલ વિ. મફતલાલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. , (૧૯૯૭)૧ એસ.સી.સી. ૫૭૯ માં, કંપનીઝ અધિનિયમની કલમો ૩૯૧ થી ૩૯૪ હેઠળ

કરવામાં આવેલ સ્વૈચ્છિક વિલીનીકરણના સંદર્ભમાં, આ અદાલતે શેરના મૂલ્યાંકન અંગે વિચારણા કરી હતી. આ અદાલતે આ રીતે નિર્ધારિત કર્યું:

“ ૪૦. તરત જ એવું જણાવવું આવશ્યક છે કે શેરોનું મૂલ્યાંકન એક તકનીકી અને જટિલ પ્રશ્ન છે, જેને યોગ્ય રીતે હિસાબી ક્ષેત્રના નિષ્ણાતોના વિચારાધીન રાખી શકાય. પેનિંગ્ટનએ તેમના કંપની કાયદાના સિદ્ધાંતોમાં ચાર પરિબળોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જેને શેરોના મૂલ્યાંકનમાં ધ્યાનમાં રાખવાના હતા:

“(૧) મૂડી આવરણ, (૨) ઉપજ,

(૩) કમાણી કરવાની ક્ષમતા, અને (૪) બજારમાં વેચાણક્ષમતા.

શેરના વાજબી મૂલ્ય સુધી પહોંચવા માટે, ત્રણ પ્રસિદ્ધ પદ્ધતિઓ લાગુ કરવામાં આવે છે:

(૧) સંચાલનીય નફા-આધારિત પદ્ધતિ (પ્રતિ શેર આવક પદ્ધતિ)

(૨) નેટવર્થ પદ્ધતિ અથવા બ્રેક વેલ્યૂ પદ્ધતિ, અને

(૩) બજાર મૂલ્ય પદ્ધતિ.”

શેરોના મૂલ્યાંકનની વિવિધ પદ્ધતિઓમાંથી જે બાબત સ્પષ્ટ થાય છે, તે એ છે કે હસ્તાંતરક કંપની અને હસ્તાંતરગ્રાહી કંપનીના સંદર્ભમાં આવા મૂલ્યાંકન વખતે, બજાર મૂલ્ય પદ્ધતિ એવી એક પદ્ધતિ છે જેના આધારે શેરોનું મૂલ્યાંકન કરી શકાય જેથી ત્યારબાદ તેના સમકક્ષનો પ્રબંધ વિલીનીકૃત કંપનીમાં કરી શકાય. આ તેનાથી ભિન્ન કંઈ નથી કે કોઈ નિશ્ચિત દિવસે બજારમાં તે શેરોની જેટલી કિંમત હતી અથવા કોઈ નિર્ધારિત અવધિ દરમિયાન લેવાયેલ સરેરાશ કિંમત હતી. નોંધવા જેવી મહત્વપૂર્ણ બાબત એ છે કે શેરોનું બજાર મૂલ્ય, જે

તેમની આર્થિક કિંમતનું પ્રતિબિંબ દર્શાવે છે અને જે નાણાંની રકમ દ્વારા માપવામાં આવતો હિત છે, તે એવી કોઈ બાબત નથી કે જે હસ્તાંતરક અથવા હસ્તાંતરગ્રાહી કંપનીમાં, જે સ્થિતિ લાગુ પડે તે પ્રમાણે, હિસ્સેદારના હકો અથવા હિતનું નિર્ધારણ કરવા માટે સંપૂર્ણપણે અસંગત ગણાય.

૭૨. હકીકતમાં, તા. ૧૨.૦૨.૨૦૧૬ નો સરકારનો આદેશ પોતે જ તા. ૩૧.૦૩.૨૦૧૫ ની તેની બેલેન્સ શીટ પરથી એનએસએલની નેટવર્થ આઈએનઆર ૮.૮૬ કરોડ હોવાનું દર્શાવે છે, તેમ છતાં તેની મૂડી આઈએનઆર ૬૦ કરોડ છે, કારણ કે કુલ અનામત અને વધિયારો આઈએનઆર ૫૧.૫૪ કરોડની ઋણાત્મક આંકમાં છે. તેની સામે, તા. ૩૧.૦૩.૨૦૧૫ ની સ્થિતિએ એફટીઆઈએલની બેલેન્સ શીટ જાહેર કરે છે કે તે જ વર્ષ માટે એફટીઆઈએલની નેટવર્થ આઈએનઆર ૨૭૭૯.૯૪ કરોડ છે. તેમજ, એફટીઆઈએલ તેના શેરહોલ્ડરોને વર્ષ ૨૦૦૭-૨૦૦૮ થી ૨૦૧૫-૨૦૧૬ સુધી ૧૦૦૦% થી ૨૫૦% સુધીના ડિવિડન્ડનું ચુકવણું કરતી આવી છે. બીજી તરફ, એનએસએલે તેની સ્થાપના પછી આજદિન સુધી એકપણ ડિવિડન્ડ ક્યારેય ચૂકવ્યો નથી. તેથી, વિલીનીકરણ બાદ એફટીઆઈએલના શેરહોલ્ડરોને ચુકવવાપાત્ર ડિવિડન્ડમાં અનિવાર્ય રીતે ઘટાડો થશે. તે અનુસાર, એવા શેરોની ‘બજારમાં વેચી શકાય તેવી કિંમત’ પણ ઘટશે.

૭૩. પડકારાયેલ ખંડપીઠના ચુકાદામાં ખોટી રીતે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે શેરોની આર્થિક કિંમતને ધ્યાનમાં લઈ શકાય નહીં. હકીકતમાં, એન.એસ.ઈ.એલ.ના નિયામકના ૨૦.૦૭.૨૦૧૫ તારીખના અહેવાલમાં “(ક)

નાગરિક દાવાઓ / ફરિયાદો / રિટ અરજીઓ / જાહેર હિતની અરજીઓ”
શીર્ષક હેઠળ ખાસ કરીને એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે:

“XXX XXX XXX

ક) કંપનીને એવો કાનૂની અભિપ્રાય પ્રાપ્ત થયો કે બાય-લોઝમાં એસ.જી.એફ.ની જોગવાઈઓ હેઠળ ચુકવણી કરવાની કંપની જવાબદાર નથી. વધુમાં, ઈ-સિરીઝ કરાર સંબંધિત વ્યવહારોના કિસ્સામાં આધારભૂત ભૌતિક સ્ટોકમાં કોઈ મોટી ખામી નોંધાઈ નહોતી. તેથી, આ તબક્કે અને કંપનીના વ્યવસ્થાપનના અભિપ્રાય મુજબ, કાનૂની સલાહ પર આધાર રાખીને અને એક્સચેન્જના બાય-લોઝની જોગવાઈઓ અનુસાર, કંપની વિરુદ્ધ કોઈ સીધા નિર્ધારિત કરી શકાય એવા આર્થિક દાવાઓ નથી. આ તપાસો/પૂછપરછો અથવા કાનૂની કેસો અથવા અન્ય કોઈ તપાસો/પૂછપરછો અથવા દાવાઓ, જે પછીની તારીખે ઊભા થઈ શકે, તેમાં કોઈ પ્રતિકૂળ પરિણામ આવે તો કંપની પર જવાબદારીઓ આવવાની શક્યતા રહેલી છે.”

આ બાબત નાણાકીય વર્ષ ૨૦૧૪-૨૦૧૫ માટે તૈયાર કરવામાં આવેલા સંયુક્ત નાણાકીય હિસાબમાં નીચે મુજબ વધુ સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે:

“અપહિયાનાયેલ નાણાકીય અનિયમિતતાઓનો જોખમ

ફોરેન્સિક ઓડિટોના વિશિષ્ટ વ્યાપ અને ફોરેન્સિક ઓડિટો તથા તપાસોની મર્યાદાઓને ધ્યાનમાં લેતાં, મૂળભૂત એવો જોખમ રહેલો છે કે મહત્વપૂર્ણ ભૂલો, કપટ અને અન્ય ગેરકાયદેસર કૃત્યો અસ્તિત્વમાં હોઈ શકે છે, જે શોધાયા વિના રહી જાય તેવી શક્યતા છે.

કાયદા અમલમાં મુકતી એજન્સીઓ દ્વારા કરવામાં આવતી

તપાસ/પૂછપરછના પ્રતિકૂળ પરિણામના જોખમ

પોલીસ (ઈ.ઓ.ડબલ્યુ.), કોર્પોરેટ બાબતોનું મંત્રાલય (એમ.સી.આર.એ.), અમલવારી નિર્દેશાલય (ઈ.ડી.), સી.બી.આઈ. અને આવકવેરા વિભાગ વગેરે જેવી અનેક એજન્સીઓ હાલમાં આક્ષેપિત અનિયમિતતાઓની વ્યાપ્તિ તથા કાયદાના કોઈપણ ભાગ અંગે તપાસ / પૂછપરછ કરી રહી છે. આ મુદ્દાઓ માનનીય મુંબઈ વડી અદાલત સહિત વિવિધ મંચો સમક્ષ પણ વિચારાધીન છે. આ તપાસો અથવા ભવિષ્યમાં પાછળથી ઊભી થનારી અન્ય કોઈ તપાસોના કોઈપણ પ્રતિકૂળ પરિણામની સ્થિતિમાં કંપની પર જવાબદારીઓ આવવાની શક્યતા છે."

એનએસઈએલના ડિરેક્ટરના અહેવાલ અને એકીકૃત નાણાકીય હિસાબોમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, જો બાકી રહેલી કોઈપણ કાર્યવાહીમાં કોઈ પ્રતિકૂળ પરિણામ આવે, તો કંપની જવાબદારીઓના ભાર હેઠળ આવી શકે છે; જેના પરિણામે, એનએસઈએલના સભ્ય એવા રજ બાકીદારો દ્વારા કહેવાતા રોકાણકારો/ વેપારીઓને બાકી રહેલા આઈએનઆર ૫૬૦૦ કરોડની સમગ્ર રકમ અથવા તેનો કોઈ અંશ કંપનીએ પરત ચૂકવવો પડી શકે છે. આથી એફટીઆઈએલમાં ધારિત શેરોના 'આર્થિક મૂલ્ય' પર નિશ્ચિતપણે અસર પડશે, કારણ કે આ એવો એક પરિબલ છે જે વિલીનીકરણ પછી એવા હિસ્સેદાર દ્વારા ધારિત શેરોના બજાર મૂલ્યમાં ઘટાડો લાવશે, અને વિલીનીકરણ પછી એવા શેરો પર ચૂકવાપાત્ર લાભાંશ પર પણ અસર કરશે.

૭૪. આક્ષેપિત ચુકાદામાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે એકીકરણ બાદ શેરના ભાવો વાસ્તવમાં ધરાશાયી થઈ જશે તે દર્શાવવા માટે અદાલત સમક્ષ કોઈ સામગ્રી રજૂ કરવામાં આવી નહોતી. આ હકીકત હોવા છતાં કે આક્ષેપિત ચુકાદો પોતે જ આ હકીકતનો ઉલ્લેખ કરે છે કે ૨૧.૧૦.૨૦૧૪ના રોજ મસૌદા આદેશના પ્રકાશન પછી, જે શેર મૂલ્ય ભારતીય રૂપિયા ૨૧૧.૧૦ હતું, તે દસ દિવસ બાદ ઘટીને ભારતીય રૂપિયા ૧૭૪.૫૫ થયું હતું. ત્યારબાદ ખંડપીઠ એવું જણાવે છે કે આર્થિક મૂલ્યમાં ગંભીર ઘસારાનો કોઈ મામલો જ ઉભો કરવામાં આવ્યો છે એવું ઠરાવવું શક્ય નથી, કારણ કે ૨૧.૧૦.૨૦૧૪ સુધી, જ્યારે એકીકરણનો મસૌદા આદેશ કંપનીઓને ઉપલબ્ધ બનાવવામાં આવ્યો, તે પહેલાં જ એન.એસ.ઈ.એલ.ના વિનિમયના ધરાશાયી થવાની ખબર જાહેર ક્ષેત્રમાં આવી ચૂકી હતી. આ કારણસર આ સંપૂર્ણપણે ખોટું છે કે ધરાશાયી થવાની ખબર જુલાઈ, ૨૦૧૪માં આવી હતી, અર્થાત્ મસૌદા આદેશના પ્રકાશનથી બે મહિનાથી વધુ પહેલાં. એ સર્વવિદિત છે કે શેરબજાર એવા નાનામાં નાના પ્રસંગ પ્રત્યે પણ અત્યંત સંવેદનશીલ હોય છે, જે કોઈ કંપનીને ઓછી નફાકારક બનાવી શકે. બે મહિનાથી વધુનો સમયગાળો એવો ઘણો લાંબો છે કે ભારતીય રૂપિયા ૨૧૧.૧૦ના શેર મૂલ્યના તીવ્રપણે ઘટીને ભારતીય રૂપિયા ૧૭૪.૫૫ થવાને તેની સાથે સાંકળવામાં આવી શકે નહીં. બીજી તરફ, સ્પષ્ટ છે કે ૨૧.૧૦.૨૦૧૪ના રોજ મસૌદા આદેશના પ્રકાશનથી દસ દિવસ પછી શેરના ભાવમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થવાનો પ્રભાવ પડ્યો હતો. હકીકતમાં, વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે પૂરા પાડેલ એન.એસ.ઈ.એલ.ના શેરભાવોના

ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ૧૨.૦૨.૨૦૧૬ના તારીખના અંતિમ એકીકરણ આદેશનું જાહેર પ્રસારણ થતાની સાથે જ, શેરભાવ ૧૨.૦૨.૨૦૧૬ના ભારતીય રૂપિયા ૮૯.૯૦ પરથી ઘટીને ૨૪.૦૨.૨૦૧૬ના ભારતીય રૂપિયા ૭૩.૯૦ થયો અને આગળ વધીને ૨૯.૦૨.૨૦૧૬ના ભારતીય રૂપિયા ૭૩.૧૦ થયો. અનુસંગિક રીતે, વડી અદાલતે આ બાબત સમજી હતી, અને અંતે ખોટી રીતે એવો નિષ્કર્ષ આપે છે કે, “આ રીતે કલમ ૩૯૬(૩)ની જોગવાઈઓનું નોંધપાત્ર પાલન થયેલું છે.” ૦૧.૦૪.૨૦૧૫ના તારીખના મૂલ્યાંકન આદેશે એફ.ટી.આઈ.એલ.ના શેરધારકો કે ધિરાણદાતાઓ પૈકી કોઈને પણ કલમ ૩૯૬(૩)ના ભંગમાં થયેલા એકીકરણના કારણે થયેલા આર્થિક નુકસાન માટે કોઈ વળતર આપ્યું નહોતું, આ હકીકતને જોતા, એ સ્પષ્ટ છે કે અંતિમ એકીકરણ આદેશ પસાર કરવા માટે આવશ્યક એવી એક મહત્વપૂર્ણ પૂર્વશરત પૂર્ણ થઈ નહોતી. તેથી, આ આધારે પણ, અંતિમ એકીકરણ આદેશ કંપની અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ની સીમા બહારનો હોવાનું ઠરાવવું પડે, અને મનસ્વી તથા અયોગ્ય હોવાથી, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરનાર હોવાનું ગણવું પડે.

૭૫. જોકે, પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર વિદ્વાન સિનિયર વકીલોનો એવો દલીલ છે કે શૂન્ય વળતરના આદેશ પણ સમાન રીતે એવો આદેશ છે, જે કલમ ૩૯૬(૩) હેઠળ પસાર કરવામાં આવ્યો છે, જેના વિરુદ્ધ અપીલ કરી શકાતી હતી, પરંતુ તેવી અપીલ કરવામાં આવી નથી. આ કારણસર, તેથી, એવું કહેવું યોગ્ય નથી કે કલમ ૩૯૬(૪)(અઅ) માં ઉલ્લેખિત પૂર્વશરત પૂર્ણ કરવામાં

આવી નથી. નોંધવામાં આવશે કે અપીલ સંબંધિત જોગવાઈ, એટલે કે કલમ ૩૯૬(૩અ), માં વપરાયેલી ભાષા આ મુજબ છે: “ઉપકલમ (૩) હેઠળ નિર્ધારિત સત્તાધિકારીએ કરેલા વળતરના કોઈપણ મૂલ્યાંકનથી પીડિત કોઈપણ વ્યક્તિ ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ..... અપીલ કરી શકે, અને ત્યારબાદ વળતરનું મૂલ્યાંકન ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા કરવામાં આવશે.” ઉપકલમ (૩અ) ના લાગુ પડવા માટેની પૂર્વઆવશ્યકતાઓ એ છે કે કોઈ વ્યક્તિ પ્રથમ તો નિર્ધારિત સત્તાધિકારીએ “કરેલા” “વળતરના મૂલ્યાંકન” થી પીડિત હોવી જોઈએ. જ્યાં નિર્ધારિત સત્તાધિકારીએ કોઈપણ પ્રકારનું વળતરનું મૂલ્યાંકન જ કર્યું નથી (અને અહીંના હકીકતો મુજબ, નિર્ધારિત સત્તાધિકારીએ હકીકતમાં એવું જણાવ્યું નથી કે તેની દ્વારા દર્શાવેલા કારણોસર એફ્ટીઆઈએલ, તેના શેરહોલ્ડરો અને દેવાદારોને અપાતું વળતર શૂન્ય છે), ત્યાં કોઈપણ વ્યક્તિ એવા આદેશથી પીડિત થઈ શકે નહીં, જે કોઈ વળતરનું મૂલ્યાંકન કરતો જ નથી, અને જેમાં અપીલાત્મક ટ્રિબ્યુનલ હસ્તક્ષેપ કરી શકે, જેને બાદમાં પોતે જ વળતરનું મૂલ્યાંકન કરવું પડે. કાયદો સ્પષ્ટ રીતે આવા શેરહોલ્ડરો અને દેવાદારોને પ્રથમ નિર્ધારિત સત્તાધિકારી દ્વારા અને ત્યારબાદ અપીલાત્મક સત્તાધિકારી દ્વારા વળતરનું મૂલ્યાંકન કરાવવાનો અધિકાર આપે છે. આ અદાલતે, ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા વિ. એલ.કે. રત્ના અને અન્ય, [૧૯૮૬] ૩ એસસીઆર ૧૦૪૯ માં, એવો નિર્ધાર કર્યો હતો કે નીચલી વહીવટી સંસ્થામાં કુદરતી ન્યાયના નિયમોના પાલનમાં રહેલી ખામી, અપીલાત્મક સંસ્થામાં કુદરતી ન્યાયના આવા નિયમોનું પાલન કરીને દુર કરી શકાતી નથી.

તેમાં આમ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું: “પછી અપીલકર્તા તરફથી વિદ્વાન વકીલે દલીલ કરી કે અધિનિયમની કલમ ૨૨-અ હેઠળ અપીલની જોગવાઈ, કાઉન્સિલ સમક્ષની મૂળ કાર્યવાહીમાં રહેલી કોઈપણ અપૂરતા સામે સંપૂર્ણ સુરક્ષા છે, અને કાઉન્સિલ તેના તારણ નોંધવા આગળ વધે તે પહેલાં સભ્યને કાઉન્સિલ દ્વારા સાંભળવો આવશ્યક નથી. અધિનિયમની કલમ ૨૨-અ સભ્યને અધિનિયમની કલમ ૨૧(૪) હેઠળ દંડ લાદતા કાઉન્સિલના આદેશ સામે વડી અદાલતમાં અપીલ કરવાની સત્તા આપે છે. દર્શાવવામાં આવે છે કે અપીલની વ્યાપ્તિ પર કોઈ મર્યાદા મૂકવામાં આવી નથી, અને અપીલકર્તા વડી અદાલત સમક્ષ એવો દરેક આધાર રજૂ કરવાનો હકદાર છે, જે કાઉન્સિલ સમક્ષ તેને ઉપલબ્ધ હતો. એવું કહેવામાં આવે છે કે આવી અપીલનો આશરો લઈને કોઈપણ અપૂરતા દુર કરી શકાય છે. વિદ્વાન વકીલને સ્પષ્ટપણે કેટલાક કેસોમાં લેવાયેલો એવો અભિગમ ધ્યાનમાં છે કે મૂળ કાર્યવાહીના દરમિયાન પ્રક્રિયામાં રહેલી ખામી માટે અપીલ પૂરતો ઉપચાર પ્રદાન કરે છે. આવા કેટલાક કેસોનો ઉલ્લેખ સર વિલિયમ વેડના “એડમિનિસ્ટ્રેટિવ લો” (૫મી આવૃત્તિ) વિષયક તેમના પાંડિત્યપૂર્ણ અને ક્લાસિક ગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ જેમ તે વિદ્વાન લેખક નોંધે છે (પૃષ્ઠ ૪૮૭ પર), “સિદ્ધાંતતઃ બંને તબક્કે સમાન રીતે કુદરતી ન્યાયનું પાલન થવું જોઈએ”, અને “જો પ્રથમ તબક્કે કુદરતી ન્યાયનું ઉદ્ધંધન થાય, તો અપીલનો અધિકાર એટલો સચોટ અપીલનો અધિકાર રહેતો નથી જેટલો કે સુધારેલ પ્રારંભિક સુનાવણી બની જાય છે: નિષ્પક્ષ સુનાવણી

પછી અપીલ થવાને બદલે, પ્રક્રિયા અન્યાયપૂર્ણ સુનાવણી પછી નિષ્પક્ષ સુનાવણી એટલી જ રહી જાય છે.”

અને તેઓ લીરી વિ. નેશનલ યુનિયન ઓફ વ્હીકલ બિલ્ડર્સ [(૧૯૭૧) ૧ ચી. ૩૪, ૪૯] માં મેગેરી, ન્યાયાધીશના અવલોકનોનો ઉલ્લેખ કરે છે. મુદ્દાના બીજા એક પાસા અંગે વિચાર કરતાં, તે વિદ્વાન ન્યાયાધીશે જણાવ્યું હતું:

જો આ દલીલ સ્વીકારી લેવામાં આવે કે વિચારણાકીય સત્તામંડળમાં કુદરતી ન્યાયનો દોષ અપીલીય સત્તામંડળમાં કુદરતી ન્યાયની હાજરીથી દૂર થઈ શકે છે, તો તેનું પરિણામ એ આવે છે કે સભ્યને તેને બહિષ્કૃત કરનાર સત્તામંડળના નિર્ણય વિરુદ્ધ અપીલ કરવાનો તેનો અધિકાર છીનવાઈ જાય છે. જો નિયમો અને કાયદો મળીને સભ્યને ન્યાયસંગત વિચારણા કરવાનો અધિકાર અને અપીલ કરવાનો અધિકાર આપે છે, તો પછી તેને કેમ કહેવાય કે તેને અયોગ્ય વિચારણાથી અને ન્યાયસંગત અપીલથી સંતોષ માનવો જોઈએ? ભલે અપીલને નવેસરથી સુનાવણી તરીકે ગણવામાં આવે, છતાં પણ સભ્યને તેને બહિષ્કૃત કરવાનો અસરકારક નિર્ણય કરનાર સત્તામંડળથી ભિન્ન બીજા સત્તામંડળ સમક્ષ અપીલ કરવાનો તેનો અધિકાર છીનવી લેવામાં આવે છે. હું એવું વિચારવા સમર્થ નથી કે એવી પ્રક્રિયા દ્વારા કુદરતી ન્યાયની પૂર્તિ થાય છે કે જેમાં અયોગ્ય વિચારણા, ભલે તે માન્ય બહિષ્કારનું પરિણામ આપતી ન હોય, તથાપિ જ્યારે બાદમાં તેને બહિષ્કૃત કરવાનો માન્ય નિર્ણય લેવામાં આવે ત્યારે સભ્યના અપીલના અધિકારથી તેને વંચિત કરવાની અસર પેદા કરે. આવી વંચિતતા કાયદાની દૃષ્ટિએ માત્ર રદબાતલ હોય તેવી બાબત દ્વારા પ્રાપ્ત થતું

અત્યંત ગંભીર પરિણામ ગણાશે; અને તેને આ આધારે યોગ્ય ઠેરવી શકાતી કોઈ સામાન્ય તુરછ બાબત માનવી શક્ય નથી કે કુદરતી ન્યાયનો અર્થ પરિપૂર્ણ ન્યાય નથી. સામાન્ય નિયમ તરીકે, ઓછામાં ઓછું, હું એવો નિષ્કર્ષ ધારું છું કે વિચારણાકીય સત્તામંડળમાં કુદરતી ન્યાયનું પાલન ન થવું અપીલીય સત્તામંડળમાં કુદરતી ન્યાયની પૂરતી ઉપલબ્ધિ દ્વારા દૂર કરી શકાય નહીં.

મેગેરી, ન્યાયાધીશે અપનાવેલો અભિપ્રાય કેનેડાની ઓન્ટારિયો વડી અદાલતે રે કાર્ડિનલ એન્ડ બોર્ડ ઓફ કમિશનર્સ ઓફ પોલીસ ઓફ સિટી ઓફ કોર્નવોલ, [(૧૯૭૪) ૪૨ ડી.એલ.આર. (૩) ૩૨૩] માં અનુસર્યો હતો. ન્યૂઝીલેન્ડની સર્વોચ્ચ અદાલત પણ વિસલેંગ વિ. મેડિકલ પ્રેક્ટિશનર્સ ડિસિપ્લિનરી કમિટી, [(૧૯૭૪) ૧ એન.ઝેડ.એલ.આર. ૨૯] માં સમાન રીતે તે તરફ ઝુકેલી હતી અને ન્યૂઝીલેન્ડની અપીલ અદાલતે પણ રીડ વિ. રૉવ્લી [(૧૯૭૭) ૨ એન.ઝેડ.એલ.આર. ૪૭૨] માં એવો જ અભિગમ અપનાવ્યો હતો.”

(પૃષ્ઠ ૧૦૬૫-૧૦૬૬ પર)

આ ચુકાદો યુનિયન કાર્બાઈડ કોર્પોરેશન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, [૧૯૯૧] સપ્પ (૧) એસ.સી.આર. ૨૫૧ માં ટિપ્પણીનો વિષય હતો, જેમાં આ અદાલતે, ચરણ લાલ સાહુ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૯૦) ૧ એસ.સી.સી. ૬૧૩ ના ચુકાદાને અનુસરીને, એમ ઠરાવ્યું હતું કે ભોપાલ ગેસ લીકથી પ્રભાવિત થયેલ વ્યક્તિઓને નોટિસો જારી કરવાની ફરજનું પાલન ન થવાથી માત્ર એ કારણસર જ સરકાર દ્વારા તેમના તરફથી યુનિયન કાર્બાઈડ

સાથે કરવામાં આવેલ સમાધાન અમાન્ય બનતું નથી. આ અદાલતે, અનુસંગમાં, એવી ટિપ્પણી કરી હતી કે લિયરી વિ. નેશનલ યુનિયન ઓફ વ્હીકલ બિલ્ડર્સ, [૧૯૭૧] ચ. ૩૪ માં નિર્ધારિત સિદ્ધાંત કદાચ અતિ વ્યાપક સામાન્યકરણ હોઈ શકે, જાહેર હિત સંકળાયેલા કેસો સિવાય. આ ટિપ્પણી શ્રી શાંતિ ભૂષણ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલ આ દલીલના જવાબમાં કરવામાં આવી હતી કે કુદરતી ન્યાયમાં રહેલી ખામી હંમેશા મામલાની મૂળભૂત જડ સુધી જાય છે. અંતે, ભોપાલ ગેસ લીક દુર્ઘટનાના પીડિતોને ન્યાયસંગત વળતર આપવાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે સમાધાન નિધિ પૂરતી હોવાનું માન્ય રાખીને, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પીડિતોને પહેલાં સાંભળવામાં ન આવ્યા હોવાના આધાર પર રહેલી ફરિયાદ વાસ્તવમાં ટકી રહેતી નથી. તેમ છતાં, જે બાબત મૂળભૂત મહત્વની છે તે એ છે કે હાલની પરિસ્થિતિમાં, દરેક એવા સભ્ય અથવા દેવાને, જે વળતરના આકલનનો હકદાર હોય, પ્રથમ નિર્ધારિત સત્તાધિકારી સમક્ષ અને ત્યારબાદ અપિલીય અધિકરણ સમક્ષ અપીલ કરવાનો અધિકાર, એવો સ્પષ્ટ વૈધાનિક હક આપવામાં આવ્યો છે. તેથી, આવા કેસોમાં, નિર્ધારિત સત્તાધિકારી દ્વારા કરવામાં આવેલા “બિન-આકલન” ના આદેશોને ન્યાયિક પુનર્વિલોકન કાર્યવાહી માં વધુ યોગ્ય રીતે પડકારી શકાય, જેમાં ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ કાર્યરત વડી અદાલત, જો કલમ ૩૯૬(૩) ના ભંગનું નિષ્કર્ષ થાય, તો મામલો નિર્ધારિત સત્તાધિકારી પાસે વળતર નક્કી કરવા માટે પરત મોકલી શકે, જેના બાદ કલમ ૩૯૬ ની ઉપકલમ (૩એ) હેઠળનો અપીલનો અધિકાર અનુસરશે. હકીકતમાં, રિટ પિટિશન ૨૭૪૩ ઓફ ૨૦૧૪

માં, જેમાં એકીકરણના ખરડા આદેશ તથા અંતિમ આદેશ બન્નેને પડકારવામાં આવ્યા હતા, અપીલકર્તાએ તા. ૦૧.૦૪.૨૦૧૫ ના વળતરના આકલનના આદેશને પડકારવા માટે પોતાની રિટ પિટિશનમાં સુધારો કરવા ચેમ્બર સમન્સ કાઢ્યું હતું, અને તે સુધારો તા. ૧૬.૦૨.૨૦૧૬ ના આદેશ દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો. આ રીતે વળતરના “બિન-આકલન” ના આદેશને એફ.ટી.આઈ.એલ. દ્વારા ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહી માં પડકારવામાં આવ્યો છે. તે સિવાય પણ, આ એવો કેસ છે જેમાં વળતરનું આકલન કરતી સત્તાએ એફ.ટી.આઈ.એલ.ના શેરધારકો અને દેણદારોના જે અધિકારો અને હિતો છે અને જેનો ઉદ્દેશ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬(૩) માં થયો છે, તે બાબતે સંપૂર્ણપણે મનનો ઉપયોગ કર્યો નથી. આવી સ્થિતિમાં, સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૩૯૬(૩) નો પાલન શબ્દશઃ પણ થયો નથી અને ભાવશઃ પણ થયો નથી.

૭૬. અંતમાં, કેન્દ્રીય સરકારના વિલીનીકરણ આદેશની માન્યતા અંગે અન્ય વ્યાપક દલીલો પણ કરવામાં આવી હતી, છતાં અમે તે અંગે વિચારણા કરી નથી, કારણ કે અમે એવું ઠરાવ્યું છે કે તારીખ ૧૨.૦૨.૨૦૧૬ નો આદેશ કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૩૯૬ ની સીમાથી પરનો છે અને અહીં ઉપર જણાવેલા અમારા કારણોસર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ કરનાર છે. તે અનુસાર અપીલો મંજૂર કરવામાં આવે છે અને બોમ્બે વડી અદાલતનો આક્ષેપિત ચુકાદો રદ કરવામાં આવે છે. આ ચુકાદાના પ્રકાશમાં રિટ અરજીનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

દેવિકા ગુજરાલ

બાબતોનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો..

The translation of this judgment has been provided by
M/s. Hyperlink E-solutions Pvt. Ltd.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.